

provincie Utrecht

Gebiedskatern Gelderse Vallei

Samen maken we Utrecht mooier

KWALITEITSGIDS UTRECHTSE LANDSCHAPPEN

GEBIEDSKATERN GELDERSE VALLEI

IN OPDRACHT VAN:
PROVINCIE UTRECHT

OKRA LANDSCHAPSARCHITECTEN BV

OUDEGRACHT 23 | 3511 AB UTRECHT

T. +31 (0)30 273 42 49 | F. +31 (0)30 273 51 28

MAIL@OKRA.NL | WWW.OKRA.NL

INHOUD

1	Lezen is begrijpen	6	DEEL II WAARDERING	
1.1	Kernkwaliteiten uitwerken	6	5	Kernkwaliteiten in hoofdlijnen 66
1.2	Leeswijzer	10		
DEEL I OBSERVATIES				
2	Feitelijk landschap	18	6	Zichtbaar landschap 68
			6.1	Essenties uit de verhalen 70
			6.2	Ruimtelijke essenties 74
			6.3	Drie deelgebieden 76
3	Verhalend landschap	28	6.4	Samenhang 80
3.1	Vermaledijde water	30	6.5	Relatie met de kernkwaliteiten 82
3.2	Weerbarstig land	36		
3.3	Innemen van stellingen	48	7	Ambities 84
4	Dynamiek	58	7.1	Versterken van de gebiedsidentiteit in de deelgebieden 87
			7.2	Het behouden van de verborgen structuren 90
			7.3	Bijzondere aandacht voor drie gebieden 92
			8	Verdieping deelgebieden 94
			8.1	Mozaïek 96
			8.2	Stroken 106
			8.3	Binnenveld 116

Bronvermelding
Colofon

1. LEZEN IS BEGRIJPEN

1.1 KERNKWALITEITEN UITWERKEN

Nederland heeft een rijke diversiteit aan landschappen. Veel van deze landschappen zijn uniek, niet alleen binnen ons eigen land, maar ook buiten onze grenzen. In de Nota Ruimte heeft het Ministerie van VROM (tegenwoordig Ministerie van Infrastructuur en Milieu) aangegeven welke twintig landschappen in ons land zó uniek zijn, dat we extra aandacht moeten besteden aan het behoud, het beheer en de ontwikkeling ervan. Met het benoemen van de 'kernkwaliteiten' van de Nationale Landschappen heeft VROM invulling gegeven aan datgene wat die landschappen van alle andere gebieden in ons land onderscheidt.

Het is de taak van de provincies om de Nationale Landschappen exact te begrenzen en de kernkwaliteiten uit te werken. In de provincie Utrecht is de begrenzing vastgelegd in de Streekplanuitwerking Nationale Landschappen van april 2008. Alleen voor het Groene Hart heeft het Rijk zelf de begrenzing vastgesteld. Uit de begrenzing blijkt dat Utrecht voor het grootste deel in een Nationaal Landschap ligt. Dit is voor de provincie aanleiding geweest om ook de landschappen zonder deze 'status', de Utrechtse Heuvelrug en Gelderse Vallei, in deze kwaliteitsgids op te nemen.

DOEL VAN DE KWALITEITSGIDS

Met het uitwerken van de kernkwaliteiten in deze kwaliteitsgids geeft de provincie Utrecht antwoord op een aantal vragen. Wat betekenen bijvoorbeeld 'openheid', '(r)veen)weidekarakter'

of 'samenhangend stelsel' eigenlijk? Welke aspecten in het landschap zorgen ervoor dat je de kernkwaliteiten beleeft? Daarbij beperkt de gids zich niet tot wat feitelijk in het landschap zichtbaar is. De kernkwaliteiten zijn in de loop van de tijd in de landschappen ontstaan. Daarom gaat de gids ook in op de gebeurtenissen en menselijke verhalen achter de kernkwaliteiten. Dit geeft meerwaarde aan de kernkwaliteiten en verdiept de beleving ervan.

Het doel van de kwaliteitsgids is het concreet maken van de kernkwaliteiten van de Utrechtse landschappen, zodat iedereen begrijpt over welke elementen het gaat.

De gids heeft nog een tweede doel. Een landschap is een levend geheel, dat door de jaren heen geleidelijk verandert. Zonder die veranderingen wordt het landschap een museumstuk. Het is absoluut niet de bedoeling dat de Nationale en andere landschappen 'op slot' gaan. Sterker nog: om het landschap vitaal te houden zijn nieuwe ontwikkelingen juist vaak nodig én ze geven kansen om de kernkwaliteiten te verstevigen. Ontwikkelingen kunnen echter vele vormen krijgen. Hoe kunnen ze zó worden geplaatst en vormgegeven dat ze voortbouwen op de landschappelijke kernkwaliteiten?

Het tweede doel van de kwaliteitsgids is het bieden van inspiratie en houvast geven voor het omgaan met ontwikkelingen zodat de kernkwaliteiten voor de toekomst zijn zekergestellt en zelfs beter beleefbaar worden.

DOELGROEPEN

De kwaliteitsgids is in eerste instantie bedoeld voor alle mensen van de provincie Utrecht met een bestuurlijke en ambtelijke functie. Daarnaast is de gids ook bruikbaar voor betrokken partijen uit de landschappen, zoals gebiedscommissies, gemeenten, waterbeheerders, natuurterreinbeheerders, maatschappelijk middenveld, landschapsorganisaties, grondeigenaren, burgers en bedrijven. De gids is beeldend gemaakt en zó opgezet dat ze toegankelijk is voor zowel mensen die professioneel met landschap en ruimtelijke ordening bezig zijn, als mensen die daar niet dagelijks mee te maken hebben.

KATERNEN

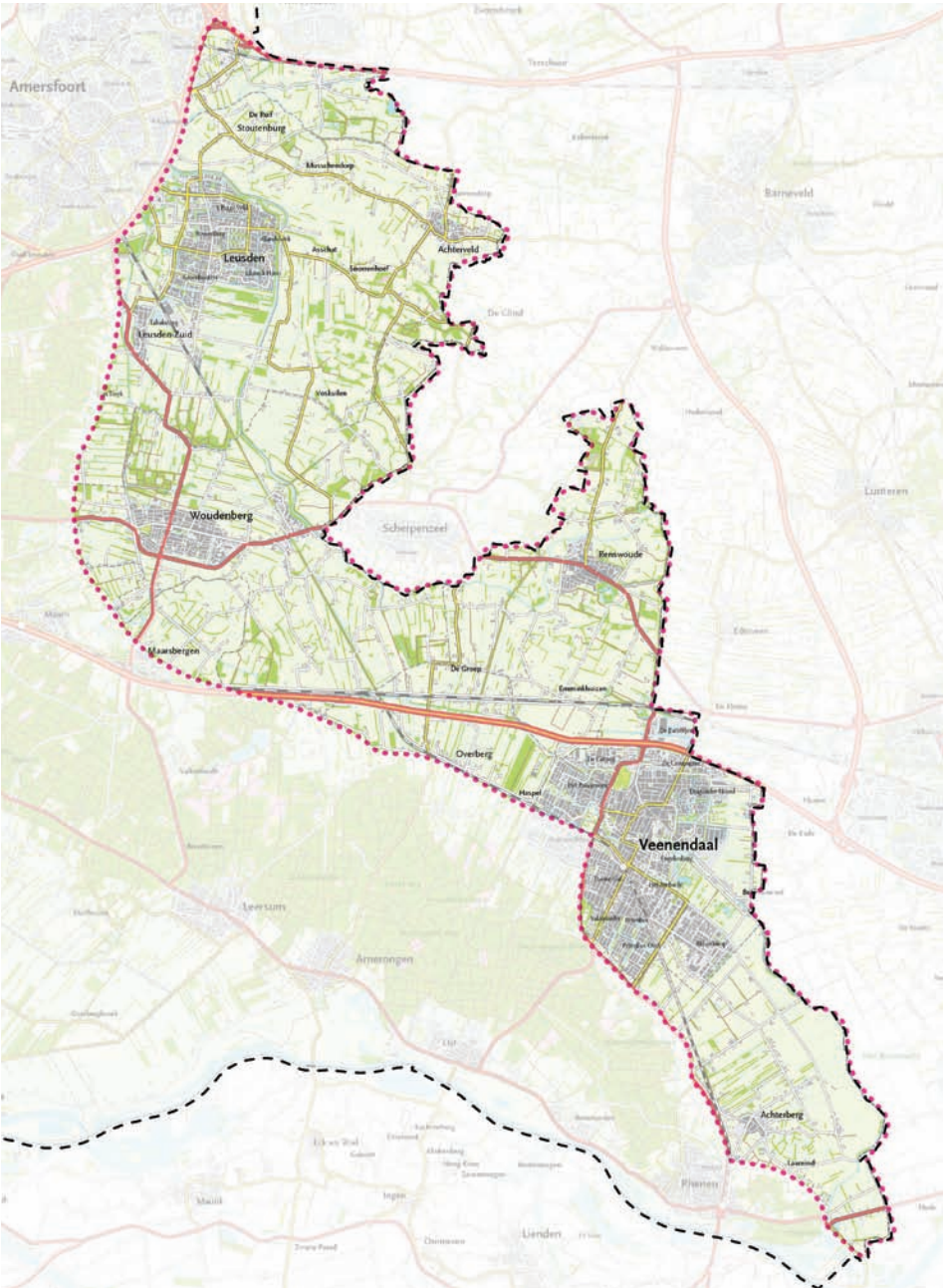
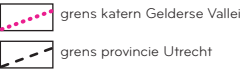
De kwaliteitsgids bestaat in totaal uit één koepelkatern en zes gebiedskaternen:

- Groene Hart
- Waterlinies (Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam)
- Rivierengebied
- Eemland
- Utrechtse Heuvelrug
- Gelderse Vallei

Het koepelkatern gaat onder andere in op de status van de kwaliteitsgids en bestaande provinciale beleidskaders. De eerste vier gebiedskaternen behandelen door het Rijk aangewezen Nationale Landschappen. Soms zijn ze aangevuld met gebieden die net buiten de begrenzing vallen, maar wel dezelfde landschappelijke kenmerken hebben. De

PLANGEBIED

Utrechtse Heuvelrug is door de provincie aangewezen als Provinciaal Landschap en daarom aan de kwaliteitsgids toegevoegd. De Gelderse Vallei, het enige landschap 'zonder status', is toegevoegd omdat de provincie dit ook een waardevol landschap vindt. Bovendien zijn zo alle landschappen binnen de provincie volgens eenzelfde systematiek beschreven.

PLANGEBIEDEN

Alle landschappen uit de gebiedskaternen lopen door in de aangrenzende provincies. In deze kwaliteitsgids wordt echter alleen het Utrechtse deel uitgewerkt. Dit vormt de basis voor afstemming met de andere provincies over de uitwerking van de kernkwaliteiten. Ook de uitwerking van de kernkwaliteiten van de Gelderse Vallei in dit katern gaat alleen over het Utrechtse deel. Een belangrijk deel van de Gelderse Vallei ligt in de provincie Gelderland. Dit katern vormt de basis voor afstemming met de provincie Gelderland.

Overlap tussen de gebiedskaternen onderling is zoveel mogelijk vermeden. De grenzen met de katernen Heuvelrug en Rivierengebied zijn kunstmatig scherp getrokken. Feitelijk lopen deze landschappen in elkaar over.

RUIMTELIJK ACTIE PROGRAMMA

De uitwerking van de kernkwaliteiten maakt deel uit van het Ruimtelijk Actie Programma (RAP) 2009 – 2011 van de provincie Utrecht. Het RAP is het uitvoeringsprogramma van de provinciale ruimtelijke structuurvisie en bereidt de nieuwe provinciale ruimtelijke structuurvisie (2012) voor. De kwaliteitsgids zal voor de structuurvisie 2012 worden gehanteerd als een belangrijke

onderlegger. Op basis van de provinciale ruimtelijke structuurvisie past de provincie het belangrijkste wettelijke borgingsinstrument, de Provinciale Ruimtelijke Verordening aan. Daarmee zal ook de wettelijke borging van de kernkwaliteiten plaatsvinden.

VOORTBOUWEN OP BESTAANDE PLANNEN

Deze Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen bouwt voort op plannen en ideeën van gemeenten, samenwerkingsverbanden en provincie. Deze plannen stellen wij niet ter discussie. Integendeel: we doen een voorzet voor het verder invullen van deze plannen, steeds vanuit het kader van de landschappelijke kernkwaliteiten. In het geval van dit katern (zie ook de achterin opgenomen literatuurlijst) gaat het met name om de volgende stukken:

- Reconstructieplan Gelderse Vallei/ Utrecht-Oost (2005)
- Landschapsontwikkelingsplan Gelderse Vallei (2005)
- Landschapsontwikkelingsplan Veenendaal (2006)
- Landschapsontwikkelingsplan Binnenveld (2007)
- De Grebbelinie boven water -Gebiedsvisie voor de Grebbelinie (2006)
- Inspiratieboek Grebbelinie (2008)

1.2 LEESWIJZER

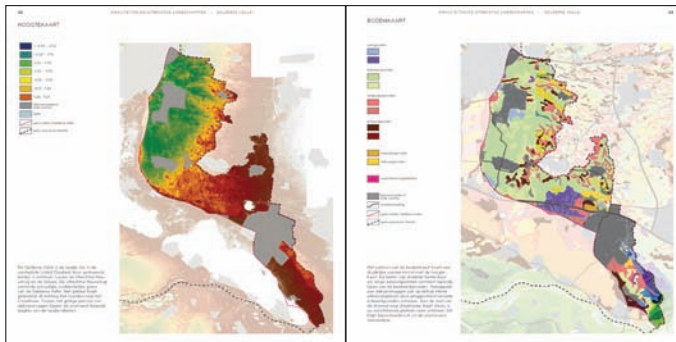
Het voor u liggende katern van de kwaliteitsgids geeft een uitwerking van de kernkwaliteiten van de Gelderse Vallei. Het katern bestaat uit twee delen. Deel I gaat over de bestaande situatie en is een min of meer objectieve observatie: een feitelijke kijk op het huidige landschap. Dit gebeurt aan de hand van kaartbeelden (hoofdstuk 2) en verhalen (hoofdstuk 3). Hoofdstuk 4 brengt de ontwikkelingen die in dit landschap spelen in beeld. Deel II geeft de uitwerking van de kernkwaliteiten. Het beschrijft de kernkwaliteiten zelf (hoofdstuk 5), de essenties van de verhalen en de ruimtelijke essenties (hoofdstuk 6). Dit resulteert in ontwikkelprincipes gebaseerd op de dynamiek uit deel I (hoofdstuk 8). Ook laat dit deel zien hoe de provincie wil voortbouwen op de kernkwaliteiten. Is het goed zoals het is, of valt vanuit het oogpunt van de kernkwaliteiten het een en ander te verbeteren? En welke aspecten vragen daarbij bijzondere aandacht? De ambities vormen het kader om de kernkwaliteiten voor de toekomst te waarborgen en te ontwikkelen (hoofdstuk 7). Dit resulteert in ontwikkelprincipes gebaseerd op de dynamiek uit deel I (hoofdstuk 8).

BENT U VOORAL GEÏNTERESSEERD IN...

- hoe dit landschap is ontwikkeld en waarom dat zo is gegaan? **Lees dan vooral hoofdstuk 3 Verhalend landschap;**
- hoe de kernkwaliteiten van het landschap tot uitdrukking komen? **Lees dan hoofdstuk 6 Zichtbaar landschap;**
- welke ambities de provincie heeft voor de ontwikkeling van de kernkwaliteiten? **Lees dan hoofdstuk 7 Ambities;**
- het toepassen van de kernkwaliteiten in het maken of beoordelen van een plan? **Lees dan hoofdstuk 8 Verdieping deelgebieden.**

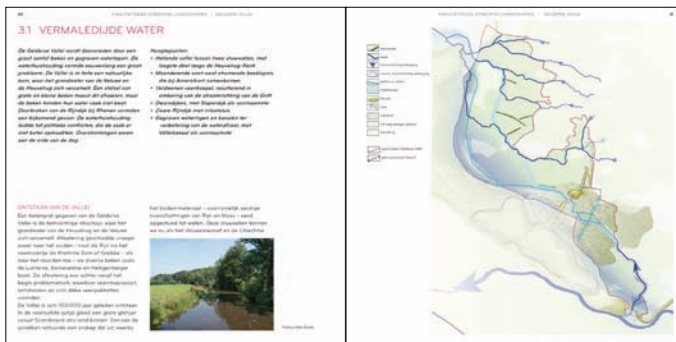
DEEL I: OBSERVATIES - WAT IS ER?

HOOFDSTUK 2 - FEITELIJK LANDSCHAP

Als eerste geeft een serie thematische kaarten een indruk van de feitelijke situatie van het huidige landschap.

HOOFDSTUK 3 - VERHALEND LANDSCHAP

Drie karakteristieke verhaallijnen schetsen in vogelvlucht de ontwikkeling van het landschap. Waarom ziet het landschap er zo uit? Wat zijn de verhalen die in dit landschap te lezen zijn of verscholen liggen? Dit hoofdstuk gaat in op de specifieke cultuurhistorische context van het landschap. De verhalen vertellen de bijzondere gebeurtenissen die het landschap verklaren en de beleving verrijken.

HOOFDSTUK 4 - DYNAMIEK

Afsluitend wordt de dynamiek in het landschap anno 2010 in kaart gebracht. Welke ontwikkelingen spelen er allemaal? Sommige voltrekken zich concreet in het veld, andere bestaan alleen nog op papier, zijn volop in discussie, of 'hangen in de lucht'. De beschreven dynamiek is niet per definitie sluitend en zal met de jaren veranderen. De beschrijving wordt alleen gegeven om grip te krijgen op het scala aan ontwikkelingen waar dit landschap mee te maken heeft.

6.2 - RUIMTELIJK ESSENTIES

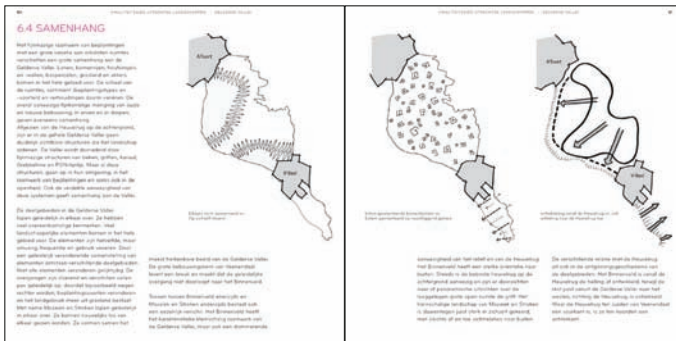
Aan de hand van één karakteristieke foto wordt de ruimtelijke essentie van het landschap geduid. De essentie wordt vertaald naar vijf grafische weergaven ofwel 'iconen' van ruimtelijke karakteristieken.

6.3 - DRIE DEELGEBIEDEN

Deelgebieden binnen het landschap worden onderscheiden.

6.4 - SAMENHANG

De samenhang tussen de deelgebieden wordt aangegeven.

Praxis der Kernenergie in Deutschland

6.5 RELATIE MET DE KERENKUALITEITEN

In het voorgaande zijn een aantal belangrijke aspecten van het veiligheidsbeleid beschreven. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

NAUW VERBODEN

De kernenergie wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

De kernenergie wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

NAUW VERBODEN

De kernenergie wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

De kernenergie wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

NAUW VERBODEN

De kernenergie wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

De kernenergie wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

NAUW VERBODEN

De kernenergie wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

De kernenergie wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

NAUW VERBODEN

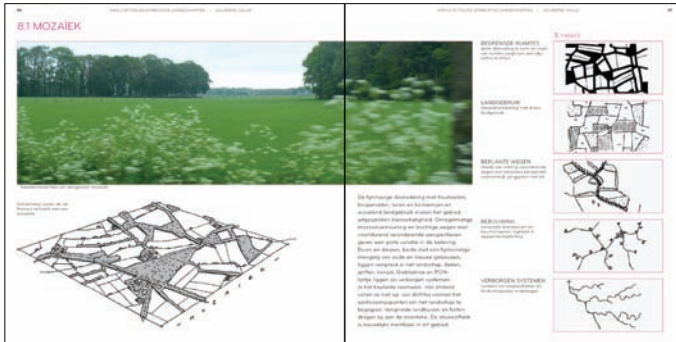
De kernenergie wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd. Het veiligheidsbeleid wordt voortdurend geëvalueerd en verbeterd.

[illegible][illegible]

In enkele gebieden en op specifieke plekken staan de kernkwaliteiten nu al onder druk. In dit hoofdstuk geeft de provincie Utrecht aan waar en hoe zij de beleving van de kernkwaliteiten in dit landschap wil verbeteren en waarborgen voor de toekomst. Dit zijn de ambities van de provincie Utrecht voor het landschap van de Gelderse Vallei.

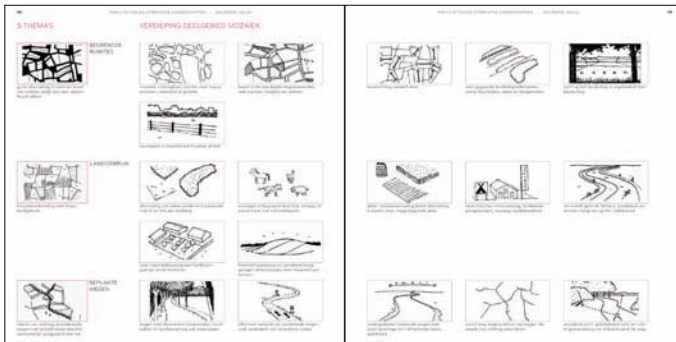
Het laatste hoofdstuk geeft de ruimtelijke karakteristieken en ontwikkelprincipes weer die aan de basis liggen om de ambities uit hoofdstuk 7 te verwezenlijken. De afzonderlijke deelgebieden worden in drie stappen nader uitgewerkt.

STAP 1: ESSENTIES DEELGEBIED

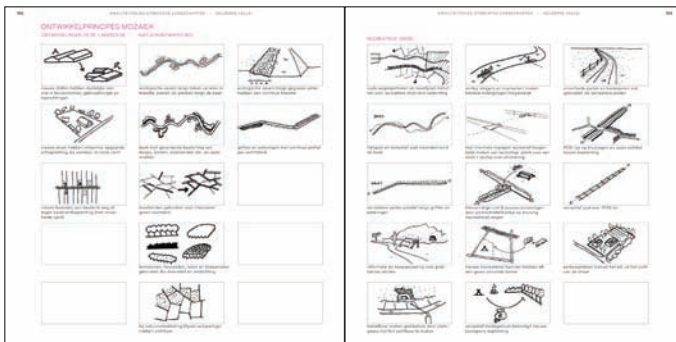
Eén overzicht geeft de karakteristiek van het deelgebied weer. Dit gebeurt aan de hand van een foto, een korte beschrijving in relatie tot de kernkwaliteiten, per deelgebied de iconen van ruimtelijke essenties en een ruimtelijke samenhang daartussen (isometrie).

STAP 2: VERDIEPING ESSENTIES

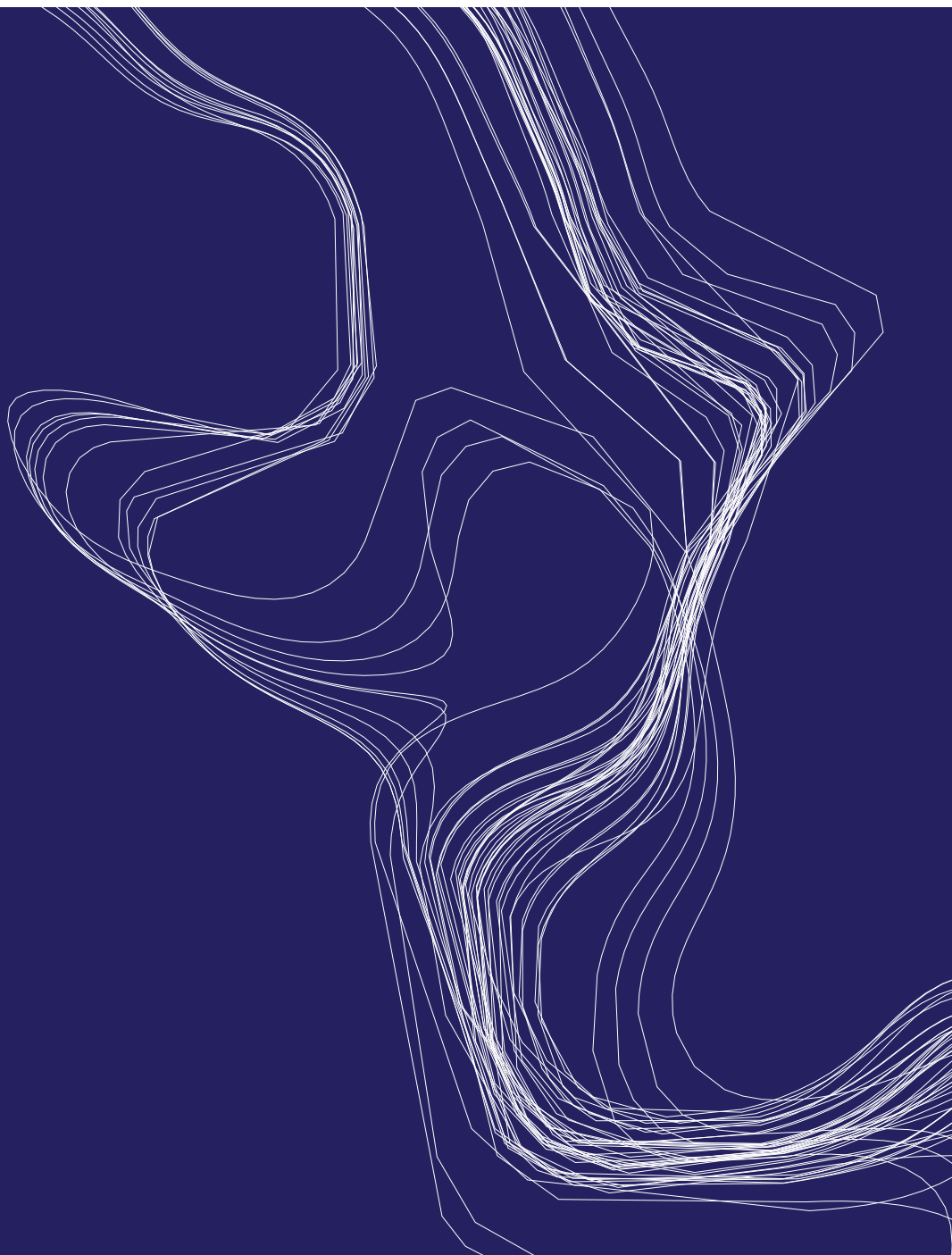

De vijf iconen worden verdiept. Series iconen geven aanvullende ruimtelijke karakteristieken per thema.

STAP 3: ONTWIKKELPRINCIPES

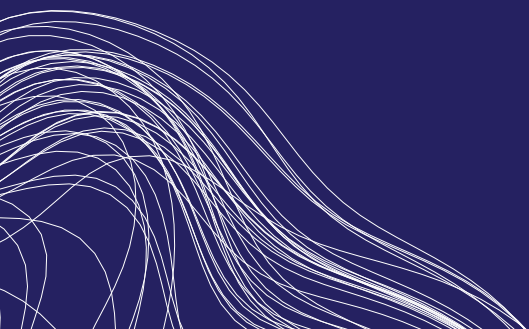

Series van ontwikkelprincipes geven inspiratie voor de inpassing en vormgeving van diverse ontwikkelingen in dit landschap. Bij veel op hand zijnde ontwikkelingen (zie hoofdstuk 4) is het niet de vraag of ze in dit landschap kunnen worden ingepast, maar vooral h oe dat gebeurt. Locatie en vormgeving bepalen of ze de kernkwaliteiten ondersteunen of aantasten. Basis voor de inpassing zijn de vijf essentiële iconen en hun verdieping. Maar soms geeft dat niet voldoende houvast. De ontwikkelprincipes bouwen voort op deze iconen.

DEEL I

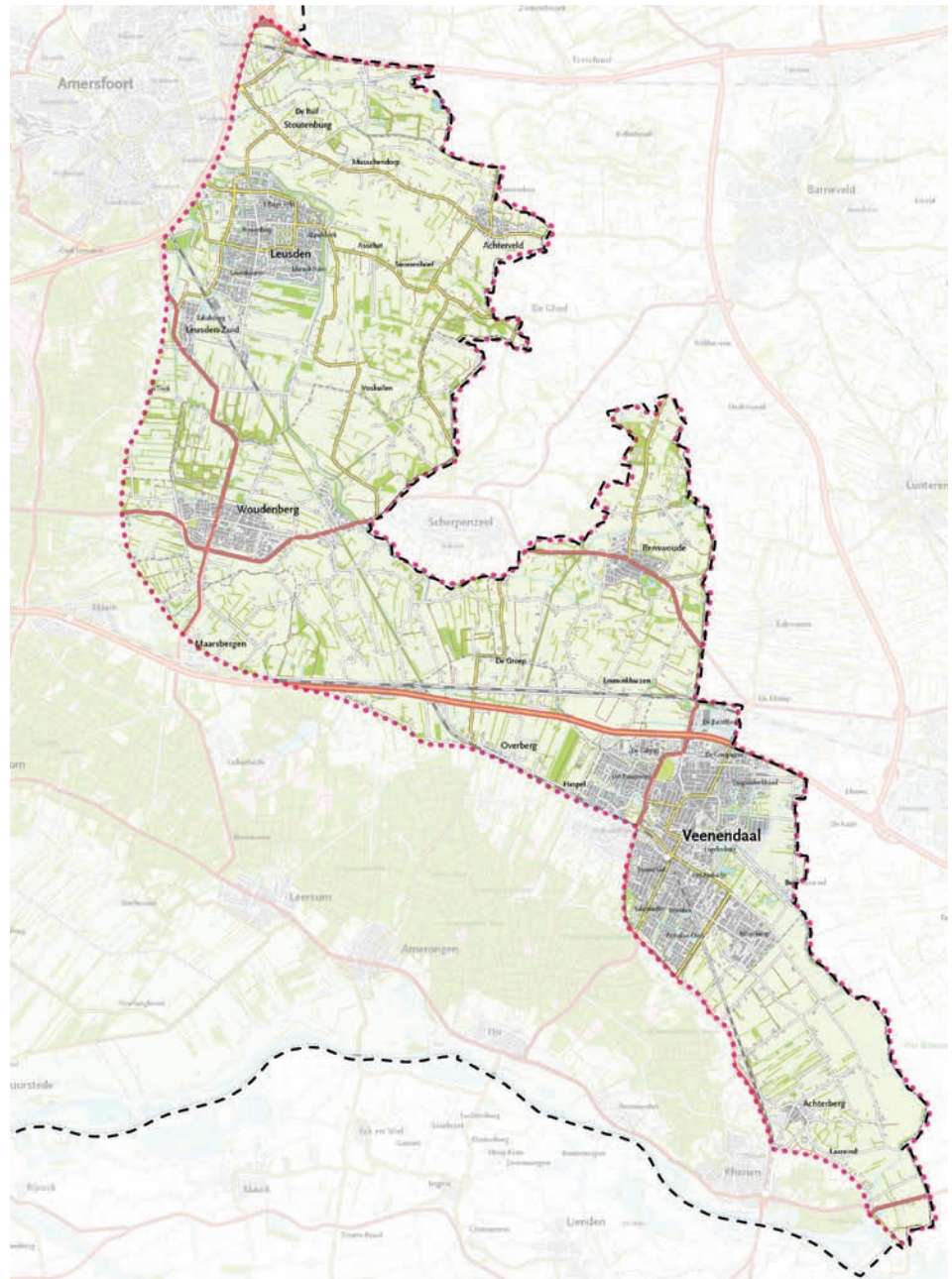
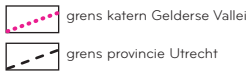
OBSERVATIES WAT IS ER?

2. FEITELIJK LANDSCHAP

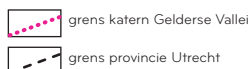
Voor een goed begrip van de huidige staat van het Nationaal Landschap wordt hier een aantal feitelijkheden op een rij gezet. Eerst ziet u drie topografische kaarten van 2000, 1820 en 1920. Gezamenlijk geven ze een impressie van de ontwikkeling die het landschap in de laatste honderdvijftig jaar heeft doorgemaakt. Daarna volgt een aantal thematische kaarten. De informatie op deze kaarten is afkomstig uit het GIS-systeem van de provincie Utrecht. Ze geven een beeld van de feitelijke situatie van het landschap op dit moment.

TOPOGRAFISCHE KAART ANNO 2000

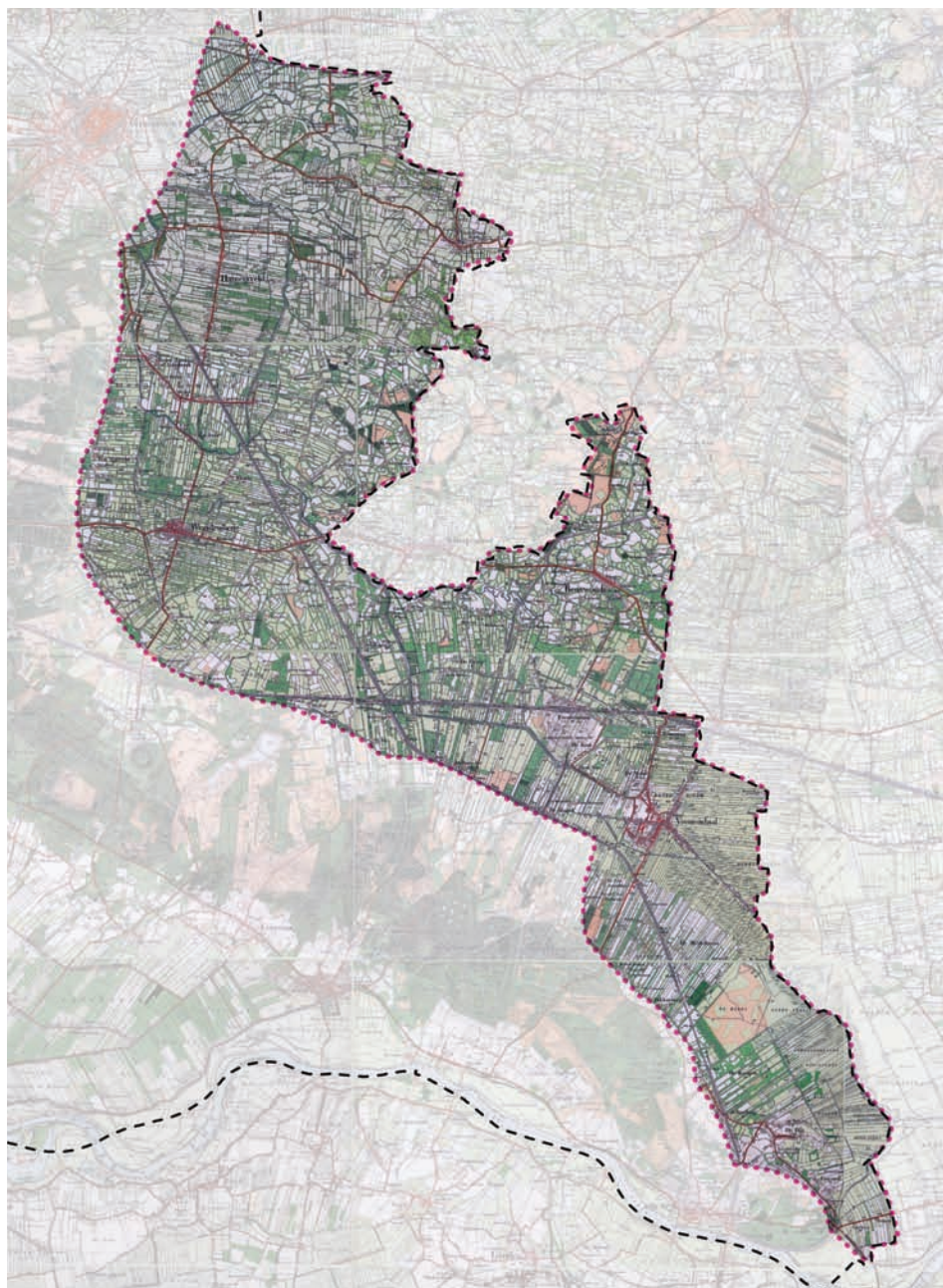
Anno 2000 is als gevolg van schaalvergroting het aantal beplantingselementen drastisch verminderd. Alle kernen zijn sterk in omvang toegenomen, maar met name Veenendaal en Leusden zijn explosief gegroeid. Het Valleikanaal werd aangelegd in de periode 1935-1941 ter versterking van de Grebbelinie en voor een betere afwatering van de Gelderse vallei. Na de Tweede Wereldoorlog werd parallel aan de spoorlijn de snelweg A12 aangelegd. In het noorden vormen de A1 en A28 de grens van de Vallei.

TOPOGRAFISCHE KAART ANNO 1820

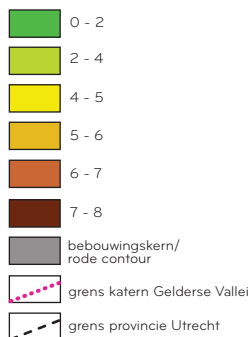
Op de kaart van 1820 is het patroon van het oost-westlopende stelsel van beken, dat een belangrijke rol heeft gespeeld in het landschap zoals we dat nu kennen, duidelijk zichtbaar. De eveneens oost-westlopende slingerwegen volgen de dekzandruggen. Rondom Veenendaal ligt een nat veengebied. De puinkegel van de Em-minkhuizer Berg is daarin duidelijk zichtbaar. Ten zuiden van Veenendaal zien we een heel ander beeld. Rechte wegen (stegen) staan haaks op de Griff. De lijne en enkele forten zijn tussen Veenendaal en Leusbroek goed herkenbaar. De verkaveling is op deze kaart niet aangegeven, waardoor de rijke groene dooradering en kleinschaligheid van dit gebied niet tot uitdrukking komt.

TOPOGRAFISCHE KAART ANNO 1920

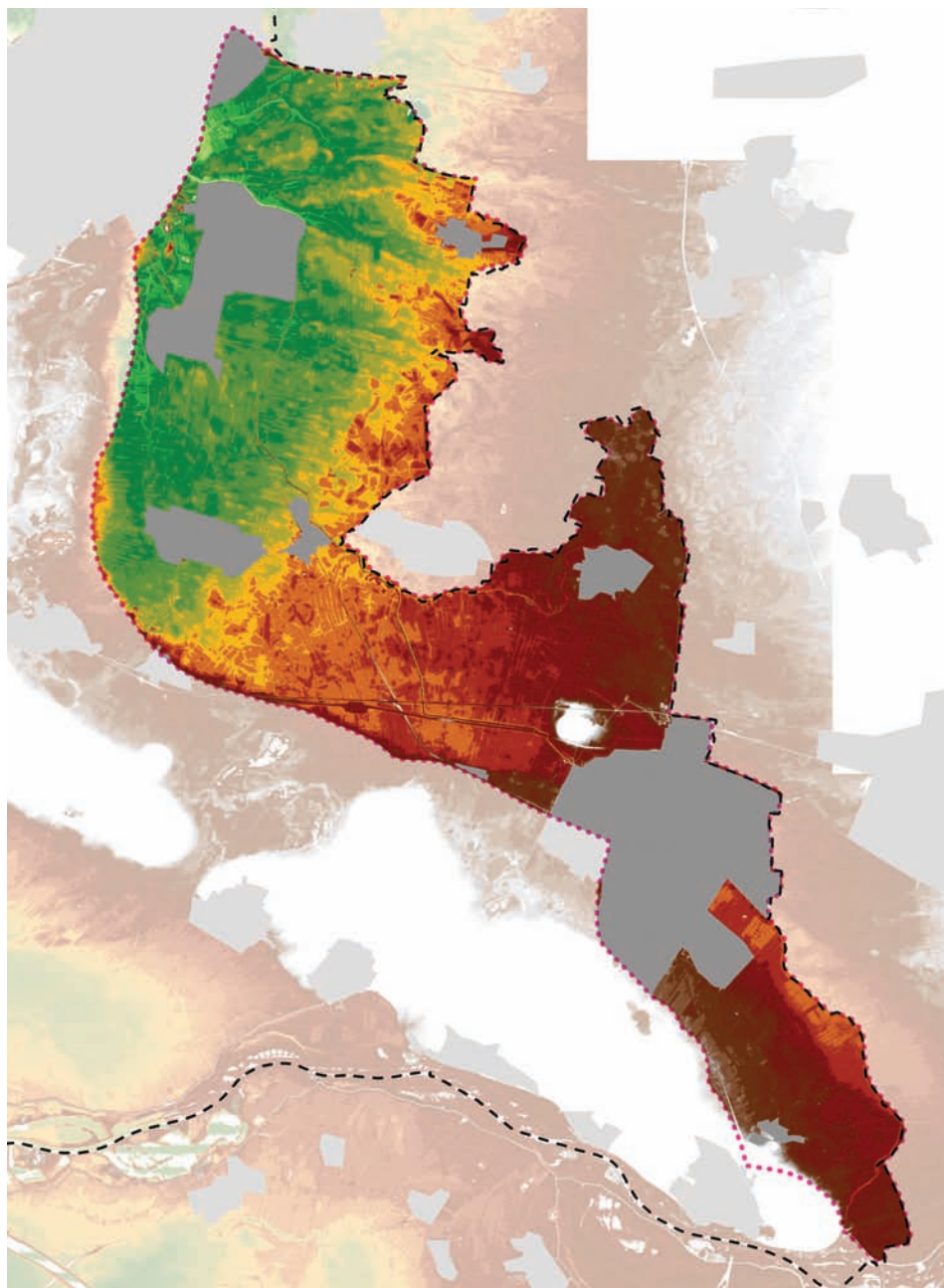
Op de kaart van 1920 valt de enorme hoeveelheid aan beplantingselementen direct op. De Grebbelinie is in dit groen dooraderde gebied nauwelijks meer te herkennen. Anno 1920 is het PON-lijntje tussen Amersfoort en Rhenen aangelegd, net als de spoorlijn Utrecht-Arnhem. Het Valleikanaal ten noorden van Woudenberg bestaat nog niet. Grasland, akkers, bospercelen en heidegronden wisselen elkaar af. Kavelvormen variëren van zeer onregelmatig en richtingloos tot rechthoekig met een duidelijke lengterichting. Plaatsen als Veenendaal, Woudenberg, Renswoude en Achterveld zijn sterk gegroeid. Daarnaast komt bebouwing voor in open linten maar ook verspreid in het veld.

HOOGTEKAART

HOOGTES ZIJN INDICATIEF

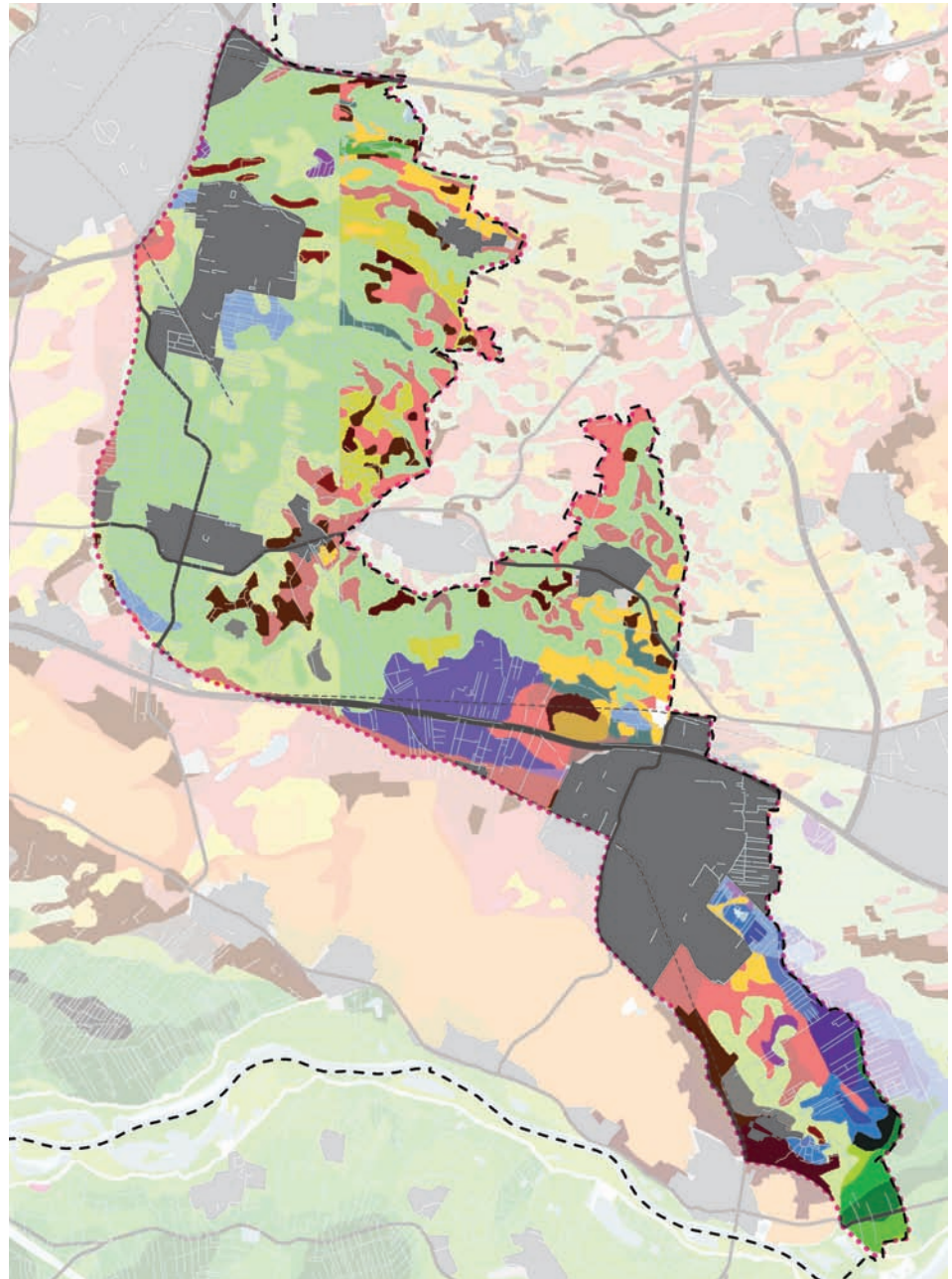
De Gelderse Vallei is de laagte die in de voorlaatste IJstijd (Saalien) door opstuwend landijs is ontstaan tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe. De Utrechtse Heuvelrug vormt de natuurlijke zuidwestelijke grens van de Gelderse Vallei. Het gebied loopt geleidelijk af richting het noorden naar het IJsselmeer. Tussen het grillige patroon van dekzandruggen liggen de oost-westlopende laagtes van de laaglandbeken.

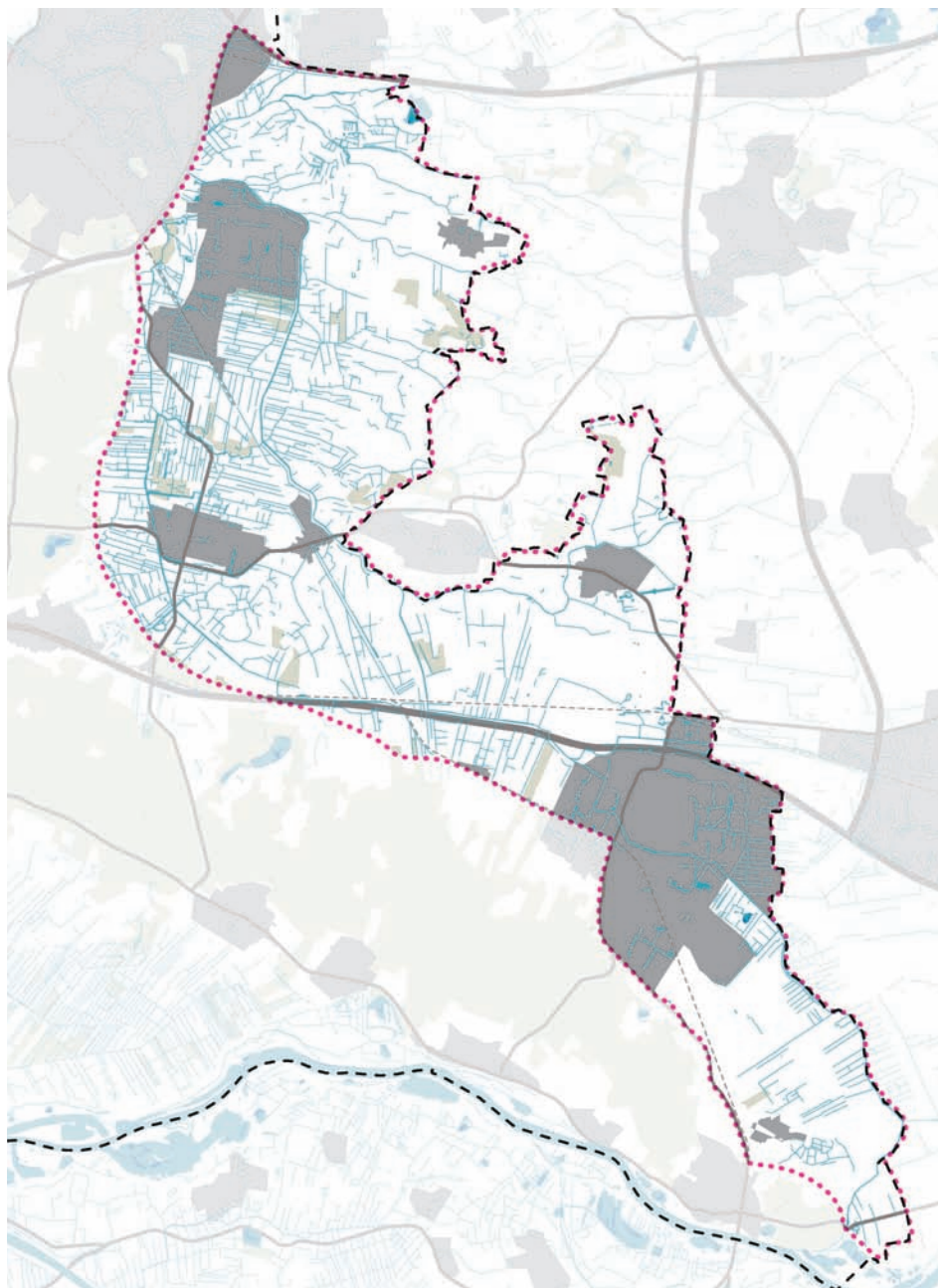
BODEMKAART

Het patroon van de bodemkaart toont een duidelijke overeenkomst met de hoogtekaart. De beken zijn goed herkenbaar als lange aaneengesloten oost-westlopende lijnen van de beekeerdgronden. Gekoppeld aan dekzandruggen zijn op talloze kleine akkercomplexen door plaggenmest verrijkte enkeerdgronden ontstaan. Aan de voet van de stuwwal waar (kwel)water bleef staan, is op verschillende plekken veen ontstaan. Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit de plaatsnaam Veenendaal.

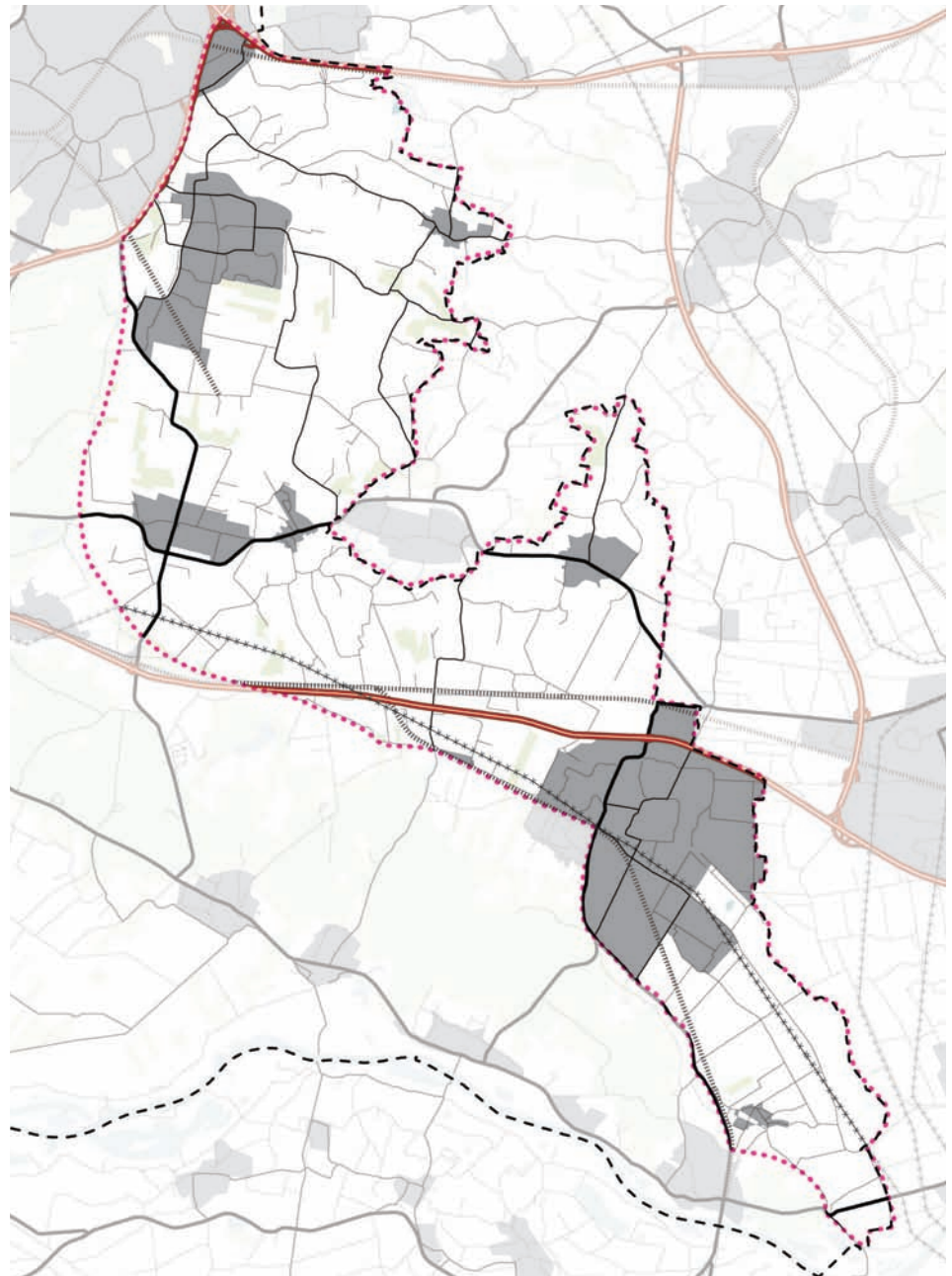

WATER

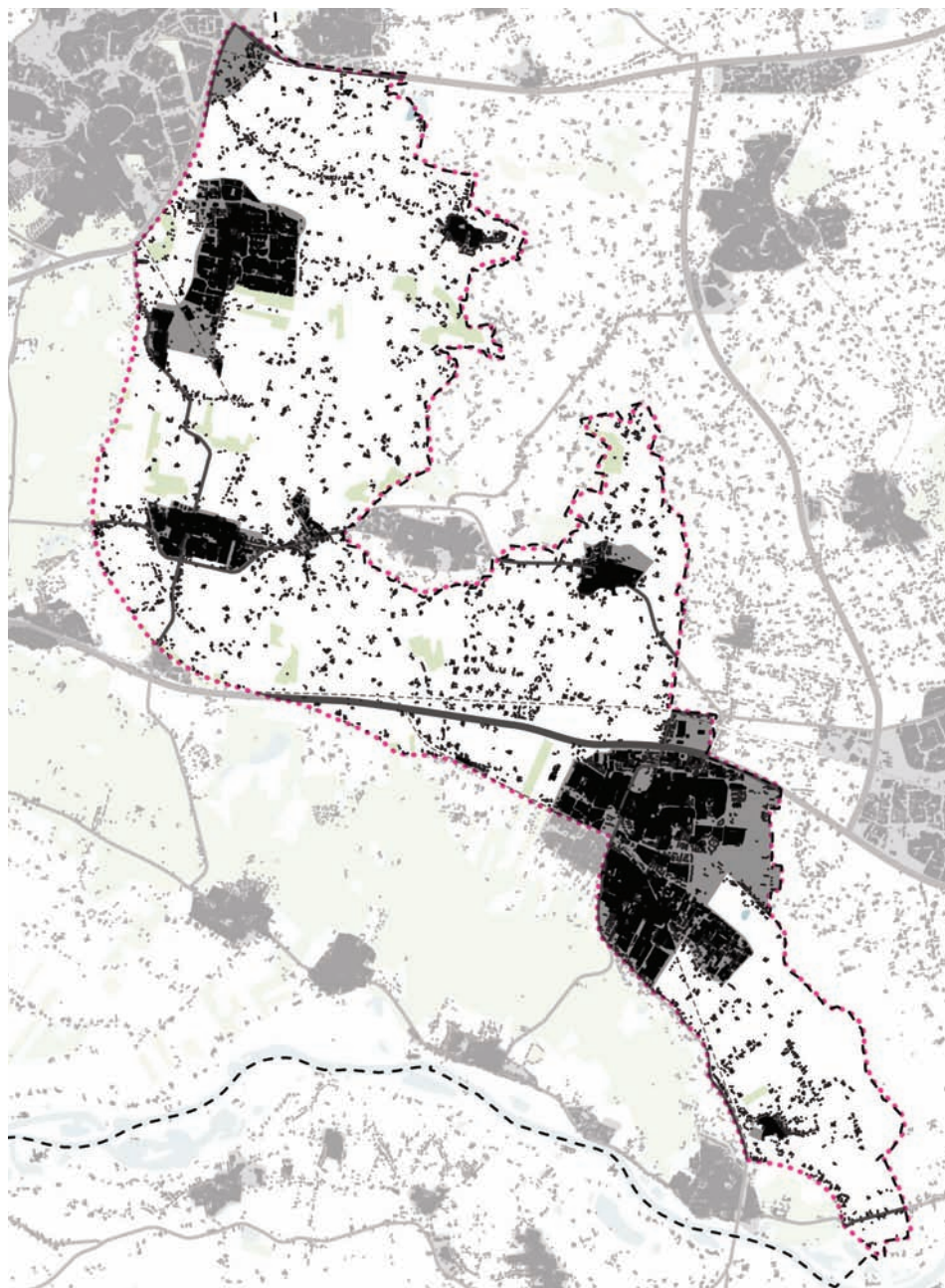
De vele beken vormen samen met het Val-leikanaal: de belangrijkste waterstructuur van dit gebied. Deze beken stromen bij Amersfoort samen in de Eem. Aan de voet van de stuwwal waar (kwel)water bleef staan ontstond veen. In deze zichtbaar nattere zone komt de waterstructuur vrijwel overeen met de verkevelingsstructuur. De sloten aan weerszijden van de kavels hebben een duidelijke richting.

INFRASTRUCTUUR

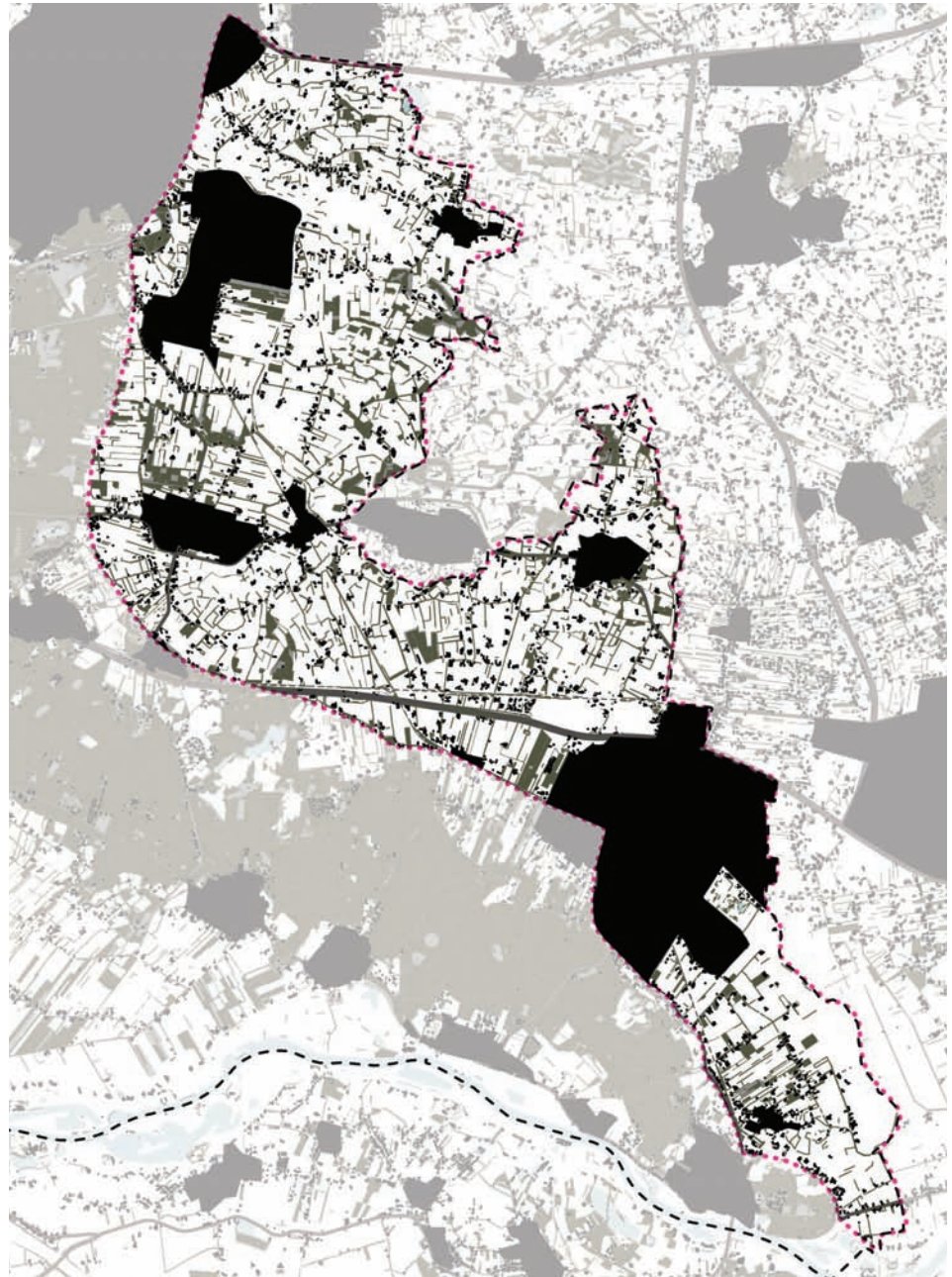
De snelweg (A12), spoorlijn en hoogspanningslijn volgen allemaal de voet van de Heuvelrug. De oost-westlopende ontsluitingswegen met enkele noord-zuidverbindingen daartussen vormen een grofmazig netwerk. Met uitzondering van het Binnenveld zijn de wegen bochtig, zonder lange rechtstanden. In het Binnenveld volgen de rechte wegen de hoogtelijnen en is een boven- en benedenweg te herkennen. De belangrijkste recreatieve fiets- en wandelverbindingen zijn gekoppeld aan het Valleikanaal, de Grebbelinie en de PON-lijn.

BEBOUWING

Typerend voor de Gelderse Vallei is de grote hoeveelheid agrarische bebouwing. Buiten de bebouwingkernen komen zowel open bebouwingslinten als boerenerven 'los' in het veld voor. De oudste bebouwing ligt op de dekzandruggen en overgang naar de stuwwal, die van nature hoger in het landschap liggen. Als gevolg van de alsmatig verdere groei van Veenendaal komt het Binnenveld meer geïsoleerd van de rest van de Vallei te liggen.

MASSA & OPENHEID

Buiten de bebouwingskernen zorgt de massa van bospercelen, houtwallen, lanen en boomrijen voor een sterk afwisselend beeld. Kleinere en grotere ruimten in allerlei vormen en maten wisselen elkaar af. Beplanting langs beken is onderdeel van het groene raamwerk en vormt geen structurerende lijnen. Op deze kaart is de grote open ruimte van het Binnenveld duidelijk te zien. De overgang naar het aaneengesloten bos op de Heuvelrug is vrij abrupt en vormt aan de zuid- en oostzijde een fysieke grens.

3. VERHALEND LANDSCHAP

Een landschap is een levend geheel. Door de jaren verandert het, soms geleidelijk soms met grote sprongen. Zo ook de Gelderse Vallei. De kernkwaliteiten van het landschap dat wij zo waarderen zijn geleidelijk in de loop der eeuwen ontstaan. Dit hoofdstuk vertelt in thematische verhalen hoe het landschap van de Gelderse Vallei zich ontwikkeld heeft. De verhalen verklaren waarom het huidige landschap eruit ziet zoals het eruit ziet. Ze vertellen de geschiedenis achter de kernkwaliteiten. Ze verrijken het begrip van de kernkwaliteiten en de beleving van het landschap. Bij elk verhaal is een kaart getekend met de belangrijkste elementen en structuren in dit landschap, die dit verhaal beleefbaar maken.

Het verhaal achter het landschap wordt verteld aan de hand van drie thema's. De thema's zijn zo gekozen dat ze karakteristiek zijn voor de Gelderse Vallei.

'Vermaledijde water' vertelt over de eeuwenlange strijd die de bewoners hebben moeten leveren tegen de wateroverlast in de Vallei. Door een natuurlijke samenloop van omstandigheden fungeert de Vallei als een verzamelbekken van water dat vaak slecht af te voeren was. Overstromingen waren een voortdurende plaag. Het water en de maatregelen om zich tegen de

wateroverlast te wapenen zijn nadrukkelijk in het landschap aanwezig.

Het tweede thema verhaalt over het **'Weerbarstig land'**; over de ontginning van de zand- en veengronden tot een landschap met een sterk agrarisch karakter en over de moeizame wijze waarop de bewoners hier in hun bestaan trachtten te voorzien. Ook dit verhaal laat zich duidelijk in het landschap aflezen. Het derde thema, **'Innemen van stellingen'**, gaat in op de strategische betekenis van de Gelderse Vallei. Eerst als langbetwist grensgebied tussen Utrecht en Gelre, later als de natuurlijke plaats voor de inrichting van een verdedigingslinie als onderdeel van ons nationale defensiesysteem. Dit militaire verhaal heeft een sterk stempel gedrukt op het landschap.

3.1 VERMALEDIJD WATER

De Gelderse Vallei wordt doorsneden door een groot aantal beken en gegraven waterlopen. De waterhuishouding vormde eeuwenlang een groot probleem. De Vallei is in feite een natuurlijke kom, waarin zich het grondwater van de Veluwe en de Heuvelrug verzamelt. Een stelsel van grote en kleine beken moest dit afvoeren, maar de beken konden hun water vaak niet kwijt. Doorbraken van de Rijndijk bij Rhenen vormden een bijkomend gevaar. De waterhuishouding leidde tot politieke conflicten, die de zaak er niet beter opmaakten. Overstromingen waren aan de orde van de dag.

Hoogtepunten:

- *Hellende vallei tussen twee stuwwallen, met aagste deel langs de Heuvelrug-flank.*
- *Meanderende oost-weststromende beeklopen, die bij Amersfoort samenkomen.*
- *Verdwenen veenkoepel, resulterend in omkering van de stroomrichting van de Grift.*
- *Dwarsdijken, met Slaperdijk als voornaamste.*
- *Zware Rijndijk met inlaatsluis.*
- *Gegraven weteringen en kanalen ter verbetering van de waterafvoer, met alleikanaal als voornaamste.*

ONTSTAAN VAN DE VALLEI

Een belangrijk gegeven van de Gelderse Vallei is de komvormige structuur, waarin zich het grondwater van de Heuvelrug en de Veluwe verzamelt. Afwatering gebeurde vroeger zowel naar het zuiden - via het veenriviertje de Kromme Eem of Grebbe naar de Rijn - als naar het noorden toe - via diverse beken zoals de Lunterse, Barneveldse en Heiligenberger beek. De afwatering was echter vanaf het begin problematisch, waardoor veenmoerassen ontstonden met dikke veenpakketten. De Vallei is zo'n 150.000 jaar geleden ontstaan. In de voorlaatste ijstijd schoof een grote gletsjer vanuit Scandinavië ons land binnen. Een van de ijslobben schuurde een ondiep dal uit, waarbij het bodemmateriaal - voornamelijk zandige

rivierafzettingen van Rijn en Maas - werd opgestuwd tot wallen. Deze stuwwallen kennen we nu als het Veluwemassief en de Utrechtse Heuvelrug. Tijdens de tweede fase kwam het ijs

Natuurlijke beek

- dwarskade
- beek
- stroomrichting watergang
- voorm. stroomrichting watergang
- griften en wijken
- Valleikanaal
- heuvel
- sluis
- veenbult
- nat laag gelegen gebied
- heuvelrug
- grens katern Gelderse Vallei
- grens provincie Utrecht

Zicht op de Heuvelrug vanuit Binnenveld

iets minder ver en werd de stuwwal Veenendaal-Emminkhuizerberg gevormd. Deze stuwwal is later sterk geërodeerd. De resten zijn herkenbaar als de vijftien meter hoge Emminkhuizerberg en het Grote en Kleine Vendel (of Veenloo). In de laatste ijstijd werd de laagte tussen de stuwwallen opgevuld met dekzanden, aangevoerd door stormwinden die sikkelvormige zandduinen deden ontstaan. De noordwestelijke winden bliezen het zand in oostwaartse richting waardoor de Vallei een enigszins asymmetrisch profiel kreeg. De natuurlijke afwatering verliep

Zicht op de Heuvelrug vanaf de Rijndijk

hierdoor in westelijke richting, waar de grootste veenvorming ontstond. Tegenwoordig vormen de zandduinen een belangrijk microreliëf binnen de Gelderse Vallei. Het ijs en de stuwwallen dwongen de Rijn haar koers te verleggen. Oorspronkelijk waren de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe met elkaar verbonden. Door de uitschurende werking van de Rijn ontstonden steile wanden aan de zuidzijde van de stuwwal en een opening tussen de Grebbeberg en de

Emminkhuizerberg herkenbaar als 'berg' in het landschap

Wageningseberg. Hierdoor drong het Rijnwater regelmatig de Vallei binnen, totdat het werd tegengehouden door het dikke veenpakket dat als waterscheiding fungeerde. Vanaf de elfde eeuw begonnen de bewoners met het aanleggen van een dijk langs de noordelijke oever van de Rijn om zich tegen deze overstromingen te beschermen.

DE MENS EN HET WATER

De natuurlijke omstandigheden in de Vallei hebben belangrijke historische consequenties gehad. Allereerst was het een lastig gebied om zich te vestigen en een bestaan op te bouwen.

DE ONTGINNING VAN DE VENEN

Op last van de Utrechtse bisschop David van Bourgondië werd de Bisschop Davidsgrift gegraven (1481) om het gebied rond Veenendaal op de Rijn te ontwateren en het veen te ontginnen. Deze grift maakte gebruik van een natuurlijke waterloop, de Kromme Eem, die werd verlengd en ter hoogte van het huidige Veenendaal enkele zijweteringen kreeg (Kerkewijk, Boveneindse Grift e.a.). De veenontginning kwam moeizaam op gang door veel grensconflicten. Pas toen Utrecht (1528) en Gelre (1543) zich allebei aan het gezag van Karel V hadden onderworpen, keerde de politieke rust terug. De grootschalige commerciële turfwinning kon beginnen. Een van de initiatiefnemers was de Vlaming Gilles van Schoonbeke. Hij haalde rond 1550 een paar honderd Vlaamse turfstekers naar het gebied, wat het begin was van de nederzetting Veenendaal. Voor de afvoer van turf naar Amersfoort en de Eem liet hij een bestaande ontginningswetering verlengen en verbreden (Schoonderbeker of Woudenberger Grift). Tussen de Bisschop Davidsgrift (afwaterend naar het zuiden) en de Schoonbeke Grift (afwaterend naar het noorden) handhaafden de ontginners aanvankelijk een strook hoogveen van twintig roeden (75 meter) breed als waterscheiding.

Er woonden dus weinig mensen. Ten tweede vormden de veenmoerassen een natuurlijk, maar veelomstreden grensgebied nadat in de twaalfde eeuw het graafschap (na 1339 het hertogdom) Gelre de macht over de Veluwe nam. Het bisdom Sticht werd gesplitst in het Nedersticht

Bisschop Davidsgrift in huidige situatie

(Utrecht) en het Oversticht (Overijssel). Hier zijn talloze conflicten uitgevochten, zowel over het territorium als over de waterhuishouding. Bij hoge waterstanden van de Rijn of bij stormvloed op de Zuiderzee konden de beken in de Vallei hun water niet afvoeren. Nog erger werd het als de Rijndijk tussen Wageningen en de Grebbeberg doorbrak en het Rijnwater de Vallei instroomde. Het afgraven van de veenpakketten rond Veenendaal vanaf de zestiende eeuw vergrootte het gevaar aanzienlijk, omdat hierdoor de natuurlijke waterscheiding

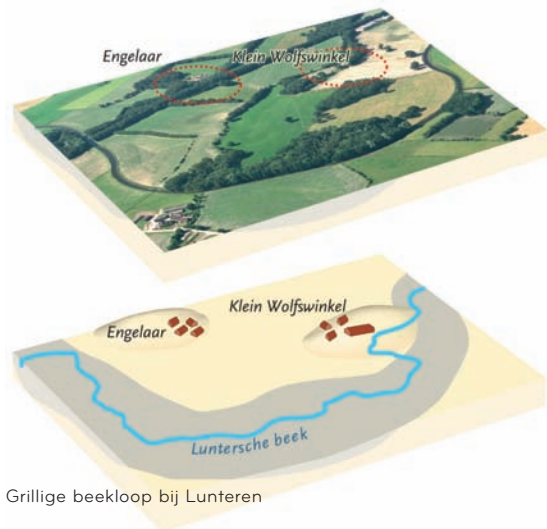
Historische veenontginningskaart

Gravure van commerciële veenontginning

tussen Rijn en Eem verdween. Een doorbraak van de Rijndijk had tot in Amersfoort rampzalige gevolgen.

Door de problematische afwatering lagen er al diverse kleinere dijken en kades in het gebied. Maar in de eerste helft van de zeventiende eeuw werd pijnlijk duidelijk wat de gevolgen waren van de veenafgravingen. De strook veen

Grillige beekloop bij Lunteren

die als waterscheiding dienstdeed werd steeds smaller en verdween uiteindelijk helemaal. Bij diverse doorbraken (1595, 1643 en 1651) van de Rijndijk kwam nu de hele Vallei tot in Amersfoort onder water te staan. Omdat de verantwoordelijken voor de Rijndijk - de steden Rhenen en Wageningen - te traag waren met het aanbrengen van versterkingen, namen Amersfoort en de Utrechtse gerechten in de noordelijke Vallei het heft in eigen hand. Tussen 1651 en 1653 legden ze ten noorden van Veenendaal over de hele breedte van de Vallei een hoge dijk aan, de Slaperdijk. Dit zorgde echter voor grote overlast in het zuidelijke, voornamelijk Gelderse deel van de Vallei, de zogenaamde 'Exonereerende Landen'. Pas

Schoonbekergrift in huidige situatie

in 1714 wilden de Utrechtse de Geldersen tegemoetkomen door bij de Roode Haan enkele doorlaten in de Slaperdijk te maken. Daarmee werd ook de Bisschop Davidsgrift met de Schoonbekergrift verbonden. Voortaan waterde bijna de hele Vallei in noordelijke richting af.

Vanaf de negentiende eeuw zijn maatregelen genomen om het water sneller af te voeren. Een aantal waterlopen in Veenendaal werd gedempt en vervangen door het Omleidingskanaal (1866). In de twintigste eeuw zijn veel beken gekanaliseerd. Zolang de Eem echter nog

in open verbinding stond met de Zuiderzee bleef de waterhuishouding problematisch. Een combinatie van zware regenval en noordwesterstorm leidde vanzelf tot ernstige overstromingen. Het Zuiderzeewater werd opgestuwd tot in de Eem, waardoor de beken hun water niet kwijt konden.

EEN NIEUW VALLEIKANAAL

Al vanaf 1817 zijn plannen ontwikkeld om de waterhuishouding van de Vallei te verbeteren door het graven van een kanaal tussen Zuiderzee en de Rijn, dat zowel voor de afwatering als voor de inundaties en de scheepvaart zou dienen. De Keulse Vaart tussen Amsterdam en de Rijn via de Vecht en het Zederikkanaal was hopeloos verouderd. Een nieuwe verbinding via de Zuiderzee en een kanaal door de Gelderse Vallei was een serieuze optie. In 1881 koos men toch voor verbetering van de bestaande waterweg via Utrecht, wat zou leiden tot de opening van het Merwedekanaal in 1892. In het interbellum werden meerdere plannen ontwikkeld voor een nieuw Rijn-Eemkanaal door de Vallei. Na een sterke lobby van de stad Utrecht, geleid door de waterstaatkundige Anton Mussert, koos men opnieuw voor een tracé langs Utrecht. Wel ontwikkelde Mussert een goedkoper plan voor de aanleg van een nieuw afwateringskanaal door de Vallei, dat echter niet geschikt was

voor de scheepvaart. Dit werd het Valleikanaal, dat grotendeels tussen 1937 en 1940 werd aangelegd en reeds bestaande wateren volgde. Pas in 1948 was het Valleikanaal helemaal af. Het duurde tot de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 en de aanleg van het Valleikanaal totdat de wateroverlast nagenoeg was opgelost.

Het water blijft echter een actuele rol houden in de Vallei. Zo hebben de extreem hoge waterstanden in ons land van 1993 en 1995 geleid tot het inzicht dat we anders met het waterbeheer moeten omgaan. De beken en rivieren zijn in het verleden te veel aan banden gelegd. Tegenwoordig streven we naar meer 'ruimte voor de rivier'. In plaats van een zo snel mogelijke afvoer, willen we nu de waterbergingscapaciteit van beken en rivieren verhogen. Dit gebeurt ook in de Gelderse Vallei, waar rechtgetrokken beken op veel plaatsen weer hun natuurlijke loop en overloopruimte terugkrijgen. Bijkomend voordeel is dat dit de landschappelijke en natuurwaarden ten goede komt.

Zelfs de functie van de Gelderse Vallei als overloopgebied van de Rijn is weer in beeld gekomen. Dit betekent dat bij extreme hoogwaterstanden de Vallei deel gaat uitmaken van een overlaatstysteem om stroomafwaarts de druk op de dijken te verminderen. In die gevallen zou het water via een 'groene rivier' om Veenendaal en Amersfoort heen in de richting van het IJsselmeer worden geleid. Een groene rivier is een droge bedding die alleen in noodgevallen voor waterafvoer dient zou moeten worden, waar alleen in tijden van nood water doorheen wordt gevoerd.

Het door Mussert ontwikkelde Valleikanaal

3.2 WEERBARSTIG LAND

Kenmerkend voor het landschap zijn het agrarische karakter en de onregelmatige ontginningspatronen. Het landschap laat zich moeilijk lezen. De Gelderse Vallei is altijd een vrij marginaal, agrarisch gebied geweest. Marginaal in geografische zin, omdat het een grensgebied was en een streek zonder belangrijke nederzettingen. Maar ook marginaal in sociaal-economische zin, vanwege de armoedige omstandigheden waaronder eerst kleine zandboeren en veenarbeiders en vanaf de negentiende eeuw industriearbeiders in hun levensonderhoud moesten voorzien. De Gelderse Vallei was het 'Drenthe' van Utrecht.

Hoogtepunten:

- Kampen met verspreide boerderijen op de dekzandruggen langs de beken.
- Geïsoleerd liggende kloosters op toppen
- Cope-complex van Leusden.
- Opstreckende ontginning naar het zuiden vanuit de kampen rond Scherpenzeel.
- Opstreckende veenontginning vanuit de Grote Vendel en kanalen rond Veenendaal, in het zuiden beëindigd door de Veenendaalse Meent.
- Opstreckende ontginning vanuit een dubbelweg langs de stuwwalflank rond Achterberg.
- Verspreid liggende landgoederen met uitgebreide agrarische gronden en boerderijen.

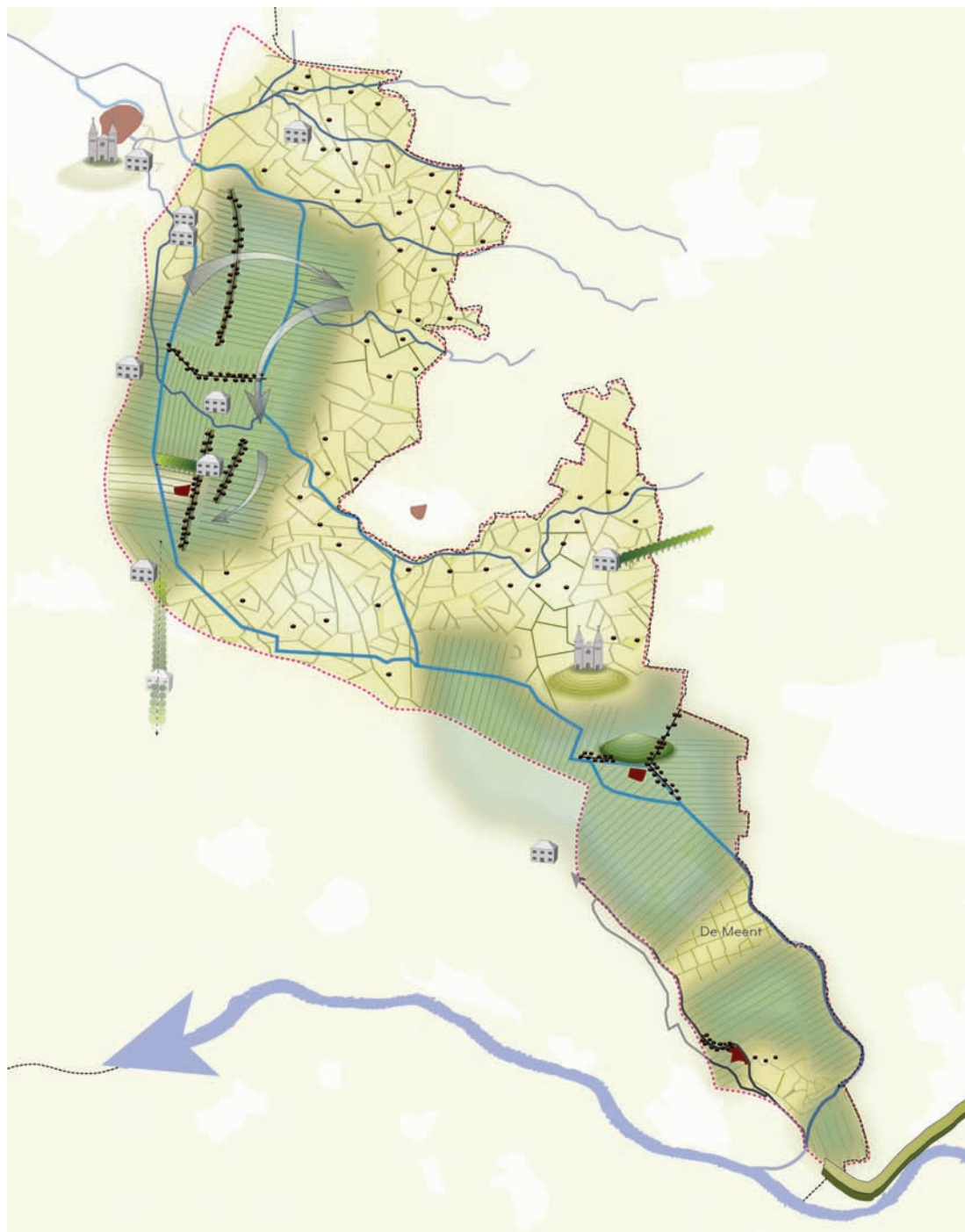
GEÏSOLEERDE GEMEENSCHAPPEN

De nauwelijks bevolkte Vallei behoorde rond het jaar 1000 tot de bezittingen van de bisschop van Utrecht. Deze gaf er delen van uit aan Utrechtse kerken en kloosters, die het weer tegen een vergoeding doorgaven aan bevriende personen en leken. Doel van de uitgifte was meestal de ontginning van een stuk grond, waardoor de kopers of begunstigers het recht kregen om tijs en tienden te heffen en de lokale macht uit te oefenen. Zo ontwikkelde zich tijdens de ontginningen een elite van kleine machthebbers die zich verschansten in stenen huizen en kastelen. Op de Heiligenberg bij Amersfoort werd in 1001 een Benedictijnerklooster gesticht. Op de Emminkhuizerberg kwam een uithof van het

Kaart met locatie voormalig kasteel Stoutenburg

- verspreid staande boerderijen
- ontginningslint
- ontginningslint op kade
- historische kern
- buitenplaats
- barok landgoed met as
- klooster
- heuvel
- kampenverkaveling
- strokenverkaveling
- volgorde van ontginnen
- beek
- kanaal
- grens katern Gelderse Vallei
- grens provincie Utrecht

EENZAAM OP EMMINKHUIZEN

Van 1770 tot 1773 bood het buiten Emminkhuizen onderdak aan Evert Post. Zij dochter Elizabeth Maria verwoordde de eenzame jaren in enkele van haar gedichten: 'Hier naar luisterde ik, in de lange eenzame winteravonden [...] als wij van de gheele wereld op dit afgelegen verblijf waren afgescheiden, en nooit door vriendenbezoek verrast wierden, [...] dan was het geblaas der winden, die u bewogen, die in de gezweept boomtakken gonsden, en op het onbeschermd slot al stormend aangierden, en door reten der oude vensters doordrongen, vor mij een harmonisch concert, waar ik met afgetrokken vervoering naar luisterde.'

Uit: E.M. Post, Voor Eenzaam, 1788

Karthuizerklooster Nieuwlicht. Elders verrezen versterkte huizen en kastelen die leenroerig bleven aan Utrecht, zoals die van de heren van Stoutenburg (stout=sterk), Woudenberg en Renswoude. Beide laatste namen verwijzen naar de uitgestrekte (moeras)bossen die in de vroege middeleeuwen grote delen van de Vallei hebben bedekt. Woudenberg had maar liefst vier kastelen, waaronder Groenewoude aan het ontginningslint Ekris tegenover Geerestein en Lichtenberg, tegenwoordig aangesneden door de rondweg. Ook Scherpenzeel was een Utrechts leen en al voor 1342 stond hier een 'Utrechtse' kerk. In 1380 kwam Scherpenzeel echter in Gelderse handen. Dit verklaart het grillige verloop van de huidige provinciegrens rond Scherpenzeel. Er zijn nu plannen om Scherpenzeel weer bij Utrecht te voegen.

KAMPENVERKADELING

De eerste mensen vestigden zich op de hoogste delen van het gebied: op de flanken aan de voet van de Heuvelrug. Op de noordflank van de Heuvelrug ontwikkelde zich tussen Prattenburg en Ter Horst bij Rhenen een strook met lange smalle enges tussen een bovenweg (Bovenweg) en een benedenweg (Cuneraweg). Op een uitloper daarvan lag het dorp Achterberg. Die ontwikkeling is te vergelijken met de zuidflank van de Heuvelrug, waar eveneens een strook enges lag tussen een boven- en een benedenweg. De Cuneraweg vormt nu de grens tussen de Heuvelrug en de Gelderse Vallei. In de Vallei zelf ontbrak een engstructuur.

BOERDERIJNAMEN

Vanaf de hogere dekzanden langs de beken ontstonden geen echte dorpen, maar een patroon van verspreid liggende boerderijen met omringend bouwland, de kampen. Hun namen verwijzen nog naar de bodemgesteldheid ter plaatse. De uitgang 'laar' (Davelaar) betekent open plek in het bos, 'horst' (Bruinhorst) en 'schoten' (Breeschoten) wijzen op een bebost stuk hoger gelegen grond. De oudste, veelal ovaalvormige kampen volgden de contouren van de hogere plekken. Vanaf de vijftiende en zestiende eeuw werden de kampen strookvormig uitgebreid richting Heuvelrug. Voor een optimale waterhuishouding gebeurde dat loodrecht op de hoogtelijnen. Door vererving werden deze percelen later weer opgesplitst, vaak in de lengterichting. Perceeluitbreiding en erfopvolging zien we terug in voorvoegsels als 'Klein'en 'Groot' (Egdom) en 'Eerste', 'Tweede' en 'Derde' (Broek).

Cunerauweg in huidige situatie

Hier werden als eerste de dekzandruggen tussen de beken ontgonnen. Het waren in principe individuele ontginningen, waarvoor de belangstellenden een bepaalde vergoeding in de vorm van tijs en tienden betaalden aan de landeigenaar: toen meestal nog de bisschop of een klooster. De percelen waren onregelmatig van vorm en werden omringd door greppels en houtwallen. Een mozaïekachtig landschap met verspreide boerderijen was het gevolg (kampenlandschap). Op deze dekzandruggen lagen ook de belangrijkste wegen. In de vijftiende en zestiende eeuw vond vanuit de kampen spontane uitbreiding plaats van het bouwland in onregelmatige stroken (onvolledige opstrek).

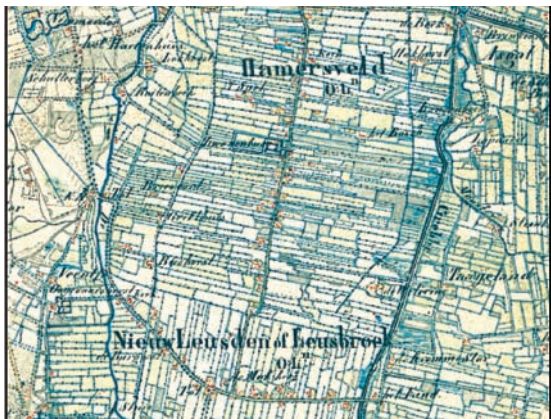
Kampenlandschap in de Vallei met greppels en houtwallen rond de percelen

Boven; historische kaart met onregelmatige percelen. Onder; houtwallen rond percelen

STROKENVERKADELING

De ontginning van de lagere delen van de Vallei heeft zich van noord naar zuid voltrokken. In de twaalfde eeuw begon de abdij van Oostbroek met de systematische ontginning van het Hamersveld, een moerasachtig gebied ten zuidoosten van Amersfoort waar nu Leusden ligt. Het was een cope-ontginning, opgedeeld in regelmatige stroken met een centrale noord-zuidlopende wetering als ontginningsbasis. Aansluitend kwamen de ontginningen van de lage gronden in Asschat en Leusbroek klaar. Langs de ontginningsbasis lagen boerderijlinten. De belangrijkste 'coper' van dit ontginningsgebied was de edelman Filips van Rijningen. In de dertiende eeuw werden strookontginningen rond Woudenberg voltooid.

Historische kaart met cope-maatvoering te Hamersveld

Na het stichten van een kerkje ontstond hier een kern.. Het geslacht van Rijningen leverde de eerste Heren van Woudenberg. Zij woonden in een (verdwenen) slot nabij het huidige Woudenberg.

Ten zuiden van Woudenberg lagen de dikke veenpakketten rond Veenendaal. Zoals gezegd kwam de ontginning daarvan pas goed op gang na 1543. De zeggenschap over de venen lag nu

Veenendaal in historische afbeelding

Luchtfoto van hoogveenreservaat De Hel bij Veenendaal

bij de nieuwe landsheer Karel V, die octrooi gaf voor de ontginning ten noorden en ten zuiden van de waterscheiding. Naast de Vlaming Van Schoonbeeke was Jan van Culemborg, Heer van Renswoude, een van de concessionarissen of veengenoten, die met elkaar de eerste veencompagnie van ons land vormden. In 1566 lieten de veengenoten op de zandopduiking Klein Veenloo een kerk bouwen, waarna zich de kern Veenendaal ontwikkelde. Deze kerk staat

Hoogveenreservaat De Blauwe Hel als laatste restanten van een oerlandschap

Uitsnede van een topografische ontginningskaart 1920

nog steeds op zijn oorspronkelijke plek. De ontginning van de venen vond plaats vanaf de Bisschop Davidsgrift en de Schoonderbeker Grift. Daar vandaan werden zijkanalen (wijken of graven) gemaakt tot aan de flanken van de Heuvelrug. Nadat het veen was afgegraven restte een open landschap, verdeeld in lange smalle kavels. Deze werden geschikt gemaakt als landbouwgrond, met de hogere delen voor akkerbouw en de laagste delen als weidegrond. Ten zuiden van het Benedeneind in Veenendaal vormen de huidige hoogveenreservaatjes De Hel en De Blauwe Hel de laatste restanten van dit oerlandschap. Aanvankelijk handhaafden de veengenoten een strook veen van twintig roeden breed (75 meter) als waterscheiding tussen het afwateringsgebied van de Bisschop Davidsgrift en dat van de Schoonderbeker Grift. Uiteindelijk verdween ook deze strook. Het gebied ten zuiden van Veenendaal - het Binnenveld - is grotendeels nog recenter ontgonnen. Het Utrechtse deel behoorde tot de meentgronden van Rhenen. Het aan Veenendaal grenzende deel wordt gekenmerkt door de kleinschalige wijken- en slagenverkaveling als resultaat van de systematische turfwinning

na 1550. Ten zuiden daarvan bleven rond Achterberg nog zeer natte heide- en broekgronden achter, die pas in de negentiende eeuw werden ontgonnen (De Meent en De Kampen). Ontginning van de laagste gronden - de Achterbergse Hooilanden - gebeurde zelfs pas in de twintigste eeuw. Het Binnenveld bestaat nu vooral uit open weidelandschap.

Blauwgraslanden in Binnenveld

BUITENPLAATSEN

De middeleeuwse kastelen en kloosters zijn weliswaar uit de Vallei verdwenen, maar in het gebied liggen nog diverse buitenplaatsen die teruggaan naar voorgangers uit die tijd. Toen de kastelen hun defensieve functie verloren en de kloosters op de Heiligenberg en de Emminkhuizen na de Reformatie werden opgeheven, werden ze vervangen door nieuwe 'huizen' en ingericht als buitenplaats. Een ander type buitenplaats kwam op in de zeventiende eeuw toen rijke stedelingen bestaande hofsteden aankochten en een nieuw aanzien gaven. Tot omstreeks 1800 werden deze buitenplaatsen voorzien van tuinen en parkbossen in formele

Tweemaal buitenplaats Renswoude met de Grand Canal als zichtas

Franse aanleg, daarna kwam de Engelse landschapsstijl in zwang.

Tot de oudste buitenplaatsen behoren de kastelen Geerestein bij Woudenberg (zestiende eeuw) en Renswoude (1654). Beide kastelen gaan terug op voorgangers en komen voort uit de middeleeuwse heerlijkheden Woudenberg en Renswoude. Beide huizen hebben nog een Grand Canal als zichtas die stamt uit de tijd van de formele parkaanleg. De buitenplaats Stoutenburg gaat wel terug op de oude bisschoppelijke burcht, maar werd in de negentiende eeuw op een andere plaats gebouwd.

Veel buitenplaatsen met bezittingen in de Vallei zijn gebouwd op de overgang van de Heuvelrug en de Gelderse Vallei. Hieronder horen de

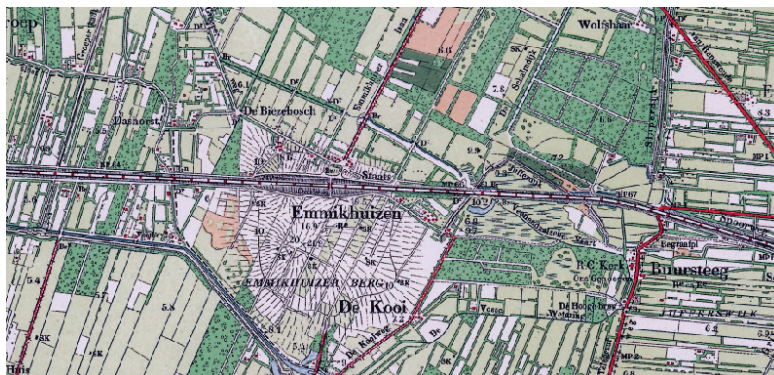

Grand Canal

zeventiende-eeuwse buitenplaats Randenbroek, buiten Amersfoort aan de Heiligenbergerbeek en de ridderhofstad Lokhorst, eveneens teruggaand op een middeleeuws slot. In het zuiden van de Vallei zijn dat de buitenplaatsen Remmerstein en Prattenberg.

In de elfde eeuw stichtte het Karthuizerklooster Nieuwlicht op de Emminkhuizerberg in Utrecht een uithof. Deze kwam na de Reformatie in handen van Johan van Reede, heer van Renswoude. Het conventshuis heeft daarna als buitenplaats gefungeerd. Kort voor de aanleg van de spoorlijn Utrecht-Arnhem - die de

De spoorlijn Utrecht-Arnhem op topografische kaart

Buitenplaatsen in Rhenen

heuvel sinds 1845 in tweeën snijdt - werd het huis afgebroken. De kastelen en buitenplaatsen zijn historische brandpunten in de Vallei, omdat hier de heren woonden die eeuwenlang de gang van zaken in het agrarische gebied bepaalden. Deze macht ontleenden zij aan hun uitgebreide bezittingen aan land en boerderijen, of aan de 'heerlijke' macht die zij in een gebied uitoefenden.

Dit gold in iets mindere mate voor de buitenplaatsen die in de zeventiende eeuw of later werden gesticht. Maar rijke stedelingen die een hofstede aankochten om deze in een buitenplaats te transformeren, deden dit ook

Pachtboerderij te Leusden

om hun status te verhogen. Ze breidden hun bezittingen bewust uit door de aankoop van land en boerderijen.

De Vallei heeft een aantal zeer invloedrijke families gekend, vaak met bezittingen die zich ook daarbuiten uitstrekten. In de omgeving van Leusden was dat bijvoorbeeld de familie de Beaufort. De middeleeuwse Hofstede Den Treek, in de achttiende eeuw getransformeerd tot buitenplaats, kwam in 1807 in bezit van W.H. de Beaufort die daar het huidige huis liet bouwen. Door de aankoop van boerderijen - onder

Landhuis Den Boom

Luchtfoto van de Grand Canal volgens de formele parkaanleg

meer na de opheffing van de Leusder Marke in 1887 - groeide het bezit tot een uitgestrekt landgoed. Nazaten van deze familie kochten ook bestaande buitenplaatsen (Heiligenberg) of stichtten nieuwe buitenplaatsen. Voorbeelden zijn Leusder End (1916) en Schutterhoef (1919) op voormalige meentgrond van Amersfoort. Zo'n nieuwe buitenplaats was ook De Boom, enkele kilometers ten oosten van Den Treek. Een kleinzoon van W.H. de Beaufort liet er tussen 1878 en 1882 een huis bouwen met koetshuis, jachthuis en een groot parkbos. Door aankoop van boerderijen en stukken land wist De Beaufort zijn landgoed snel uit te breiden. Sommige huizen, zoals Renswoude en Den Treek, hebben tot op de dag vandaag vrij uitgestrekte bezittingen met pachtboerderijen, herkenbaar aan de kleuren van de raamluiken. Het dorp Renswoude is zelfs geheel ontstaan dankzij het kasteel.

KASTEELDORP RENSWOUE

Renswoude is een echt kasteeldorp. Langs de oude Dorpsstraat - nu een drukke provinciale weg - valt meteen de rij cottage achtige huisjes op. Ze werden tussen 1770 en 1790 gebouwd voor personeel van kasteel Renswoude. Het oude koetshuis van het kasteel is nu gemeentehuis. Aan de overzijde van de weg torent de opvallende koepel van de NH kerk (1639 1641) boven de omgeving uit. De kerk is als bijzondere centraalbouw mogelijk ontworpen door Jacob van Campen in opdracht van Johan van Reede, slotheer van Renswoude. In de kerk bevinden zich de graven van de families van Reede en Taets van Amerongen, de huidige slotbewoners. Oorspronkelijk lag er op de plaats van het slot een oude burcht, de Borchwal. Deze werd in de veertiende eeuw gebouwd voor de Utrechtse bisschop als steunpunt tegen Gelre. Het kasteel verloor in de zestiende eeuw zijn militaire functie. Johan van Reede, Domdeken van Utrecht, liet in 1654 op de plaats van de oude burcht het huidige kasteel bouwen met een opvallend voorplein en een park met vijver en een stenen duiventoren. Opmerkelijk is het Grand Canal, een zevenhonderd meter lang zichtkanaal in het verlengde van de oprijlaan, naar voorbeeld van het Grand Canal van Versailles. Het kasteel is tegenwoordig in bezit van de familie Taets van Amerongen die het nog steeds bewoont.

Zwartgeteerde
schaapsschuur in het
landschap

VAN TABAK NAAR MENGVOEDER

Het 'richtingloze' landschap van de Vallei komt ook tot uiting in het grondgebruik. Door het ontbreken van nederzettingen had het dorp geen duidelijke structuur met een centrale eng. De verspreide boeren richtten zich op het gemengd bedrijf, met akkerbouw op de drogere gronden en weidegrond in de nattere delen. Daarbuiten lag het 'onland': heide- en veenmoeras. De heide en weidegrond werden gemeenschappelijk gebruikt (meentgronden). Speciaal aangestelde herders lieten hier

het vee van de boeren grazen. Het vee werd vooral gehouden om de mest. Op de strokenontginningen handhaafden de boeren het principe van het gemengd bedrijf, waarbij zij ook hier de laagstgelegen stroken vooral als weidegrond benutten.

Van de zeventiende tot en met de negentiende eeuw ontwikkelde zich gespecialiseerde landbouw rond Amersfoort (tabak en hop) en Woudenberg (tabak). De tabaksteelt was een zeer intensieve bezigheid met een grote behoefte aan mest, die onder meer uit de

Nieuwe grote varkensstal bij oude boerderij

Landgoedbos
Woudenberg
Geerestein als tuin,
park- en soms
jachtbos

steden werd aangevoerd. Geen enkele van de eens talrijke tabakschuren rond Woudenberg is overgebleven

De verspreid liggende buitenplaatsen versterken het onregelmatige verkavelingsbeeld. De omringende tuinen, park- en jachtbossen vormen groene eilanden in het kampen- en strokenlandschap. Dit geldt met name voor de buitenplaatsen die in de Vallei zelf liggen, zoals Renswoude, Geerestein en Stoutenburg. De bosaanplant van de buitenplaatsen aan de rand

van de Heuvelrug strekte zich doorgaans tot aan de Heuvelrug zelf uit.

De traditionele bedrijfsvoering - veeteelt (mest) in dienst van de akkerbouw - begon aan het eind van de negentiende eeuw te veranderen. Omdat graan steeds meer werd geïmporteerd en er in de opkomende steden een groeiende behoefte bestond aan verse zuivelproducten, verschoof

Vrije uitlooppkippen

het accent naar veeteelt. Maar de bedrijven waren klein en versnipperd en de zandgrond was minder geschikt voor veeteelt dan de westelijk gelegen weidegebieden. Daarom legden de boeren in de Gelderse Vallei zich toe op meer intensieve vormen van veeteelt, met name

Silagebouw van Woudenberg

TABAKSOOGST

Als alle tabak was binnengehaald, was het gebruikelijk de grootste plant aan de grondeigenaar te overhandigen, waarbij het volgende rijmpje werd opgezegd:
'Deze plant is gegroeid door God's hand,
't is om geen giften of gaven
Maar om het keelgat te laven.'

Topografische kaart van huidige Renswoude

eieren, pluimvee en varkens.

Om zich beter te kunnen handhaven organiseerden de boeren zich in coöperaties, veelal op christelijke grondslag. In de Vallei verzezen meerdere coöperatieve silagebouwen voor de opslag van mengvoeder (Achterveld) en zuivelfabriekjes. In de omgeving van het station en langs de weg Woudenberg-Scherpenzeel ontstond hierdoor zelfs een concentratie van agrarisch geörienteerde industrie. Een ingrijpende, maar onvermijdelijke maatregel was tenslotte de ruilverkaveling. Deze heeft zich grotendeels in de jaren zestig van de vorige eeuw voltrokken. Percelen werden vergroot en rechtgetrokken, houtwallen en andere perceelscheidingen verdwenen, zandwegen werden verhard om ze geschikt te maken voor

trekkers. Om wateroverlast te verminderen werden beken rechtgetrokken voor een snellere afvoer.

De intensivering en rationalisering van de bedrijfsvoering hebben het van oorsprong kleinschalige en afwisselende landschap sterk van karakter veranderd. Samen met de kanalisatie van beken hadden de grondwaterkwaliteit en natuurwaarden in het gebied hieronder te lijden. Tegenwoordig probeert men de waarden van zowel het landschap als de natuur te herstellen.

BOOMTOWN VEENENDAAL

In de tweede helft van de negentiende eeuw begon het agrarische beeld van de Vallei rond Veenendaal drastisch te veranderen. Net als op vergelijkbare plaatsen elders in Nederland - zandgronden met kleine boeren en veenarbeiders - was in het zuidelijke deel van de Vallei een traditie van huisnijverheid ontstaan. Dit gebeurde op basis van schapenwol en tabaksteelt op de Heuvelrug. Het handmatig spinnen, weven en sigaren rollen werd in de negentiende eeuw geïndustrialiseerd. Zo begon het veendorp aan het eind van diezelfde eeuw uit te groeien tot een heuse industriestad met een fors toenemend aantal inwoners. De arbeidsproductiviteit lag hoog, gedragen door een sterk protestant-christelijk arbeidsethos, dat directeur en werkman met elkaar verbond. Vak- en woningbouwverenigingen waren georganiseerd op protestant-christelijke basis, stakingen deden zich zelden voor. Zoals het jaarverslag van Ritmeester uit 1936 het verwoordde: "We weten dat alles in God's Hand ligt, de grote Beschikker van alle dingen. Dat geeft rust." Tot in de jaren zestig van de

vorige eeuw hebben de schoorsteenpijpen van meerdere grote sigaren- en textielfabrieken het silhouet van het voormalige veendorp gedomineerd. Na 1970 stortten deze industrieën volledig in en is het aanzicht van de stad sterk veranderd. De laatste jaren profiteert Veenendaal vooral van de gunstige ligging aan de autosnelweg tussen de Randstad en het Ruhrgebied, waardoor zich hier een nieuwe generatie bedrijven heeft gevestigd.

RITMEESTER

In 1915 werd de naam Ritmeester vastgesteld voor een sigaar die de Veenendaalse fabriek leverde aan mobilisatietroepen die in Ede waren gelegerd. Tegen de Duits uitziende officier op de verpakking, geleverd door een Duitse firma, bleek echter weerstand bij de militairen te bestaan. Als vervanger koos men Ritmeester Buat, een zeventiende-eeuwse edelman bij de garde van Willem III. In de crisisjaren 1930 besloot Ritmeester een nieuw type sigaar te introduceren: de bolknak. De makkelijk aan te steken gepoederde sigaar werd een doorslaand succes bij notabelen, doktoren, geestelijken, advocaten en ondernemers, aldus de directeur T. Van Schuppen in 1986.

3.3 INNEMEN VAN STELLINGEN

De Vallei is getekend door militaire conflicten, eerst als grensgebied tussen Utrecht en Gelre, later als bufferlinie voor de Hollandse Waterlinie tegen uit het oosten oprukkende vijanden. Het gebied ligt dan ook vol met bunkers, liniewallen, forten, schansen en inundatiedijken. Het water, dat voor de bewoners een plaag was, werd benut voor het inrichten van een verdedigingslinie. Rond 1745 was de eerste Grebbelinie een feit: een stelsel van inundatiekommen, sluizen en versterkingen van de Rijn dijk tot aan de Zuiderzee, die daarna nog diverse malen is aangepast. In 1940 is aan de Grebbelinie nog zwaar gevochten.

Hoogtepunten:

- *Strategische kastelen Stoutenburg en Ter Horst.*
- *Verdwenen kastelen rond Woudenberg.*
- *Schans bij Woudenberg, enige van de eerste generatie werken van de Grebbelinie*
- *Grebbelinie met liniedijk langs het Valleikanaal, inundatiekommen gescheiden door dwarskades met sluizen en aardwerken.*
- *Nederlandse kazematten en Duitse bunkers langs de Liniedijk en Grift.*
- *Restanten spoorlijn Amersfoort-Kesteren.*
- *Hoornwerk en bastions onderaan de Grebbeberg.*

GEVAAR UIT GELRE

De Gelderse Vallei was in de middeleeuwen een schaars bewoond, moerassig gebied. Ook na de ontginning bleef de waterhuishouding problematisch. Hierdoor vormde de laagte tussen Veluwe en Heuvelrug een natuurlijke, maar niet altijd even duidelijke grens tussen 't Sticht en Gelre.

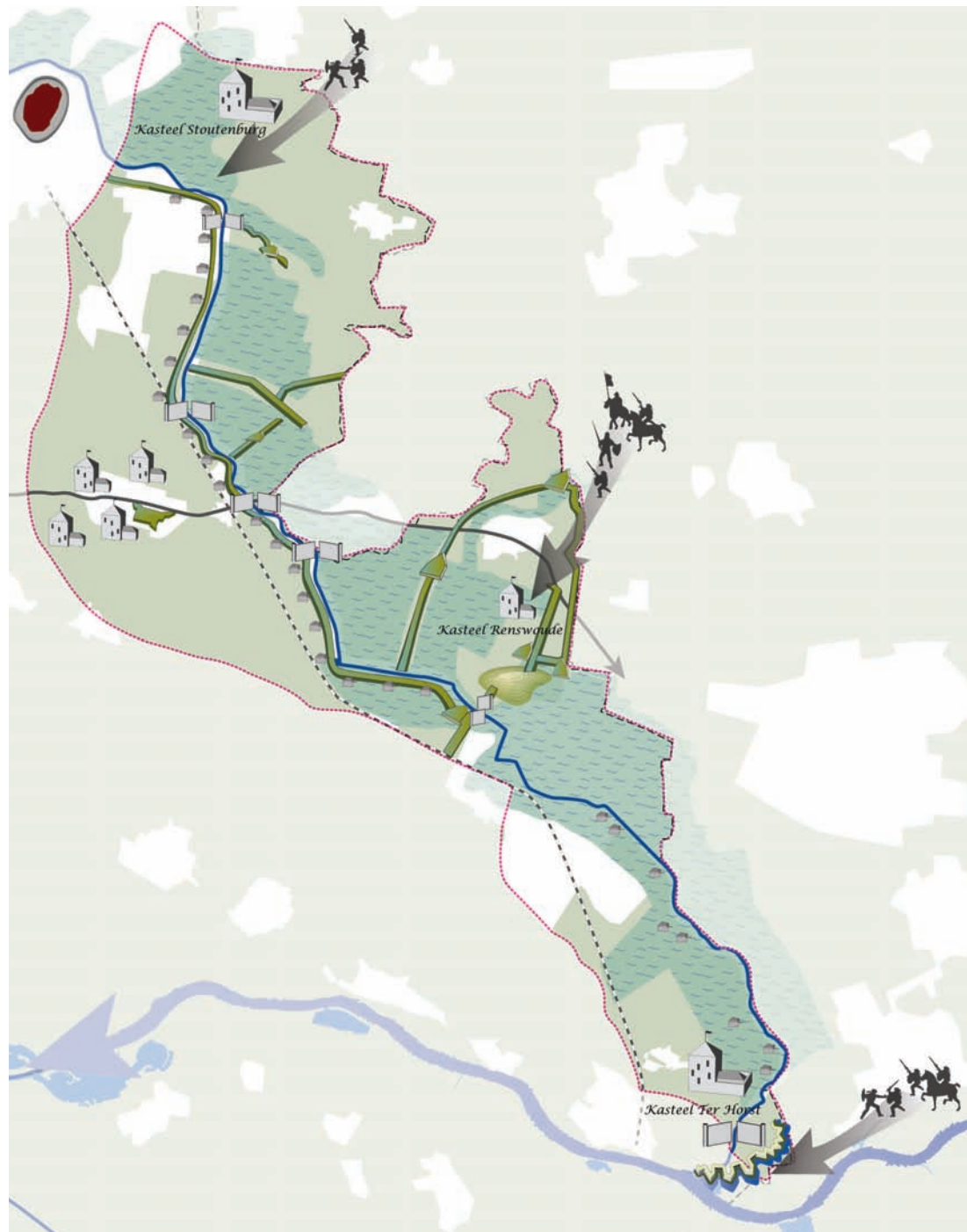
De relatie tussen de Utrechtse bisschoppen en de hertogen van Gelre werd gekenmerkt door talrijke conflicten over territorium of water, die in dit grensgebied werden uitgevochten. Om zijn territorium te verdedigen beveiligde de Utrechtse bisschop de grens met een aantal burchten, waaronder die van Stoutenburg (bij Leusden) en Ter Horst (bij Rhenen). Deze burchten zijn verdwenen, maar de locaties

Burcht Stoutenburg als strategisch kasteel

- schans te Woudenberg
- verdedigingswerk
- Grebbedijk
- hoornwerk Grebbeberg
- betonnen verdedigingswerk
- Vallekanaal
- sluis
- inundatiegebied Grebbelinie
- heuvel

- bisschoppelijk kasteel
- strategisch kasteel
- aanvalsrichting
- Amersfoort
- weg
- spoorlijn
- grens katern Gelderse Vallei
- grens provincie Utrecht

zijn in het landschap nog aan te wijzen. Naast de bisschoppelijke burchten telde de Vallei een aantal versterkte huizen en leenroerige kastelen die als steunpunt van de bisschop fungeerden, zoals de Borchwal bij Renswoude. Het Utrechtse huis Scherpenzeel viel helaas in Gelderse handen. Rond Scherpenzeel ligt nog altijd een vreemde kronkel in de provinciegrens. De Gelderse Vallei telt nog een aantal kastelen en buitenplaatsen die teruggaan op deze oude heerlijkheden en steunpunten, al zijn de oorspronkelijke bouwwerken sinds lange tijd door andere vervangen.

Historische kaart met Slaperdijk

STRIJD OM DE SLAPERDIJK

“Nu bepaalde de Conventie van 1714, dat de heulen in den Slaperdijk zouden gesloten worden bij doorbraak van den Grebbedijk en wanneer tengevolge van regenval het water in de binnen den Slaperdijk gelegen landen boven zeker peil zou zijn gestegen. Juist in den ernstigsten nood waren de Exonereerende Landen dus niet gebaat. Meermalen liep dientengevolge de strijd zoo hoog, dat men tot daden overging: zoo werden in 1816 de heulen in den dijk vernield en moesten deze onder bescherming van kurassiers worden hersteld.” Ook in 1829 kon de vernieling van de heulen nog net voorkomen worden onder bedreiging troepen in te zullen zetten.

Uit: rede van jhr.mr. J.W.H. Rutgers van Rozenburg als voorzitter van de Commissie voor de Geldersche Vallei op 8 juni 1931

De conflicten tussen Utrecht en Gelre leidden in 1527 tot de inname van Utrecht door de Gelderse legeraanvoerder Maarten van Rossum, die gevreesd werd om zijn wrede plundertochten. Dit was een gebeurtenis met verstrekkende gevolgen. De Utrechtse bisschop was nu genoodzaakt de hulp van Karel V in te roepen, in ruil voor het opgeven van de Utrechtse zelfstandigheid. In 1543 wist Karel V ook Gelre onder de duim te krijgen. Daarna brak een periode van rust aan, die werd benut om de grootschalige turfwinning rond Veenendaal op te zetten. De conflicten waren daarmee niet voorbij. De waterhuishouding bleef voor grote problemen zorgen, culminerend in de aanleg van de Slaperdijk (1651-1653); een gemeenschappelijke actie van de Utrechtse gerechten Amersfoort, Woudenberg (en Geerestein), Leusden en Renswoude. Dit zette kwaad bloed bij de zuidelijke, overwegend Gelderse inwoners van de Vallei, die de dijk diverse malen hebben doorgestoken. Uiteindelijk werd in 1714 een doorlaatsluis gemaakt bij De Roode Haan.

SLAPERDIJK

De Slaperdijk strekt zich dwars over de Gelderse Vallei uit en is nog steeds een spectaculair element in het Valleilandschap. Het eerste deel loopt tussen de Amerongse Berg (Utrechtse Heuvelrug) en de Emminkhuizenberg. Dit deel was in 1654 klaar voor gebruik. Aan de voet van de Emminkhuizenberg ligt bij De Roode Haan de damsluis met bijbehorende verdedigingswerken.

Damsluis De Rode Haan

Aan de andere zijde van de heuvel loopt de dijk verder in een zig-zagtracé tot het Fort aan de Buursteeg. Dit deel wordt ook wel Jufferdijk genoemd. De spoorlijn Utrecht-Arnhem snijdt hier dwars door de werken van de Vallei. Vanaf de Buursteeg zou het logisch zijn geweest de dijk naar Ede door te trekken, maar dat behoorde tot Gelre. Daarom loopt de dijk noordwaarts langs de grens tot aan het Werk aan de Daatselaar. Het deel tussen het Grand Canal van kasteel Renswoude en het Werk aan de Daatselaar was klaar in 1664. In 1711 stroomde het water na een doorbraak van de Rijndijk om de kop van de Slaperdijk heen. Het

gebied ten noorden daarvan liep alsnog onder water. Om het lek te dichten werd in 1799 de dijk verbonden met de Groeperkade en het Werk aan de Daatselaar vernieuwd.

GREBBELINIE

De relatieve rust die na 1543 aanbrak was van korte duur, want inmiddels was de Reformatie begonnen. Niet lang daarna kwamen de

BIJBELGORDEL

In de Gelderse Vallei behoort een relatief groot aandeel van de bewoners nog tot een orthodox-protestante kerk. De streek maakt deel uit van de Nederlandse 'bijbelgordel', die zich van Zeeland via de Zuid-Hollandse Waarden, het Rivierengebied, de Gelderse Vallei en de Veluwezoom tot in de Fries-Overijsselse venen uitstrekt. Een eenduidige verklaring voor het bestaan van deze gordel is er niet. De meest gehoorde is een combinatie van historische en omgevingsfactoren. De zone volgt ruwweg de grens van de Staten die zich in 1579 bij de Unie van Utrecht aansloten en de beginselen van de Reformatie aannamen. Dit was grotendeels een natuurlijke grens, waarin water een grote rol speelde: de Zeeuwse eilanden, het rivierengebied, de Gelderse Vallei, de oostkust van de Zuiderzee. Het was een zone van agrariërs en vissermannen, mensen die dichtbij de natuur leven en regelmatig geconfronteerd worden met de rampzalige gevolgen van de nabijheid van het water. Deze mensen zouden extra ontvankelijk zijn voor orthodoxe vormen van geloof, in tegenstelling tot de meer vrijzinnige protestanten in het verstedelijkte kerngebied.

Nederlandse gewesten in opstand tegen het Spaanse juk en brak de Tachtigjarige Oorlog uit. Tijdens de Unie van Utrecht (1579) besloten deze gewesten - waarvan Holland, Zeeland, Utrecht en Gelre de kern vormden - gezamenlijk op te trekken tegen de vijand en een gemeenschappelijke defensie te voeren. Kort hierna werd het eerste plan gesmeed voor een verdedigingslinie in de Gelderse Vallei. Deze zou moeten bestaan uit een landweer (liniedijk) langs

Boven; Slaperdijk bij Renswoude. Onder liniedijk

de uitgediepte Woudenbergse Grift, versterkt met een viertal schansen. Van deze linie kwam niet veel terecht, behalve een veldschans bij Woudenberg (ca. 1590). Militair succesvol was deze schans ook niet. Bij nadering van de Spaanse troepen in 1629 sloeg de bezetting op de vlucht en kon de vijand zonder slag of stoot achter de linie komen. Deze schans is nog gedeeltelijk aanwezig.

Rond 1700 liet de bekende vestingbouwer Menno van Coehoorn onderzoek doen naar de mogelijkheden van gecontroleerde inundaties in de Gelderse Vallei. In dit onderzoek wordt voor het eerst over een 'Grebbeinie' gesproken. Het was echter directeur der fortificatiën Bernard de Roij die verantwoordelijk was voor de eerste aanleg. Tussen 1744 en 1750 liet hij aan Utrechtse zijde in de lengte van de Vallei een liniedijk aanleggen met aan de oostzijde daarvan dwarskaden, zodat de Vallei in kommen werd verdeeld. De 25 kilometer lange liniedijk tussen Veenendaal en Amersfoort was nodig om te zorgen dat het inundatiewater niet weg zou lopen. In het zuiden was dat niet nodig omdat hier de steile rand van de Heuvelrug het water vasthield. Aan de voet van de Grebbeberg liet De Roij een hoornwerk aanleggen ter beveiliging van de inlaatsluis in de Rijndijk.

In de zeventiende eeuw verdween de natuurlijke waterscheiding bij Veenendaal als gevolg van turfwinning en de daaropvolgende inklink van de bodem. Hierdoor ontstond, een geleidelijk verval van ruim zes meter tussen de Rijn en de Zuiderzee in de Vallei. Dit schiep kansen om een waterlinie aan te leggen: de Grebbeinie. Via een inlaatsluis in de Rijndijk liep het water vanzelf de Vallei binnen.

Hoornwerk bij de vesting aan de voet van de Grebbeberg

Het gebied tot de Slaperdijk kon zo onder water worden gezet. Met het openen van de damsluis bij Roode Haan stroomde het water naar het daarachter gelegen gebied. Om het inundatiewater vast te houden werden dwars op de liniedijk keerkades aangelegd, voorzien van een doorlaatsluis. Achtereenvolgens zijn dat de Slaperdijk, Groeperkade, Lambalger Keerkade, Roffelaarskade, Asschatterkade en de Lageweg (tussen Amersfoort en Hoevelaken). De sluizen en de punten waar de keerkades op de liniedijk aansloten werden bewaakt door extra verdedigingswerken. Uiteindelijk werden tussen Rijn en Zuiderzee elf inundatiekommen

Doorlaatsluis om inundatiewater vast te houden

gecreëerd, gescheiden door keerkades, die een getrapt inundatiesysteem vormden.

In de periode 1784-1810 werd de Grebbelinie onder verschillende oorlogsdreigingen verder uitgebreid en versterkt met verdedigingswerken, voorposten en extra inlaatpunten om de inundaties sneller te laten verlopen. In 1784/85 werden onder meer de werken bij de Roode Haan, het Fort aan de Buursteeg en de batterij

Detailtekening van bastion Buursteeg bij de Grebbeberg

op de Schalmdijk gerealiseerd. Het hoornwerk aan de voet van de Grebbeberg werd uitgebreid met bastions. De Franse bezetter investeerde in de Grebbelinie omdat zij een aanval uit Pruisen verwachtte. Tussen 1799 en 1806 brachten de Fransen veel verbeteringen aan, onder andere de werken aan de Engelaar - op de Groeperkade - en de Daatselaar, waar de Slaperdijk en de Groeperkade bij elkaar komen.

De Grebbelinie werd weer opgelapt in de periode 1860 en 1874, toen zij officieel werd aangewezen als voorpost van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het accent lag daarbij op verbetering van de inundaties, met onder meer aanleg van nieuwe sluizen en dammen en de verwezenlijking van het Omleidingskanaal bij Veenendaal (1866). De ontwikkelingen in de wapenindustrie (brisantgranaat) gingen echter zo snel, dat men aan het einde van de negentiende eeuw tot de conclusie kwam dat de Grebbelinie niet meer verdedigbaar was. Verdere investeringen waren nutteloos. In plaats daarvan zou de aandacht volledig worden gericht op de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de nieuwe Stelling van Amsterdam. In 1910 werd de Grebbelinie zelfs

Grebbelinie fort aan de Buursteeg

geheel gedeclasseerd. Tijdens de Eerste Wereldoorlog speelde het dan ook geen enkele rol. In 1926 werd de Grebbelinie bij de wet opgeheven.

Omleidingskanaal bij Veenendaal

TWEEDE WERELDOORLOG

In 1939 besloot de Nederlandse legerleiding alsnog om de hoofdweerstandslinie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie naar het oosten te verplaatsen. De Grebbelinie werd weer in gereedheid gebracht en maakte nu als 'Valleistelling' deel uit van een linie die doorliep in de Betuwe en aansloot op de Peel-Raamlinie in Brabant. De Valleistelling zou een plek krijgen langs het gloednieuwe Valleikanaal. Dit volgde grotendeels de loop van de beken langs de oude linie. Alleen bij het uitgedijde Amersfoort was om de stad een nieuw tracé aangelegd. In allerijl werden inundaties gesteld en langs de hele linie versterkingen aangebracht in de vorm van dijken, loopgraven, betonnen groepsschuilplaatsen en mitrailleurkazematten.

In mei 1940 is er langs de Grebbelinie drie dagen lang fel gevochten. Er vielen honderden slachtoffers en de linie liep veel schade op. De

SPOORLIJN ACHTER DE LINIE

In 1884 was de spoorlijn Amersfoort-Kesteren klaar, die een belangrijke schakel zou vormen in de verbinding tussen Amsterdam en Duitsland via Nijmegen. Aanvankelijk zou de spoorlijn bij Wageningen de Rijn kruisen, maar het Ministerie van Oorlog wilde dat het achter de Grebbelinie kwam te liggen. De spoorbrug kwam nu bij Rhenen. Het station Woudenberg-Scherpenzeel kreeg een uitgestrekt emplacement, speciaal bedoeld voor de aanvoer van troepen en materieel (1876-1880). In 1940 en 1944 werd de spoorbrug bij Rhenen gebombardeerd en nooit meer hersteld. De lijn werd toen bekort tot Rhenen en diende voortaan alleen nog voor goederenvervoer. In 1972 kwam ook hier een einde aan. Slechts het noordelijke stuk bij Amersfoort bleef in gebruik als het 'Ponlijntje', genoemd naar de Volkswagenimporteur. In 1981 is het zuidelijke deel bij Rhenen weer als passagierslijn in gebruik genomen. De spoorlijn is nu grotendeels opgebroken. Van de 31 wachthuisjes zijn er nog enkelen over.

stad Rhenen en het Gelderse Scherpenzeel veranderden in een ruïne. Ook het centrum van Woudenberg kreeg een voltreffer, maar voor de rest kwamen de dorpen aan Utrechtse kant er redelijk goed vanaf. Wel werden veel boerderijen die in de vuurlinie stonden in de brand gestoken of verwoest. Nog tijdens de oorlog werd begonnen met de wederopbouw van boerderijen, die duidelijk herkenbaar zijn aan hun afwijkende vorm zoals het kop-hals-romptype, dat traditioneel niet in dit gebied voorkomt. Veel wederopbouwpanen in de traditionele baksteenarchitectuur van de Delftse

School dragen in de gevel een gedenksteen waarop een herrijzende leeuw is afgebeeld. De laatste keer dat de Grebbelinie in stelling werd gebracht, was door de Duitse bezetter in de jaren 1944/45. Om zich tegen de oprukkende geallieerde legers te verdedigen begonnen de Duitsers met het inrichten van de 'Pantherstellung', waarvan de Grebbelinie de kern vormde. In korte tijd verrijkte de bouworganisatie Todt de linie met een groot aantal Duitse bunkers. Om aan arbeiders te komen werden in de wijde omgeving razzia's verricht. Ook zette men Nederlandse en Russische krijgsgevangenen uit Kamp Amersfoort en andere interneringskampen in. Het duurde nog tot 10 mei 1945 - vier dagen na de officiële capitulatie van Duitsland - voor de laatste Duitse soldaten zich in Veenendaal overgaven. In 1951 werd de Grebbelinie definitief opgeheven

Loopgraaf bij Grebbelinie 1939

als vestingwerk. Het grootste deel van de linie kwam in 1975 in handen van Staatsbosbeheer. Het gebied is in zijn geheel voorgedragen als rijksmonument. Het is goed ontsloten door een net van wandelpaden die onder meer over de liniedijk en de keerkaden lopen.

DE WAARDELOZE GREBBELINIE

Op zaterdag 11 mei constateert H.O.B. Blijdenstijn, inwoner van Amersfoort, in zijn dagboek het volgende:

" 's Namiddags ga ik kijken naar den Liendertschenweg, waar huizen en boerderijen in brand staan, een vernielingswerk dat reeds dagen duurt en de bedoeling heeft het voorterrein vrij te maken. 't Is een luguber gezicht; de gevels der aardige nieuwe huisjes staan er nog als trieste coulissen; het puin rookt nog; in de verte branden de boerderijen. Wat mij zeer doet ontstellen is, dat er, behalve in 't kanaal en in de sloten, geen water in den helen omtrek te bekennen is. Toen ik daar in Januari schaatste en vond, dat het water toch niet erg hoog stond, verzekerden militairen mij, dat er nog een halve meter bovenop kwam en bij lagen stand van Eem en IJsselmeer had men nog 't enorme oorlogsreservoir van Aschat! Maar nu er water wezen moest, was het er niet. Ik kreeg bange gevoelens en boze vermoedens. Bij het naar huis gaan kwamen drie Duitse vliegtuigen zw- no over Amersfoort en worden fel beschoten. Ik drukte mij plat tegen een huis onder een voorsprong."

Historische foto van een loopgraaf van de Waterlinies 1939

Duitse bunker als onderdeel van de Pantherstellung bij de Grebbelinie

4. DYNAMIEK

De Gelderse Vallei staat volop in de maatschappij. Het is een levend landschap dat te maken heeft met een veelheid aan ontwikkelingen. Zoals onze maatschappij verandert, zo verandert ook het landschap.

Sommige ontwikkelingen worden ingezet vanuit de overheid of grote maatschappelijke of commerciële organisaties. Ze zijn beleidsmatig ingebed en hun betekenis kan de locale of regionale schaal ver overschrijden. Andere zijn autonoom, worden van onderaf geïnitieerd, vanuit particulieren of locale organisaties. Ze komen voort uit persoonlijke betrokkenheid met het landschap of het economisch gebruik ervan. Sommige ontwikkelingen voltrekken zich geleidelijk. De afzonderlijke ingrepen zijn vaak klein van schaal, maar gezamenlijk kunnen ze een grote impact op het landschap hebben. Andere ingrepen betreffen grootschalige interventies, die in één keer een grote, sprongsgewijze verandering in het landschap teweeg brengen. Sommige ontwikkelingen zijn al concreet gaande, andere bestaan alleen nog op papier. Of het zijn ideeën die al jaren 'in de lucht hangen' en steeds weer de kop opsteken. Al deze ontwikkelingen samen geven dynamiek aan het landschap van de Gelderse Vallei.

De ontwikkelingen die in dit hoofdstuk aangegeven worden, betreffen een momentopname. Ze geven een globaal overzicht

van wat er in 2010 in de Gelderse Vallei en haar directe omgeving zoal speelt. De beschreven dynamiek is zeker niet sluitend en zal met de jaren veranderen. Doel van de beschrijving is grip te krijgen op veranderingen waar dit landschap mee te maken heeft. Daarmee ontstaat inzicht in mogelijke bedreigingen voor het behoud van de kernkwaliteiten of juist kansen voor de versterking en ontwikkeling hiervan.

Dit hoofdstuk is bedoeld als een verkenning en heeft daarmee geen formele status. Dat komt omdat elk landschap in ontwikkeling is. Dit is altijd zo geweest en zal altijd zo blijven. De kunst is hoe met deze ontwikkelingen om te gaan. Dit hoofdstuk geeft de dynamiek weer die we op dit gedeelte van Utrecht zien afkomen en die van invloed kan zijn op de kernkwaliteiten van het landschap. Het is daarmee nadrukkelijk geen weergave van provinciale plannen of visies. Niet alle genoemde ontwikkelingen zijn immers wenselijk. Door met de huidige beschrijvingen te onderkennen wat er gaande is, kunnen we toekomstige ontwikkelingen goed sturen of afwenden. Daarmee is het een weergave van de gebiedsopgaven voor dit deel van het Utrechtse landschap.

Hieronder wordt per functie in het kort de dynamiek beschreven voor de Gelderse Vallei.

DYNAMIEK

Megastallen in het landbouwontwikkelingsgebied

ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

De landbouw in de Gelderse Vallei heeft te maken met dezelfde veranderingen als in de rest van Nederland, zoals schaalvergroting, verbredingen, functieverandering en bedrijfsbeëindiging. Vergroting en veranderende bedrijfsvoering vragen vaak om een groter erf met meer bebouwing en voorzieningen. Erfbeplanting verdwijnt om kavels groter te maken en efficiënter te kunnen bewerken. Bij bedrijfsbeëindiging speelt juist de vraag wat er moet gebeuren met het erf.

In het Reconstructieplan Gelderse Vallei (2005) is het grootste deel van de Gelderse Vallei benoemd als verwevingsgebied. Hier zoekt men naar een nieuwe balans tussen landbouw, natuur, wonen en werken. Verbreding van de landbouw speelt een steeds grotere rol en naast het agrarische bedrijf doen nieuwe (recreatieve) functies hun intrede. Maar ook functieverandering van bestaande boerderijen

Bijbouwen van stallen op bestaande erven

vindt plaats, waarbij de agrarische functie geheel verdwijnt.

Het gebied ten zuiden van Scherpenzeel en Renswoude tot aan het spoor is aangewezen als landbouwontwikkelingsgebied (LOG). Dit betekent dat hier grote landbouwontwikkelingen plaatsvinden. In dit gebied wordt ruimte geboden aan perspectiefvolle intensieve veehouderij. Er verrijzen grootschalige boerderijen, die kaal in het veld staan, zonder enige erfbeplanting. Ook worden stallen geplaatst bij oudere boerderijen, die qua maat en/of verschijningsvorm niet passen bij het omliggende landschap. In beide gevallen wordt de landschapskwaliteit van het gebied aangetast.

NATUURONTWIKKELING

In Nederland wordt gestaag gewerkt aan het realiseren van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De robuuste verbindingzone tussen Heuvelrug en Veluwe, het zogenoemde

Gekanaliseerde beken

'Groene Valleilint', is daar onderdeel van. In het Reconstructieplan (2005) is deze zone aangegeven als extensiveringsgebied. Ecologie staat hier voorop. Daarnaast zijn o.a. alle beken in de Gelderse Vallei, het Valleikanaal en de Ponlijn benoemd als Ecologische Verbindingszones (EVZ). De Natura 2000 gebieden Groot Zandbrink en de Blauwe Hel zijn aangewezen als zogenaamde TOP-gebieden. Deze gebieden hebben prioriteit bij verdrogingsbestrijding vanwege hun grote natuurwaarde.

Buiten de EHS spelen in dit gebied de vele beplantingselementen een belangrijke rol. De landschappelijke dooradering betekent een aanzienlijke vergroting van zowel natuurwaarde als landschapsbeleving. Door de ontwikkelingen in de landbouw is sinds 1900 al ruim zeventig procent van deze elementen verdwenen en dit proces gaat nog steeds door. Er lijkt echter een tegenbeweging op gang te

Ontwikkeling van PON-lijn als recreatieve route

komen.

In de Vallei is het Deltaplan Landschap van de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap omarmd. Inmiddels is dit door de gebiedscommissie, Stichting Vernieuwing Gelderse Vallei (kortweg SVGV), omgezet in de agenda Landschap. Gemeenten, organisaties, verenigingen en particulieren in het gebied worden hiermee gestimuleerd om natuur en landschap hoog op de agenda te houden. Zo werkt Leusden aan de Groene Agenda, die de gebieden tussen Amersfoort en Leusden en het gebied ten zuidwesten van het Valleikanaal beter moet inrichten voor natuur. Om de landschapsbeleving te vergroten worden beide gebieden toegankelijker gemaakt voor wandelaars. En in Woudenberg worden o.a. projecten uitgevoerd voor het bevorderen van de natuur- en cultuurhistorische beleving van de Grebbelinie.

RECREATIEVE GROEI

De ontwikkelingen in de recreatie spitsen zich in de Gelderse Vallei met name toe op het verbeteren van het recreatieve routenetwerk en het aanbieden van rust en pauzevoorzieningen, zowel openbaar als privaat. Er zijn veel initiatieven voor informele paden, zoals klompenpaden.

Op en rondom de Grebbeberg en Liniedijk vinden allerlei recreatieve ontwikkelingen plaats. Langs de wandel-, fiets- en kanoroutes op en rondom de linie zien we voorzieningen ontstaan zoals rust- en pauze-, en informatieborden. Rondom de A28, ten noorden van Leusden, neemt de druk op het landschap toe door toenemende recreatieve uitloop vanuit Amersfoort. Hier worden Bloeidaal en de Schammer aangelegd als gebieden met gecombineerde functies van recreatie, natuur en waterberging.

De aangrenzende Heuvelrug is een gebied met een relatief hoge gebruiksintensiteit. Er wordt naar gestreefd om de druk te verlagen door deze naar de Gelderse Vallei te verleggen. Het kleinschalige landschap is hier aantrekkelijk voor recreatief medegebruik.

INFRASTRUCTURELE GROEI

De A12 en het spoor doorsnijden het gebied. De verbreding van A12 en de ideeën voor de HSL op het spoor tussen Utrecht en Arnhem hebben niet alleen een ruimtelijke impact, maar ook gevolgen voor de geluidsbelasting van de omgeving. De A28 in het noordwesten van de Vallei zal worden verbreed. In het zuidoosten wordt al jaren gediscussieerd over het al dan niet doortrekken van de A30. Voorlopig lijkt dit niet aan de orde.

Naast deze grootschalige infrastructuurele

Hergebruik van industrieel erfgoed

ontwikkelingen zijn er regelmatig ideeën om de zogenaamde PON-lijn tussen Amersfoort en Rhenen weer voor personenvervoer te herstellen. Volgens de laatste berekeningen is dit plan niet rendabel en daarmee opnieuw in de ijskast gezet.

Bij Woudenberg komt mogelijk nieuwe uitbreiding aan de zuidzijde. Dit levert extra verkeersdruk op, die mogelijk door een nieuwe omweg wordt opgevangen.

Uit oogpunt van verkeersveiligheid speelt bij veel lokale wegen in de Vallei de vraag naar verbreding. Het steeds groter worden van landbouwvoertuigen levert conflicten op met het overige verkeer.

Al deze ontwikkelingen hebben in meer of mindere mate invloed op het omliggende landschap.

BEBOUWING VOOR WONEN EN WERKEN

Vrijwel alle kernen kennen een of enkele (kleine) nieuwe uitbreidingen van bedrijven of woonlocaties. De dorpen Woudenberg, Scherpenzeel en Renswoude groeien hierdoor steeds meer naar elkaar toe. De open delen

Rondwegen geven aanleiding voor nieuwe bedrijfsgebouwen

tussen deze dorpen langs de N224 dreigen dicht te slibben, waardoor het zicht op het landschap verdwijnt. Een bijzondere ontwikkeling is de gemeentelijke herindeling van de gemeenten Woudenberg en Renswoude met Scherpenzeel. Het grondgebied van gemeente Scherpenzeel komt dan hoogstwaarschijnlijk binnen de provincie Utrecht te liggen.

Vooraf ten noorden van de Hessenweg bij Achterveld (Leusden) en in het gebied ten noorden van Renswoude zijn nieuwe buitenplaatsen en landgoederen in opkomst. Maar dit geldt ook voor andere locaties in de Vallei. Ook door deze ontwikkelingen wordt het oorspronkelijke agrarische landschap steeds meer doorspekt met uiteenlopende bebouwingen die impact hebben op het ruimtelijk beeld.

WATER EN ENERGIE

De Gelderse Vallei kampt zowel met verdroging als met wateroverlast. Om dit tegen te gaan is vrijwel langs het hele Valleikanaal een zone aangewezen voor waterberging. Hierdoor kan het

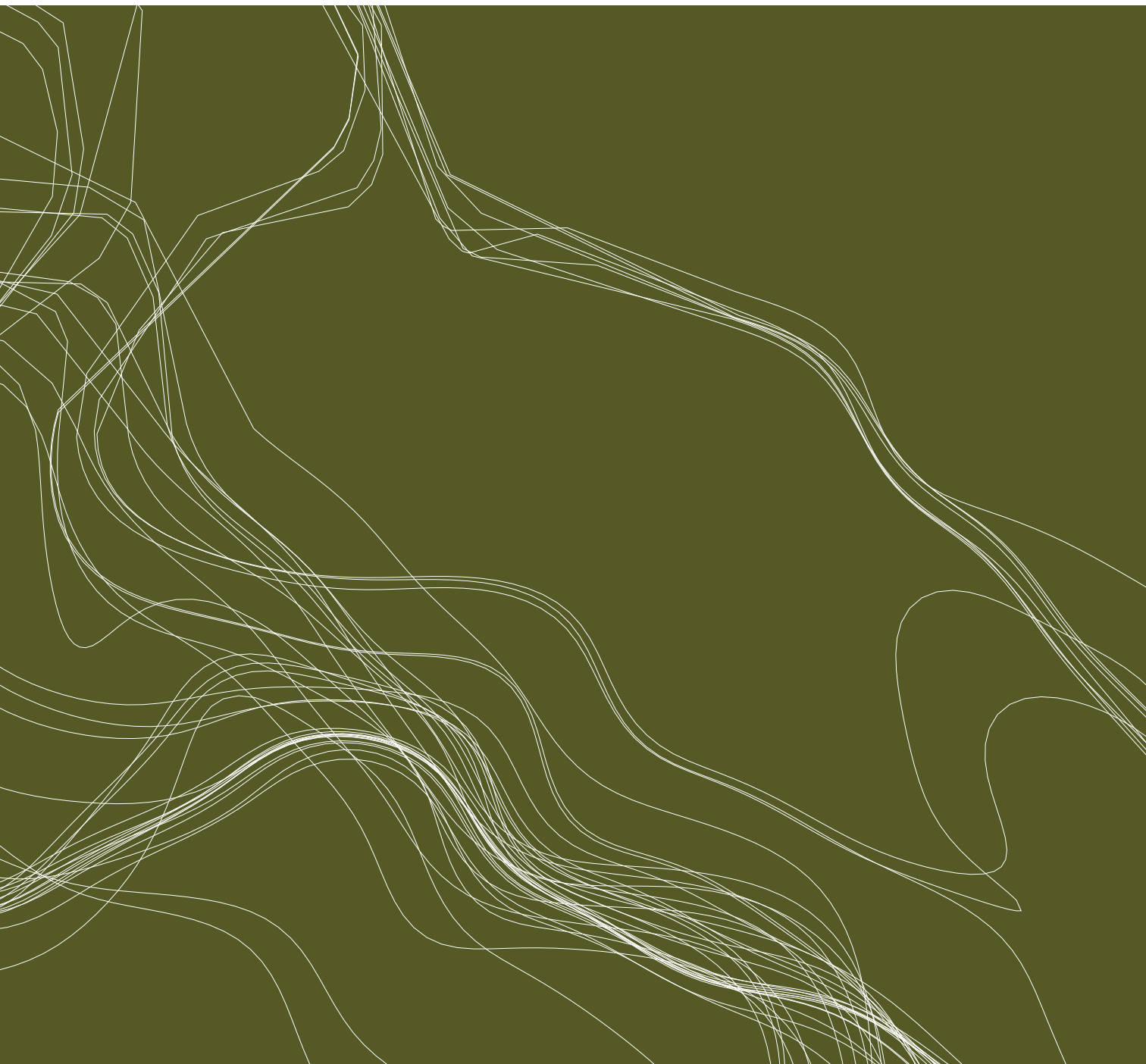
Aanleg van rondwegen om de dorpen

water tijdelijk worden vastgehouden en vertraagd worden afgevoerd.

Winning van duurzame energie als nieuwe bron van inkomsten is een ontwikkeling die in de Gelderse Vallei (nog) nauwelijks een rol speelt. Wel wordt gesproken over ideeën voor het opwekken van energie met biogasinstallaties en zonnecellen, terwijl de hele provincie Utrecht is aangewezen als zoekgebied voor windmolens.

DONKERTE

In nachtelijke uren bepaalt verlichting, of juist de afwezigheid daarvan het landschap. Hier kan positief gebruik van worden gemaakt door markante gebouwen zoals bijvoorbeeld kerktorens in dorpen bewust te verlichten. Maar er is ook steeds meer aandacht voor de negatieve kanten van verlichting, zoals horizonvervuiling (zichtbaarheid van lichtbronnen in de verte) en de verminderde zichtbaarheid van de sterrenhemel. Eerste winsten kunnen worden behaald door wegverlichting dimbaar te maken, of te zoeken naar andere vormen van aanlichting van het wegdek met een minimale uitstraling naar de omgeving.

DEEL II

WAARDERING WAT WILLEN WE?

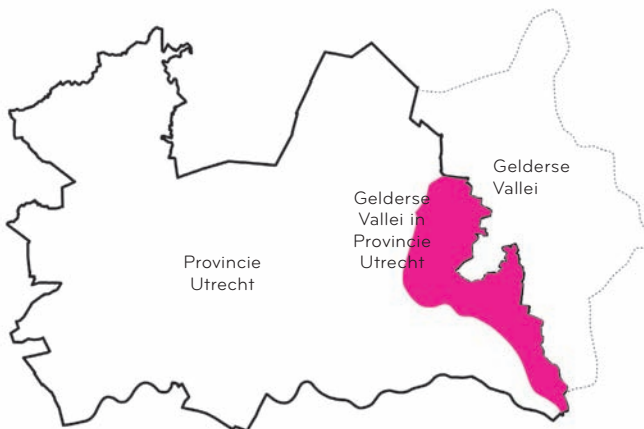
5. KERNKWALITEITEN IN HOOFDLIJNEN

In de Nota Ruimte van het ministerie van VROM zijn de kernkwaliteiten voor de verschillende Nationale Landschappen benoemd. Elke provincie heeft de opdracht gekregen deze kernkwaliteiten voor haar Nationale Landschappen nader uit te werken. In deze Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen werkt de provincie Utrecht deze kernkwaliteiten uit. Hoewel het geen Nationaal Landschap is, vindt de provincie het landschap van de Gelderse Vallei zo waardevol dat dit aan de kwaliteitsgids is toegevoegd. De provincie heeft zelf de kernkwaliteiten voor de Gelderse Vallei vastgesteld. Ze zijn geformuleerd op eenzelfde abstractieniveau als voor de Nationale Landschappen in de Nota Ruimte.

De kernkwaliteiten van de Gelderse Vallei zijn door de provincie Utrecht als volgt geformuleerd:

- 1. Rijk gevarieerde kleinschaligheid.**
- 2. Stelsel van beken, griften en kanalen.**
- 3. Grebbelinie.**
- 4. Overgang van Stuwwal naar Vallei (luwe flank)**

Daarbij wordt de volgende toelichting gegeven: De Gelderse Vallei is het gebied gelegen tussen de stuwwallen van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe. Ongeveer een derde van de Gelderse Vallei ligt in de provincie Utrecht. Kenmerkend voor de Gelderse Vallei zijn het kleinschalige, veelzijdige en afwisselende agrarische landschap met lanen, bomenrijen, bosjes, houtwallen en singels en andere kavelgrensbeplantingen. Deze

afwisseling in het grondgebruik van akkers, weiden en bospercelen, bepaalt de sfeer van het gebied. Dit rijkgevarieerde landschap kent een grote historische gelaagdheid. Oud en nieuw zijn met elkaar verweven.

De watergangen vormen de belangrijkste structuren in het landschap. Ze zijn op zich niet heel herkenbaar of ruimtelijk aanwezig, maar geven wel toegang tot begrip van het landschap. Ze verwijzen naar de afwisseling van dekzandruggen, veen en kleigronden en geven toegang tot de ontginningsgeschiedenis van de Vallei.

Een belangrijk cultuurhistorische structuur vormt de Grebbelinie. De linie is van betekenis voor natuur, recreatie en waterhuishouding in de Gelderse Vallei. De aangrenzende stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug heeft een grote invloed op het ontstaan en de ontwikkeling van de Gelderse Vallei gehad.

1. RIJK GEVARIEERDE KLEINSCHALIGHEID

De grote afwisseling in maat en vorm van de ruimtes, in beplantingselementen en landgebruik bepalen het landschapsbeeld. Voortdurend van richting veranderende wegen zorgen samen met de gevarieerde beplanting voor een steeds wisselend perspectief. De combinatie van deze factoren zorgt voor een intiem landschap met een grote recreatie-capaciteit.

2. STELSEL VAN BEKEN, GRIFTEN EN KANALEN

De beken, griften en kanalen vertellen het verhaal over de ontginning van de Gelderse Vallei en de beheersing van het water. Het stelsel van watergangen vormt zowel een netwerk van ecologische verbindingen als een recreatieve structuur.

3. GREBBELINIE

Deze historische verdedigingslinie liep vanaf de Nederrijn tot aan de Zuiderzee. Ze bestond uit een complex van inundatievelden, kades, waterwerken, forten en kleinere militaire objecten. Een groot gebied ten oosten van de liniedijk kon onder water worden gezet. Doordat de linie gebruikmaakte van het bestaande landschap, valt het nauwelijks op. Deze verborgen ligging is het uitgangspunt voor de werking van de linie.

4. OVERGANG VAN STUWWAL NAAR VALLEI (LUWE FLANK)

De stuwwalflank van de Utrechtse Heuvelrug loopt uit in de Gelderse Vallei. De flank heeft grote invloed op het watersysteem van de Gelderse Vallei. Ook de ontwikkeling van de Vallei is mede door de stuwwal bepaald. De Heuvelrug is op veel plekken de enige grote structuur die oriëntatie in het landschap geeft.

6. ZICHTBAAR LANDSCHAP

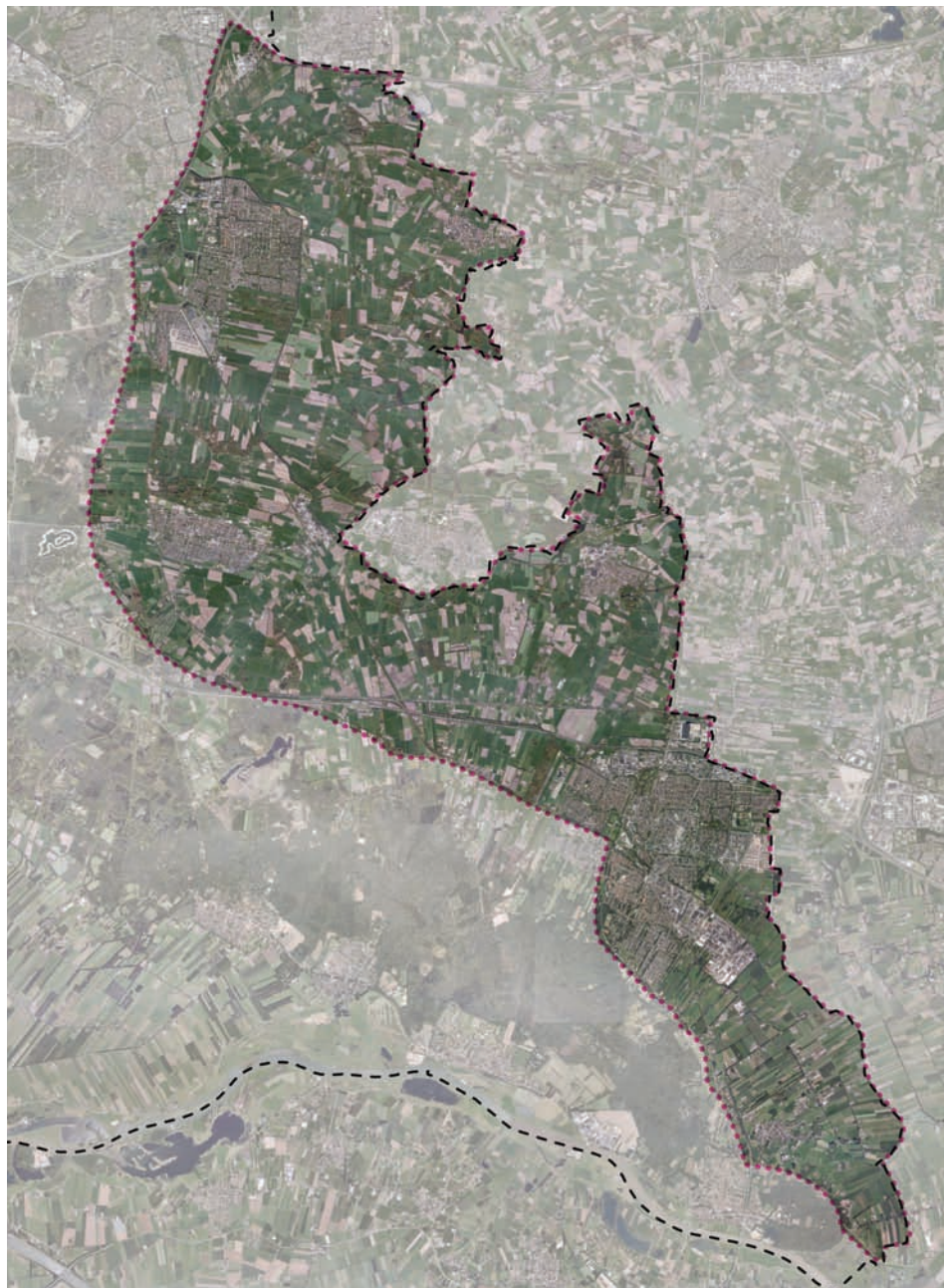
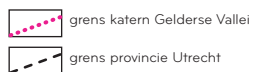
Dit hoofdstuk geeft een uitwerking van de ruimtelijke aspecten van de kernkwaliteiten. Wat zijn de principes uit de cultuurhistorische ontwikkeling die dit landschap zo uniek maken? Hoe zijn de kernkwaliteiten in het hedendaagse landschap zichtbaar? Als je in het veld bent, waaraan kun je dan concreet zien dat je in een specifiek landschap bent? Deze uitwerking gaat over beeld en structuur van het huidige landschap, gekeken door de bril van de kernkwaliteiten. Dit is nadrukkelijk een subjectieve analyse, alleen kijkend naar datgene waaraan je de kernkwaliteiten kunt beleven. Wat niet bij de kernkwaliteiten past wordt bewust weggelaten.

In een kort overzicht worden de belangrijkste systemen en mechanismen op een rij gezet die tot de vorming van dit landschap hebben geleid. Dit zijn wat betreft de kernkwaliteiten de essenties uit de verhalen van hoofdstuk 3.

Om de ruimtelijke essentie van de Gelderse Vallei scherp neer te zetten, wordt deze aan de hand van één karakteristieke foto benoemd. Een set van vijf grafische weergaven ofwel 'iconen' verbeeldt vervolgens deze ruimtelijke essentie. Voor elk landschap waarvan een gebiedskatern is opgesteld zijn op basis van ruimtelijke karakteristieken deelgebieden onderscheiden. Voor de Gelderse Vallei zijn dit: Mozaïek, Stroken en Binnenveld.

Na een omschrijving van de deelgebieden wordt kort ingegaan op hun onderlinge samenhang. Vervolgens worden per deelgebied vijf thema's uitgewerkt. Een korte tekst beschrijft hun relatie met de kernkwaliteiten. Daarna worden de vijf thema's in meerdere iconen verder uitgediept.

LUCHTFOTO

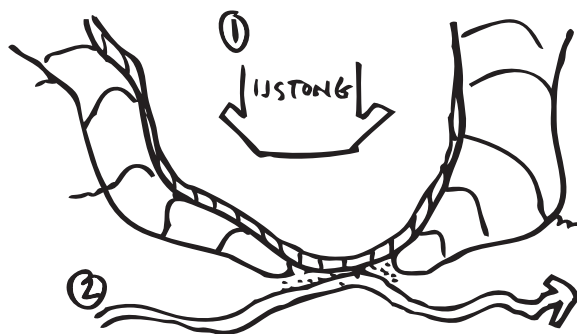

6.1 ESSENTIES VAN DE VERHALEN

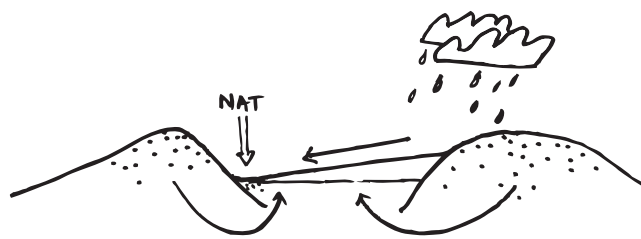
In het eerste deel zijn drie karakteristieke verhalen van de Gelderse Vallei verteld (hoofdstuk 3). Ze geven een indruk van de ontwikkelingen die dit landschap heeft doorgemaakt en hoe de Vallei is geworden tot het landschap dat wij nu zo waarderen. Bij elk verhaal is een kaart getekend met de belangrijkste elementen en structuren die de verhalen van het landschap beleefbaar maken.

Achter het ontstaan van de kenmerkende elementen en structuren in het landschap van de Gelderse Vallei gaan karakteristieke ruimtelijke mechanismen schuil. Dit hoofdstuk laat de belangrijkste van deze mechanismen zien die bepalend zijn geweest voor de vorming van de huidige landschappelijke kwaliteiten van de Gelderse Vallei.

VERMALEDIJDDE WATER

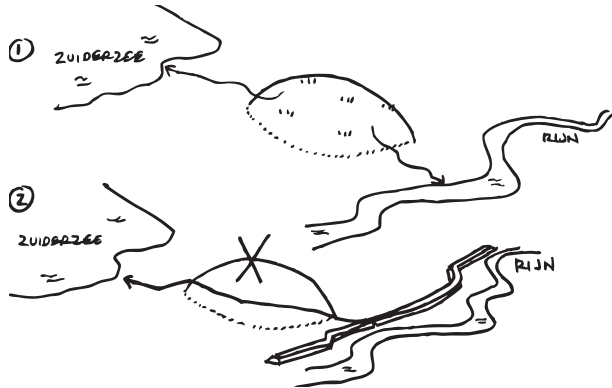

IJstong stuwt één stuwwal op, rivier de Rijn snijdt vervolgens de punt eraf en maakt er twee ruggen van: Heuvelrug en Veluwe

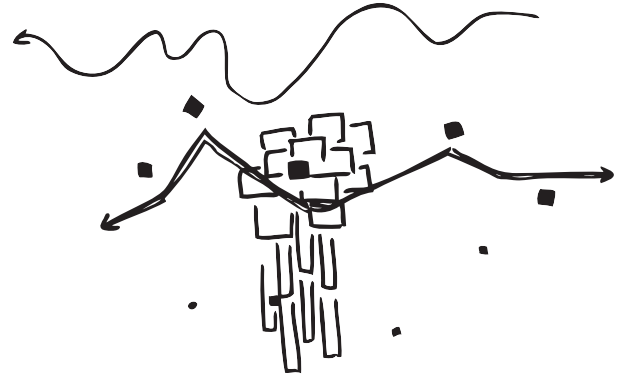

Natte kom tussen de Heuvelrug en Veluwe, met een natte rand langs de Heuvelrug door kwelopzijging en afstroming naar het westen in Gelderse Vallei

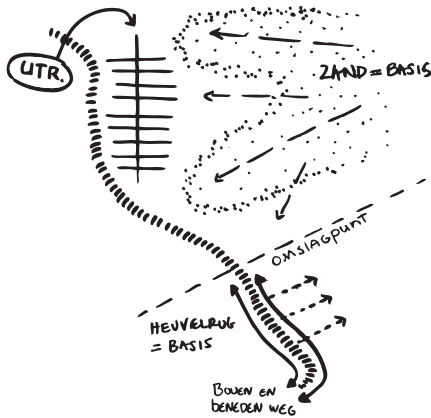
WEERBARSTIG LAND

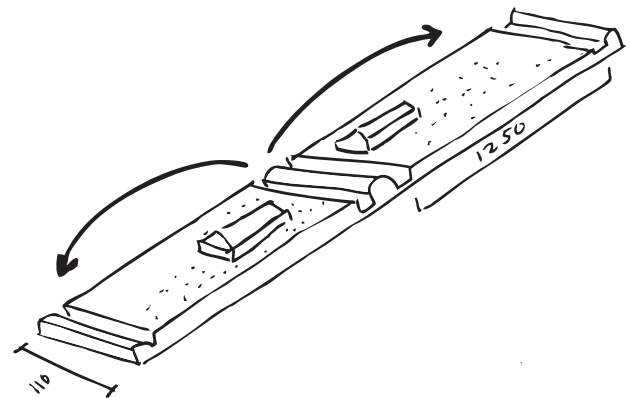
Een aanvankelijke veenkoepel deelde de Gelderse Vallei op in twee stroomgebieden: richting Rijn en richting Zuiderzee. Door ontginning van het veen en aanleg van de Rijndijk stroomt de hele Vallei af naar het noorden

Ontginning van de kampen: individuele blokontginning op de hogere delen langs de beken, gaat over in stroken in de nattere delen, 'dochterboerderijen' worden bijgeplaatst, verbindingsweg wordt later toegevoegd

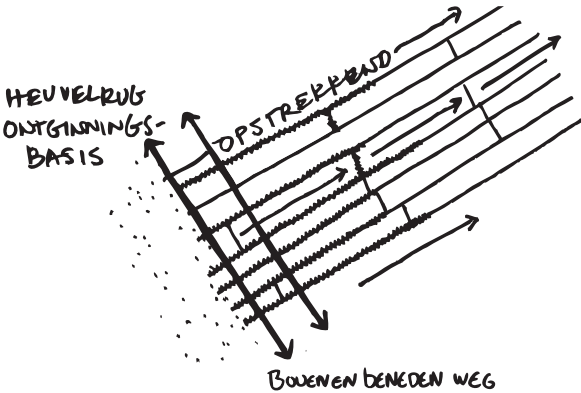

Twee ontginningsrichtingen van de Gelderse Vallei: in het noorden ontgonnen vanuit de zandruggen met de Heuvelrug als achterkant, in het zuiden ontgonnen vanuit de Heuvelrug

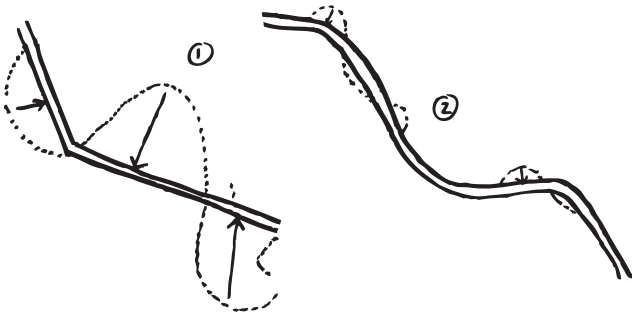

Ontginning van de opstreckende verkaveling rond Leusden door cope-ontginningen: een centrale wetering met aan weerszijde een lint van boerderijen en kavels gebaseerd op de cope-maatvoering (1250 x 110m), aan de achterzijde afgerond met een wetering

WEERBARSTIG LAND

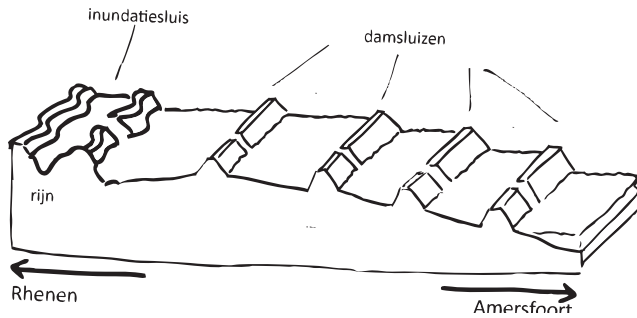

Ontginning vanuit de Heuvelrug in vrije opstrek met veel kavelrand beplantingen dichtbij de Heuvelrug

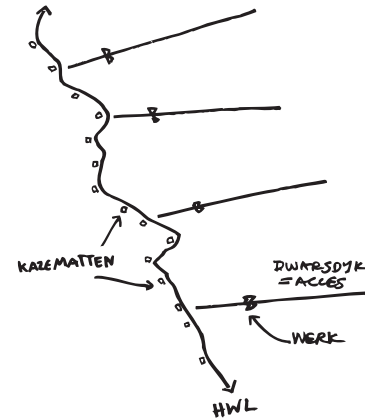

Eeuwenlang vergraven en stroomlijnen van de beken samen met kortsluitingen door kanalen en griften versnellen de afwatering van de Vallei

INNEMEN VAN STELLINGEN

Grebbelinie door opeenvolgende inundatiekammen vanaf de Rijn, dwarsdijken en -kades zorgen voor een getrappt systeem van inundatie

Verdediging met vooruitgeschoven aarden werken in de accessen (= dwarsdijken) en kazematten langs de hoofdweerstandslijn (= liniedijk)

6.2 RUIMTELIJKE ESSENTIES

De Gelderse Vallei is een gevarieerd, kleinschalig landschap. Een aaneenschakeling van kleinere en grotere ruimten, omsloten door een grote diversiteit aan beplantingsvormen dragen het karakter van het landschap. Ruimten en beplantingen maken samen een groen raamwerk. Voortdurend van richting veranderende wegen zorgen samen met alle beplantingen voor een steeds wisselend perspectief. Het gevarieerde landgebruik, met weilanden, akkers, bosjes en allerlei agrarische nevenfuncties, versterkt de voortdurend veranderende landschapsbeleving. Dorpen

en boerderijen liggen verspreid door het landschap, ingebed in de beplantingen. Oude en nieuwe bebouwing staan fijnkorrelig gemengd door elkaar heen. Ze maken het landschap tegelijkertijd historisch en modern. Beken, Valleikanaal, Grebbelinie en PON-lijn zijn essentieel voor het begrijpen van dit landschap, maar liggen stuk voor stuk verscholen in de rijke beplantingstructuur die de Gelderse Vallei dooradert. Alleen in het zuiden zorgt de hoger gelegen Utrechtse Heuvelrug voor een duidelijke oriëntatie.

BEGRENSDE RUIMTEN

groen raamwerk van aan-eengeschakelde omsloten ruimten

LANDGEBRUIK

divers landgebruik met akkers, weiden en bospercelen

BEPLANTE WEGEN

beplante wegen met wisselend perspectief

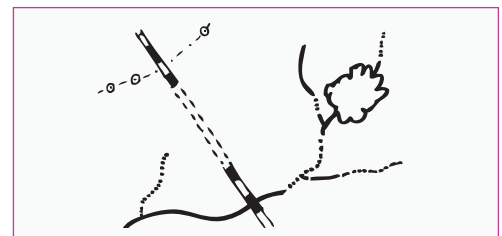
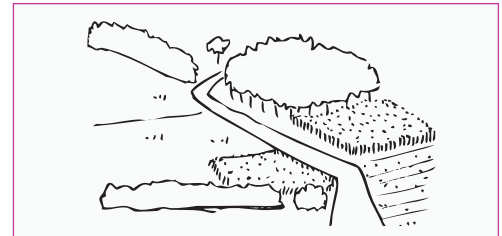
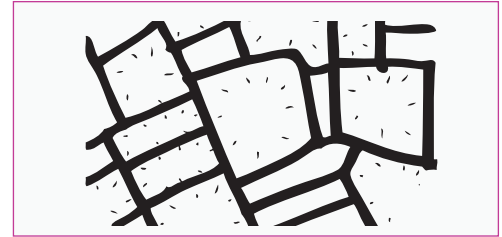
BEBOUWING

historisch gelaagde bebouwing, van zeer oud tot zeer nieuw door elkaar

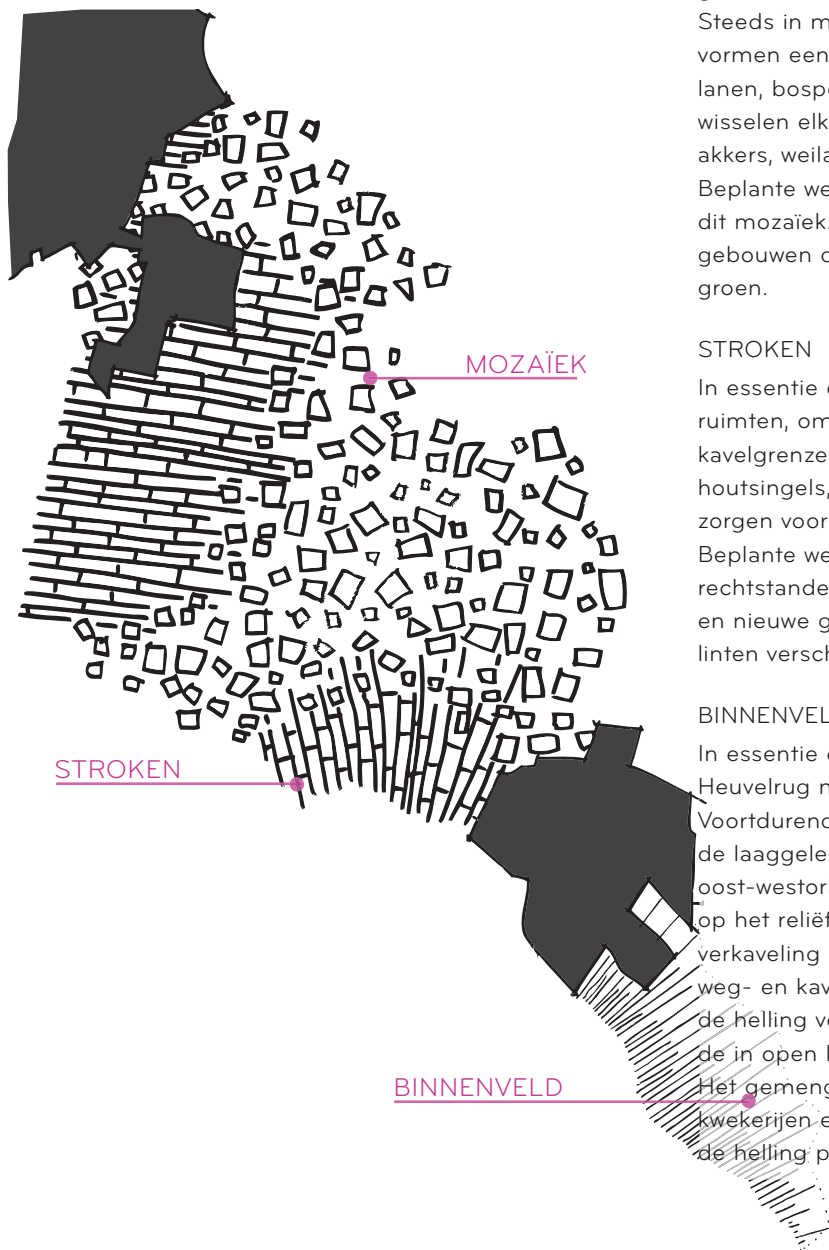
VERBORGEN SYSTEMEN

natuurlijke en cultuurhistorische systemen als beken, griften en stellingen liggen verborgen in het landschap

5 THEMA'S

6.3 DRIE DEELGEBIEDEN

MOZAÏEK

In essentie een halfopen landschap met een grote diversiteit aan beplantingselementen. Steeds in maat en vorm variërende ruimten vormen een mozaïek van kamers. Bomenrijen, lanen, bospercelen, houtwallen en boomgroepen wisselen elkaar voortdurend af en omkaderen akkers, weilanden, tuinbouwpercelen en kwekerijen. Beplante wegen en verscholen beken slingeren door dit mozaïek. Dorpen en erven met oude en nieuwe gebouwen door elkaar liggen verscholen tussen het groen.

STROKEN

In essentie een halfopen landschap van langgerekte ruimten, omzoomd door beplante wegen en kavelgrenzen. Een mix van lanen, rijen knotbomen, houtsingels, bospercelen, grasland en maïsakkers zorgen voor een gevarieerd landschapsbeeld. Beplante wegen en griften lopen met geknikte rechtstanden door het landschap. Erven met oude en nieuwe gebouwen door elkaar liggen in open linten verscholen tussen het groen.

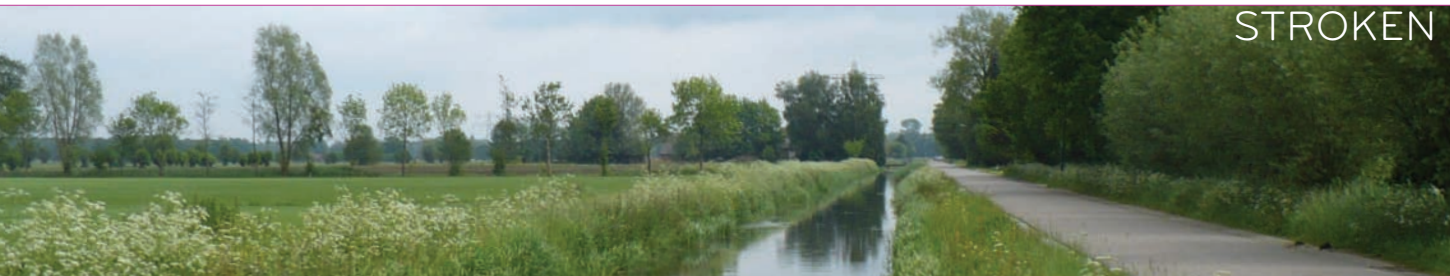
BINNENVELD

In essentie een overgangslandschap van de besloten Heuvelrug naar een open weidegebied rond de Grift. Voortdurend zicht op de hoge beboste Heuvelrug en de laaggelegen grote open ruimte geeft een sterke oost-westoriëntatie. De strokenverkaveling ligt haaks op het reliëf, met lange wegen die loodrecht op de verkaveling lopen en parallelle dwarswegen. De vele weg- en kavelrandbeplanting aan de hoge zijde van de helling verdwijnt in afwaartse richting, evenals de in open linten liggende agrarische bebouwing. Het gemengde landgebruik met weiden, akkers, kwekerijen en bosjes maakt in afwaartse richting van de helling plaats voor nat gras- en hooiland.

MOZAÏEK

STROKEN

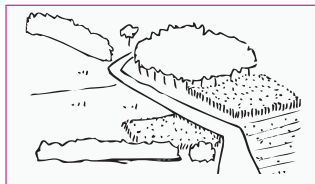
BINNENVELD

5 THEMA'S

GELDERSE VALLEI

de drager is een groen raamwerk van aaneengeschakelde omsloten ruimten

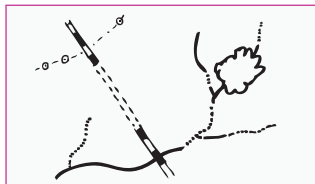
divers landgebruik; weiden, akkers en bospercelen

ontsluiting via beplante wegen met wisselend perspectief

historisch gelaagde bebouwing, van zeer oud tot zeer nieuw

verscholen in het landschap liggen natuurlijke en cultuurhistorische systemen

BEGRENSDE RUIMTEN

LANDGEBRUIK

BEPLANTE WEGEN

BEBOUWING

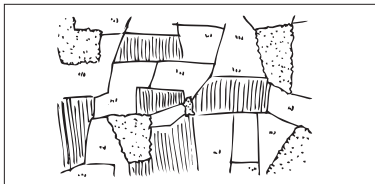
VERBORGEN SYSTEMEN

TOEGEPAST OP DE DEELGEBIEDEN

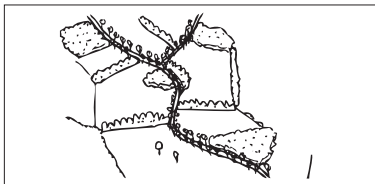
MOZAÏEK

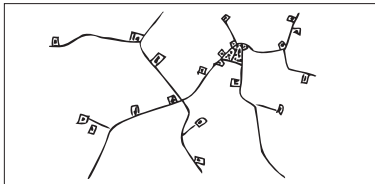
grote afwisseling in vorm en maat van ruimten zorgt voor een labirynthisch effect.

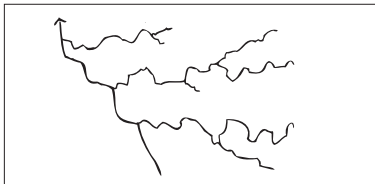
mozaïekverkaveling met divers landgebruik

steeds van richting veranderende wegen met wisselend perspectief, voornamelijk aangeplant met eik

verspreide boerenerven en buurtschappen, ingebed in opgaande beplanting.

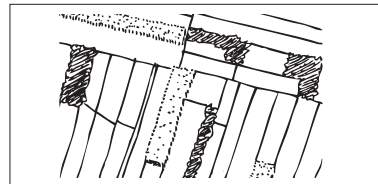

systeem van laaglandbeken als landschap-pelijke onderlegger

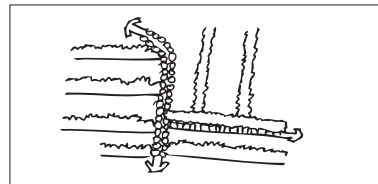
STROKEN

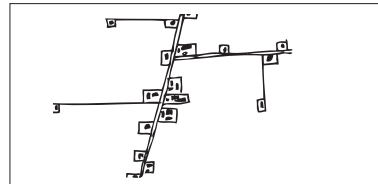
ingekaderde langgerekte open ruimten

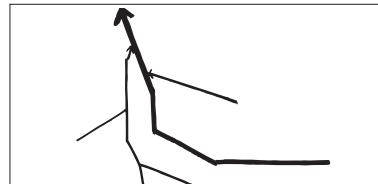
weiden met bospercelen en maisakkers

langgerekte infrastructuur met veelal beplanting aan weerszijden en wisselend perspectief

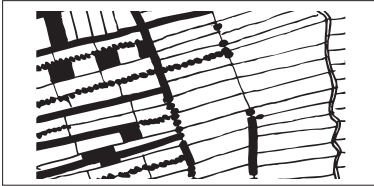

bebouwing voornamelijk in linten

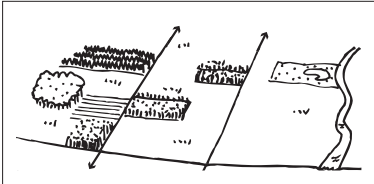

rechtgegraven griften en weteringen, rechtgetrokken beekrestanten

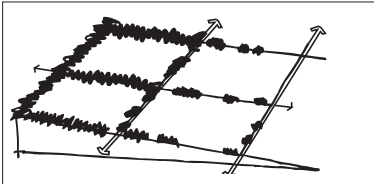
BINNENVELD

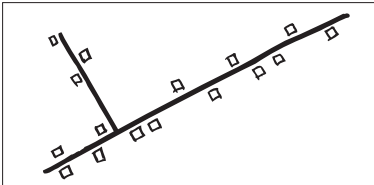
ingekaderde langgerekte ruimten in het westen worden naar oosten toe geheel open

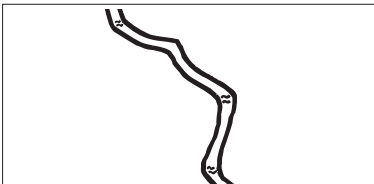
verloop van akkers en weiden in het westen en zuiden naar weiden en hooikand in het lagergelegen oosten

rechte stegen (parallel aan stuwwal) en dwarswegen (haaks) waar hellingafwaarts de wegbeplanting uitdooft

bebouwing op afstand van elkaar in losse, rechte linten

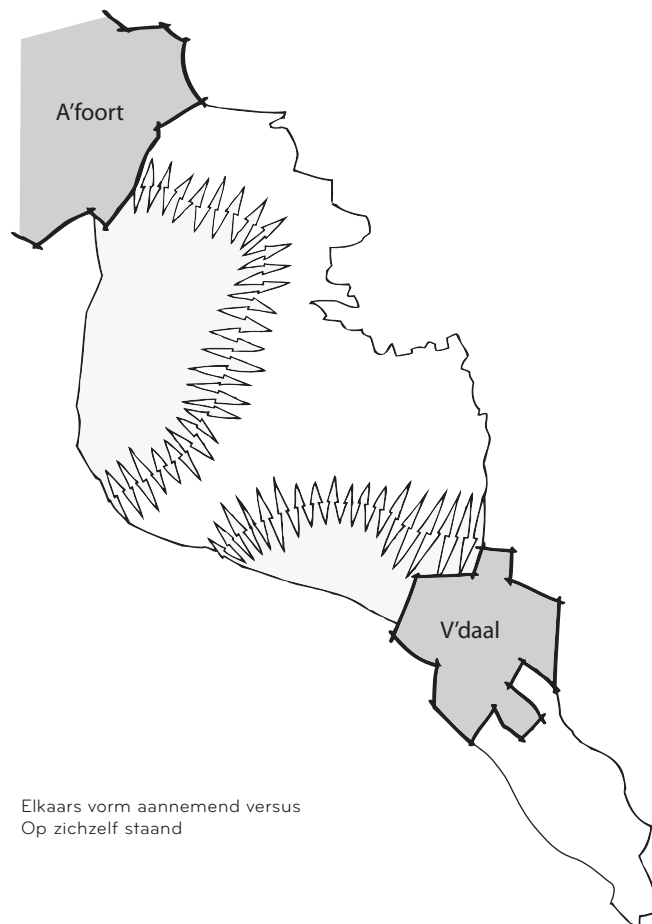
Valleikanaal verborgen in open veld

6.4 SAMENHANG

Het fijnmazige raamwerk van beplantingen met een grote variatie aan omsloten ruimten verschaft een grote samenhang aan de Gelderse Vallei. Lanen, bomenrijen, houtsingels en -wallen, bospercelen, grasland en akkers komen in het hele gebied voor. De schaal van de ruimten, assortiment (beplantingstypes en -soorten) en verhoudingen daarin variëren. De overal aanwezige fijnkorrelige menging van oude en nieuwe bebouwing in erven en dorpen, zorgt eveneens voor samenhang.

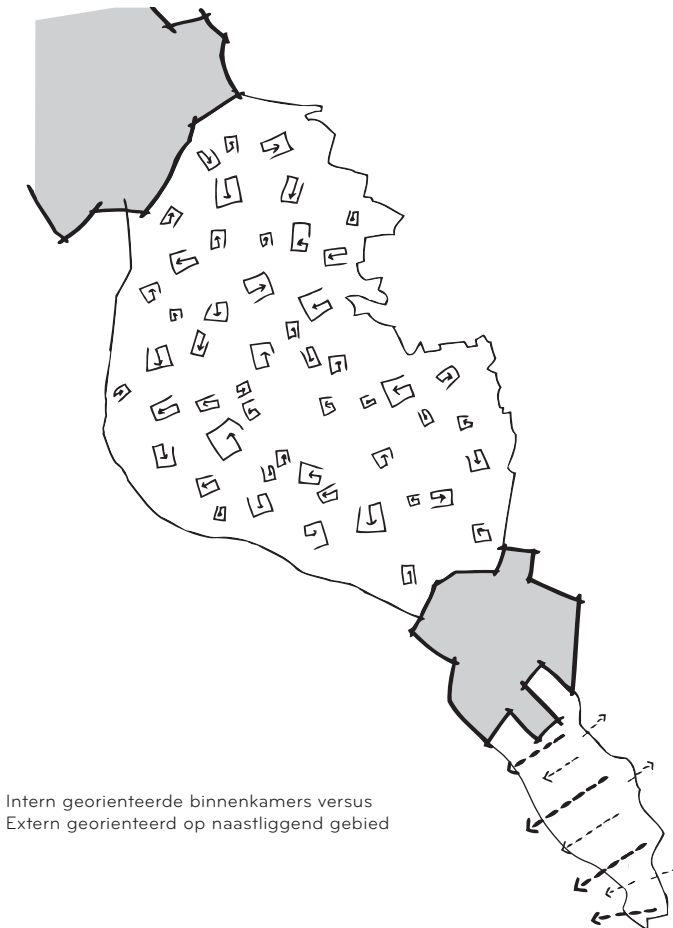
Afgezien van de Heuvelrug op de achtergrond, zijn er in de hele Gelderse Vallei geen duidelijk zichtbare structuren die het landschap ordenen. De Vallei wordt dooraderd door fijnmazige structuren van beken, griften, kanaal, Grebbelinie en PON-lijntje. Al deze structuren gaan op in hun omgeving, in het raamwerk van beplantingen en soms ook in de openheid. Ook de verscholen aanwezigheid van deze systemen geeft samenhang aan de Vallei.

De deelgebieden in de Gelderse Vallei lopen geleidelijk in elkaar over. Ze hebben veel overeenkomstige kenmerken. Veel landschappelijke elementen komen in het hele gebied voor. De elementen zijn hetzelfde, maar omvang, frequentie en gebruik variëren. Door een geleidelijk veranderende samenstelling van elementen ontstaan verschillende deelgebieden. Niet alle elementen veranderen gelijktijdig. De overgangen zijn vloeiend en verschillen vallen pas geleidelijk op, doordat bijvoorbeeld wegen rechter worden, beplantingssoorten veranderen en het landgebruik meer uit grasland bestaat. Met name de deelgebieden Mozaïek en Stroken lopen geleidelijk in elkaar over. Ze kunnen nauwelijks los van elkaar gezien worden. Samen

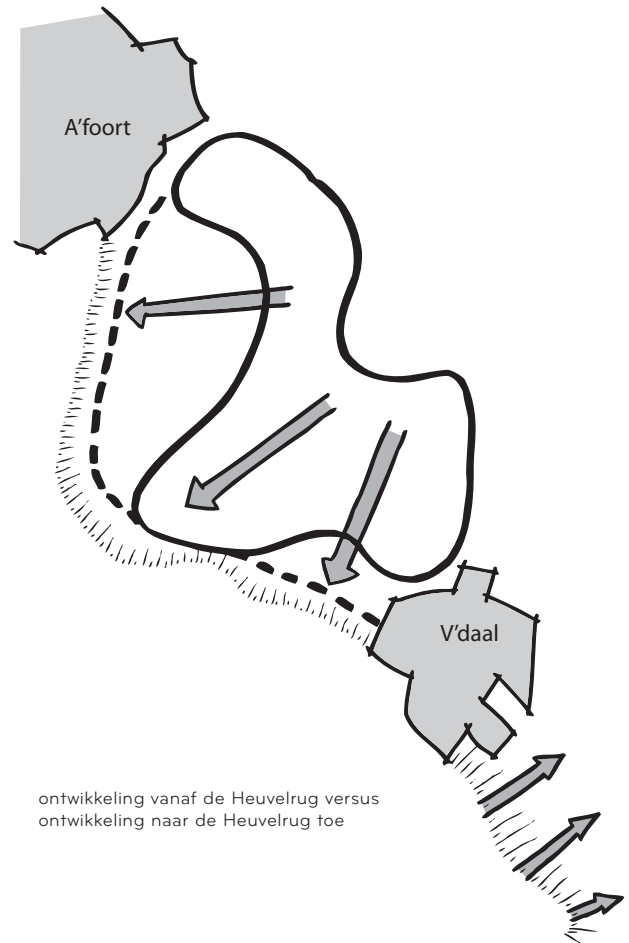

vormen ze het meest herkenbare beeld van de Gelderse Vallei. De grote bebouwingskern van Veenendaal levert een breuk op en maakt dat de geleidelijke overgang niet doorloopt naar het Binnenveld.

Tussen tussen Binnenveld enerzijds en Mozaïek en Stroken anderzijds bestaat ook een wezenlijk verschil. Het Binnenveld heeft het karakteristieke kleinschalige raamwerk van de Gelderse Vallei, maar ook een dominerende

Intern georiënteerde binnenkamers versus
Extern georiënteerd op naastliggend gebied

ontwikkeling vanaf de Heuvelrug versus
ontwikkeling naar de Heuvelrug toe

aanwezigheid van het reliëf en van de Heuvelrug. Daarnaast heeft het Binnenveld een sterke oriëntatie naar buiten. Steeds is de beboste heuvelrug op de achtergrond aanwezig en zijn er doorzichten naar of panoramische uitzichten over de laaggelegen grote open ruimte van de grift. Het kleinschalige landschap van Mozaïek en Stroken is daarentegen juist sterk in zichzelf gekeerd, met slechts af en toe zichtrelaties naar buiten.

De verschillende relatie van de deelgebieden met de Heuvelrug zit ook in hun ontginningsgeschiedenis. Het Binnenveld is vanaf de Heuvelrug de helling af ontwikkeld, terwijl dat voor de rest juist vanuit de Gelderse Vallei naar het westen, richting de Heuvelrug, het geval is. Waar de Heuvelrug ten zuiden van Veenendaal een voorkant is, is ze ten noorden een achterkant.

6.5 RELATIE MET DE KERNCWALITEITEN

In het voorgaande is een verhalende en ruimtelijke analyse van het landschap gemaakt. Dit levert een veelheid aan karakteristieke kenmerken op. Hieronder worden de kenmerken teruggekoppeld naar de eerder gedefinieerde kernkwaliteiten van de Gelderse Vallei (hoofdstuk 5).

1. RIJK GEVARIEERDE KLEINSCHALIGHEID

Deze kernkwaliteit komt vooral tot uitdrukking in de vele omkaderde kavels, die samen een aaneenschakeling van verschillende ruimten vormen. De ruimten hebben een beperkte omvang en zijn steeds wisselend in afmeting en vorm. Dit raamwerk van ruimten en beplantingen vormt de basis van het landschap van de Gelderse Vallei.

De kleinschaligheid van het raamwerk wordt verrijkt door een grote variatie in het landgebruik, beplantingen, erven, gebouwtjes, waterlopen, dijkjes etc.. Het verloop van de wegen en paden geeft bovendien steeds wisselende perspectieven en maakt de beleving van het landschap zeer gevarieerd.

De gevarieerde kleinschaligheid kent in elk deelgebied van de Gelderse Vallei een iets andere invulling. Het Mozaïek kent afwisselende vormen en afmetingen van de kavels en ruimten. Dit geeft het de uitstraling van een labyrint. In de Stroken heerst ordening vanwege de

eenduidigheid in richting van de kavels, hoewel er nog steeds sprake is van variatie. In het Binnenveld is het landschap meer open. Het landschap is overzichtelijker. De kavels met beperkte omvang, afwisseling in de kleuren van het grasland en beplante slootranden zorgen nog steeds voor gevarieerde kleinschaligheid, maar is subtieler.

2. STELSEL VAN BEKEN, GRIFTEN EN KANALEN

De beken, griften en kanalen zijn belangrijke sleutels om de structuur en ontwikkeling van het landschap te begrijpen. In de beleving zijn ze echter geen dragers van het landschap. De watergangen vormen een onderdeel van het landschappelijk raamwerk, met dezelfde soorten beplantingen. Het zijn verborgen systemen.

Van een afstand vallen ze niet op, terwijl ze van dichtbij wel herkenbaar zijn en oriëntatiepunten in de Gelderse Vallei vormen.

Beken, griften en kanalen zijn in alle deelgebieden aanwezig. Wel zijn er accentverschillen. De beken zijn meer kenmerkend voor het Mozaïek, terwijl de griften meer in de Stroken voorkomen. Het Binnenveld heeft juist een tot grift vergraven beek. Het Valleikanaal gaat door alle deelgebieden heen, wat bijdraagt aan de kleinschalige variatie in de beleving ervan.

3. GREBBELINIE

De doorgaande lijnen van de Grebbelinie, de dijk en het kanaal, hebben eenzelfde landschappelijke impact als de beken en griften. Ook de Grebbelinie is een verborgen systeem in het landschap van de Gelderse Vallei. Dijk en kanaal lopen bovendien soms los van elkaar door het landschap, wat bijdraagt aan de gevarieerde kleinschaligheid. Ook de forten en inundatievelden liggen verborgen in het landschap. De forten gaan op in het beplante raamwerk. De grotere open ruimten in het raamwerk liggen veelal binnen de inundatievelden van de Grebbelinie.

4. OVERGANG VAN STUWWAL NAAR VALLEI (LUWE FLANK)

De kernkwaliteit van de stuwwalflank is het meest opvallend aanwezig in het deelgebied Binnenveld. Het hoogteverschil is duidelijk zichtbaar en structureert de inrichting en beleving van het deelgebied.

Naar het noorden toe wordt de stuwwalflank steeds minder visueel bepalend in het landschap. Alleen als de ruimten binnen het raamwerk groter zijn, is de Heuvelrug op afstand te zien. Ook is de overgang tussen Heuvelrug en Gelderse Vallei minder opvallend. De besloten Heuvelrug gaat over in het half-open

landschap van de Stroken en Mozaïek, zonder een voortzetting naar grote openheid zoals bij het Binnenveld. De overgang is niet op afstand zichtbaar. Bewegend door het gebied is de overgang wel duidelijk te beleven, bijvoorbeeld aan de verandering van beplantingssoorten, grondkleur, grondgebruik, geur en hoeveelheid bos.

Daarnaast is de flank als een verborgen systeem structurerend voor de deelgebieden. Stroken komen alleen voor langs de flank, waar kwelwater in de van oorsprong nattere gebieden opzijgt. Het Mozaïek ligt ook op afstand van de flank.

7. AMBITIES

De provincie Utrecht hecht veel waarde aan de landschappelijke kwaliteiten van de Gelderse Vallei. Daarom heeft ze de ambitie om deze kwaliteiten te waarborgen en te ontwikkelen. Met dit gebiedskatern wil de provincie inspiratie en houvast bieden voor het omgaan met ontwikkelingen en zo de landschappelijke kwaliteiten veiligstellen. In essentie komt dit neer op het beleefbaar houden van de ruimtelijke en verhalende kwaliteiten van de Gelderse Vallei, zoals die in hoofdstuk 6 zijn aangegeven en in hoofdstuk 8 worden uitgewerkt. Maar dat wil niet zeggen dat overal evenveel aandacht voor nodig is. Sommige kenmerken zijn belangrijker voor het unieke karakter van dit landschap dan andere. En sommige aspecten van de kernkwaliteiten zijn sterker aanwezig en beleefbaar dan andere.

Het onderscheiden van de ruimtelijke en de verhalende aspecten van het landschap is een goed middel om de kernkwaliteiten uit te werken en praktisch hanteerbaar te maken. Maar uiteindelijk zijn ze niet los van elkaar te zien. De beleving van het landschap bestaat uit de ruimte én het verhaal. In de ambitie worden de ruimtelijke en verhalende kwaliteiten van het landschap in hun onderlinge samenhang bekeken. De ambitie wordt verbeeld met een integrale kaart, waarin beide kwaliteiten bijeen zijn gebracht.

De provincie Utrecht geeft de volgende uitwerking aan de landschappelijke kernkwaliteiten van de Gelderse Vallei.

In het voornamelijk agrarische landschap van de Gelderse Vallei is het lastig om je te oriënteren. Alleen de Utrechtse Heuvelrug geeft een duidelijk punt van herkenning; dit geldt vooral in het Binnenveld. Het gebied is rijkgevarieerd door afwisseling van bebouwing, bosjes, lanen, agrarische percelen met houtwallen en -singels op de kavelgrenzen. De open ruimten verschillen van maat en schaal.

Verborgen in de Vallei liggen lijnstructuren als beken, kanalen, griften, de Grebbelinie en de Ponlijn. Ook landgoederen, kastelen en forten liggen min of meer verscholen in het landschap. Op sommige plekken zijn ze plotseling zichtbaar, wat het bijzondere elementen in het landschap maakt.

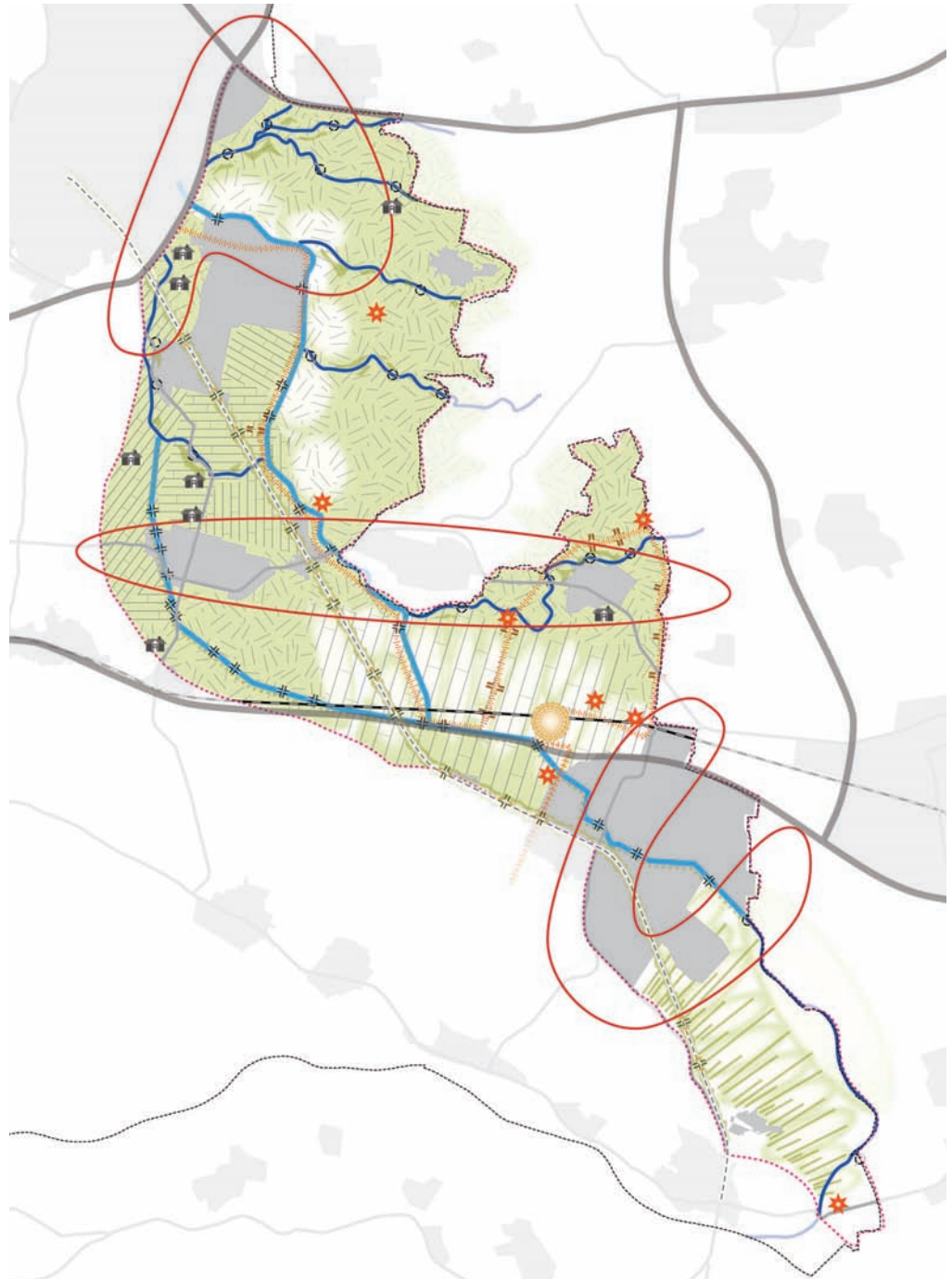
Veel landschapselementen die hun functie hebben verloren zijn verwijderd. Daarom is het landschap meer open geworden. De oorspronkelijke kleinschaligheid die de Gelderse Vallei juist zo aantrekkelijk maakt, dreigt hierdoor verloren te gaan.

In de Vallei zijn drie deelgebieden te onderscheiden: Mozaïek, Stroken en Binnenveld. Elk gebied heeft haar eigen sfeer en identiteit.

AMBITIEKAART

De ambitiekaart kan alleen geïnterpreteerd worden met de tekst van dit hoofdstuk

- kleinschalig mozaiek
- kleinschalige stroken
- grootschaliger stroken
- stroken op de flank
- relatief grotere open ruimte
- natuurlijke watergang
- kruising met natuurlijke watergang
- gegraven watergang
- kruising met gegraven watergang
- liniedijk
- kruising met liniedijk
- fort
- Emminkhuizenberg
- oude spoorlijn
- kruising oude spoorlijn
- landgoed
- stedelijk gebied
- snelweg
- hoofd spoorlijn
- aandachtsgebieden
- grens katern Gelderse Vallei
- grens provincie Utrecht

Reconstructieplan

De Vallei is een overwegend agrarisch gebied dat goede kansen biedt voor landbouw, wonen, werken, natuur en recreatie. Dit leidt tot veel dynamiek met als gevolg dat sommige functies zich niet goed met elkaar verhouden en het ruimtelijk beeld vertroebeld. Om deze problemen het hoofd te bieden heeft de Reconstructiecommissie in 2000 de opdracht gekregen het Reconstructieplan Gelderse Vallei op te stellen. Het bevorderen van een goede ruimtelijke structuur is een belangrijk item. Het plan is in 2005 in werking getreden. De ambities in dit gebiedskatern bieden inspiratie voor de verdere uitwerking van het landschap in de zogenoemde, Agenda Landschap.

Voor de Gelderse Vallei heeft provincie Utrecht zelf de volgende kernkwaliteiten vastgesteld (zie tevens hoofdstuk 5):

- 1. Rijk gevarieerde kleinschaligheid**
- 2. Stelsel van beken, griften en kanalen**
- 3. Grebbelinie**
- 4. Overgang van Stuwwal naar Vallei (luwe flank)**

Het landschap van de Gelderse Vallei vraagt:

Het waarborgen, versterken en ontwikkelen van de contrasten in de drie deelgebieden: Mozaïek, Stroken en het Binnenveld. De verborgen structuren moeten behouden blijven en bijzondere aandacht krijgen door ze plaatselijk te accentueren.

De provincie ondersteunt het unieke karakter van het gebied door de ambities te richten op de meest onderscheidende kenmerken ten opzichte van de andere Utrechtse landschappen. Dit betekent dat de provincie haar ambities

met betrekking tot de kernkwaliteiten van de Gelderse Vallei toespitst op drie zaken:

- 1. Versterken van de gebiedsidentiteit in de deelgebieden**
- 2. Het behouden van de verborgen structuren**
- 3. Bijzondere aandacht voor drie gebieden**

7.1 VERSTERKEN VAN DE GEBIEDSIDENTITEIT IN DE DEELGEBIEDEN

Mozaïek en Stroken

De deelgebieden Mozaïek en Stroken hebben veel met elkaar gemeen. Beide zijn van oudsher kleinschalig van opzet. De wegen zijn voorzien van boombeplanting, veel kavelgrenzen zijn beplant en tussen de agrarische percelen liggen (kleine) bospercelen. Toch zorgt de mozaïekverkaveling voor een andere beleving en sfeer dan de langgerekte strokenverkaveling. Dit wordt voornamelijk bepaald door de vormen van de ruimten, de plek van de bebouwing (verspreid versus in linten) en de verschillende typen landschapselementen. Op de overgangen lopen de deelgebieden geleidelijk in elkaar over.

Het landschap van de deelgebieden Mozaïek en Stroken vraagt om het versterken van de kleinschaligheid. Daarbinnen moet het contrast tussen beide gebieden worden geaccentueerd.

Mozaïek

Het landschap in dit deelgebied dankt zijn ontstaan vooral aan individuele ontginningen. De bebouwing ligt van oudsher op de 'hogere en drogere' dekzandruggen. Elke kavelgrens bestaat uit beplantingselementen die als veekering of voor brandhout dienden. De beken kronkelen van oost naar west en de dorpen liggen langs de oude doorgaande (hessen-)wegen, parallel aan de beken. Zo is een halfopen kleinschalig landschap met een onregelmatige verkaveling en vele landschapselementen ontstaan.

Het landschap van het deelgebied Mozaïek in de Gelderse Vallei vraagt om:

- **verdichting van het landschappelijk raamwerk door:**
 - **het intensiever accentueren van agrarische perceelsgrenzen met landschapselementen, zoals houtwallen (vnl. eik);**
 - **wegen te voorzien van bomen (vooral de oude wegen of Hessenwegen op de zandruggen);**
 - **het stimuleren van meer afwisseling van weilanden, akkers en bospercelen in het landgebruik;**
 - **het stimuleren van de ontwikkeling van nieuwe landgoederen, in de vorm van een hoofdgebouw en bijgebouwen of een boerderijensemble;**
 - **uitzondering hierop vormen de inundatievelden langs het Valleikanaal, waar het raamwerk grootschaliger is. Dankzij de open ruimten ten opzichte van het omliggende landschap komt de Grebbelinie hier goed tot zijn recht.**
- **het intact houden van de onregelmatige mozaïekverkaveling;**
- **compacte dorpen of verspreide bebouwing langs wegen (voornamelijk op dekzandruggen);**
- **afstemming van bedrijfsvergroting op maat en schaal van het landschap.**

Stroken

In de omgeving van Leusden, Woudenberg en Veenendaal lag vroeger veen. Daar zijn op sommige plekken nog restanten van aanwezig. De meeste gebieden zijn planmatig ontgonnen volgens het principe van de strokenverkaveling. De dorpen zijn ontstaan vanuit boerderijlinten. Om het gebied te ontwateren en turf af te voeren zijn hier rechte, zogenoemde griften aangelegd. Net als in het deelgebied Mozaïek is hier een halfopen kleinschalig landschap met vele landschapselementen ontstaan, maar dit gebied is natter (te zien aan meer weilanden) en er is verkaveld in stroken. Ten zuiden van Scherpenzeel en Renswoude is een landbouwontwikkelingsgebied (LOG) aangewezen, dat ruimte biedt aan intensieve veehouderij. Dit gebied is grootschaliger van opzet.

Het landschap van het deelgebied Stroken in de Gelderse Vallei vraagt om:

- **verdichting van het landschappelijk raamwerk door:**
 - **het intensiever accentueren van agrarische perceelsgrenzen met landschapselementen, zoals houtsingels (vnl. els) of knotwilgen;**
 - **oude wegen te voorzien van bomen;**
 - **het behouden of versterken van meer afwisseling tussen weilanden (vnl. grondgebonden landbouw), akkers en bospercelen in het landgebruik;**
 - **het stimuleren van de ontwikkeling van nieuwe landgoederen, bestaande uit een hoofdgebouw en bijgebouwen;**
 - **uitzondering hierop vormen de inundatievelden langs het Valleikanaal, waar het raamwerk grootschaliger is. Dankzij de**

open ruimten ten opzichte van het omliggende landschap komt de Grebbelinie hier goed tot zijn recht.

- **het instandhouden van langgerekte percelen;**
- **compacte dorpen of open linten langs wegen;**
- **afstemming van bedrijfsvergroting op maat en schaal van het landschap;**
- **versterken van grotere, langgerekte ruimten in het landbouwontwikkelingsgebied. Het raamwerk is grootschalig en wordt bepaald door wegbeplanting, erfbeplantingen en kavelgrensbeplantingen. Bedrijven voegen zich in de schaal van het gebied;**
- **een onbeplante snelweg A12 en spoorlijn; beide zijn te gast in het landschap. De grote langgerekte ruimten met kavelgrensbeplantingen loodrecht op de snelweg moeten bepalend zijn voor het landschappelijk beeld.**

Binnenveld

In het zuidelijke deel tussen de beboste stuwwallen van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe ligt een bijzonder gebied: het Binnenveld. Aan de Utrechtse kant is dit deelgebied ontgonnen vanuit de flank van de Heuvelrug. Het centrale deel van het Binnenveld, aan weerszijden van de Grift en het Valleikanaal, is zeer open. Op de overgang van dit open veld naar de beboste Heuvelrug neemt de verdichting toe. Er is meer bebouwing, meer beplanting en een intensiever landgebruik. In tegenstelling tot de flank aan de Gelderse kant, vinden we hier geen grote bebouwingsconcentraties. Alleen in het noorden is Veenendaal de laatste decennia uitgegroeid tot een grote kern.

Het landschap van het deelgebied Binnenveld vraagt om het versterken van de overgang van 'open' naar 'meer besloten'.

Het landschap van de Gelderse Vallei vraagt om:

- **meer contrast in de verdichting van het landschappelijk raamwerk door:**
 - het intensief accentueren van agrarische perceelsgrenzen in het westen met landschapselementen, zoals houtwallen, houtsingels en knotbomen en dit naar het oosten toe geleidelijk achterwege te laten om de openheid meer tot uitdrukking te laten komen;
 - wegen dwars op de Heuvelrug te voorzien van bomen in het westen en onbeplant te laten in het oosten zodat een geleidelijke overgang ontstaat;
 - het behouden van de afwisseling in landgebruik door een geleidelijke overgang van akkers, kwekerijen e.d. in het westen naar weilanden in het oosten;
 - het stimuleren van de ontwikkeling van nieuwe landgoederen dicht tegen de Heuvelrug, bestaande uit een hoofdgebouw en bijgebouwen of boerderijensembles.
- het instandhouden van langgerekte percelen en van de bijzondere verkaveling van de Meent. Behoud van het slotenpatroon;
- het versterken van het verschil in de verdichting van lintbebouwing van oost naar west (van extensief naar intensief). Een enkel compact dorp blijft als zodanig behouden;
- afstemming van bedrijfsvergroting op maat en schaal van het landschap;
- het behoud van zichtlijnen dwars op de Heuvelrug;
- het behoud van het zicht over de velden,

dus de openheid tussen Griff en Maatsteeg. Hier past geen bebouwing of opgaande beplantingen, met uitzondering van een beperkte hoeveelheid natuurlijke opslag langs de Griff.

7.2 HET BEHOUDEN VAN DE VERBORGEN STRUCTUREN

In de Vallei liggen lijnvormige elementen verborgen: beken (natuurlijke waterlopen), kanalen en griften (gegraven waterlopen), de spoorlijn Amersfoort- A12 en de Grebbelinie. Andere verborgen elementen in het gebied zijn de landgoederen, kastelen en forten. Een specifiek element is de Emminkhuizerberg, die we hier toevoegen als verborgen structuur omdat dit een 'verdwaald stukje' stuwwal is. Verborgene structuren hebben elk hun eigen verhaal en liggen min of meer onopvallend in het landschap. Alleen bij nadere verkenning geven ze hun ware identiteit prijs.

De verborgen structuren moeten verscholen blijven, maar plaatselijk beleefbaar worden gemaakt. Door ze te accentueren op plekken waar ze wegen, fiets- en wandelpaden kruisen, worden de structuren herkenbaar en vergroten hiermee de leesbaarheid van het landschap.

Behoud van continuïteit en versterking van het profiel van lijnvormige elementen

Voor beken, kanalen en griften vraagt het landschap van de Gelderse Vallei om:

- **het versterken van het natuurlijk karakter van beken, met als uitgangspunten een wisselende breedte en gevarieerde, natuurlijke beekbegeleidende beplanting;**
- **het behouden van het strakke, gegraven karakter van griften en kanalen, met**

mogelijke accentuering door een strakke beplantingsstructuur (bomenrij);

- **het behouden van het strakke profiel van de vergraven stukken beek die onderdeel zijn geworden van het Valleikanaal, met versterking hiervan door een gevarieerde, natuurlijke beplanting.**

Voor de spoorlijn Amersfoort-A12 vraagt het landschap van de Gelderse Vallei om:

Het behouden en versterken van een robuuste beplanting. De spoorlijn blijft ingebed in het groen. Alleen op kruisingen is deze beleefbaar.

Voor de Grebbelinie vraagt het landschap van de Gelderse Vallei om:

- **het versterken van het samenhangend geheel (Grebbelinie met forten en werken). De Handreiking Grebbelinie dient als inspiratiebron ter versterking van het totale ensemble;**
- **het behoud van de liniedijk en de slaperdijk als dijklichamen in de deelgebieden Mozaïek en Stroken. Daar waar de dijk verdwenen is, moet een verwijzing naar het verleden worden gemaakt. De beplanting op de dijk bestaat uit forse bomen en spontane opslag. De inundatiegebieden zijn grootschaliger ten opzichte van het omliggende landschap. Grotere open ruimten langs het Valleikanaal**

accentueren de Grebbelinie;

- inundatievelden aan beide zijden van de Grift (watertoevoer) in het Binnenveld. De openheid blijft gehandhaafd, maar door het stimuleren van natuurvriendelijke oevers wordt de Grift benadrukt. Fiets- en wandelpaden liggen hier aan de westzijde;
- het behoud van de doorgaande beplante dijk;
- het behouden of versterken van de wandelroute op of langs de liniedijk;
- het toegankelijk houden of maken van de keerkades. De kruin van de dijk is toegankelijk voor wandelaars. De taluds bestaan uit hakhout;
- het behoud van de koppeling van een fietspad aan het Valleikanaal (grotendeels oostkant, Binnenveld westkant) en daarmee aan de linie.

Verbetering herkenbaarheid van kruisingen van infrastructuur met lijnelementen

De locaties waar wegen en paden de beken, kanalen, griften, de spoorlijn Amersfoort-A12 en/of de Grebbelinie kruisen, moeten worden geaccentueerd.

Het landschap van de Gelderse Vallei vraagt om:

- de kruisingen een specifieke vorm te geven (dit is een nadere ontwerpopgave);
- beken, kanalen en griften op kruisingen met wegen herkenbaar te maken door bruggen. Door per type weg of waterloop differentiatie aan te brengen worden verschillen zichtbaar;
- een eigen vormgeving voor coupures in de Grebbelinie;
- kruisingen met de spoorlijn Amersfoort-A12 te markeren.

Versterking van landgoederen, kastelen, forten en de Emminkhuizenberg als belangrijke herkenningspunten

De landgoederen en kastelen staan veelal op strategische plekken op de flanken van de Heuvelrug en de grens met Gelderland. De Grebbelinie met de forten vormen een belangrijke militaire verdedigingslijn in het landschap. Bovendien is dit de enige linie waar ooit gevochten is. De Emminkhuizenberg is als open akker zichtbaar in het landschap, maar wordt niet herkend als een geïsoleerd stukje stuwwal. Het is een aardkundig monument en verdient meer aandacht.

Het landschap van de Gelderse Vallei vraagt om:

- het versterken van grote, oude landgoederen en kastelen als herkenbare elementen. Zichtlijnen, waterassen, lanen en landschapsparken moeten behouden blijven, evenals de bijbehorende pachtboerderijen. Kasteel Renswoude met bijbehorende bebouwing is uniek en moet als historisch ensemble blijven bestaan;
- het behouden van forten als bijzondere herkenningspunten binnen de Grebbelinie. Versterking van de herkenbaarheid in het landschap is wenselijk. Zie hiervoor de Handreiking Grebbelinie;
- het vanuit de omgeving zichtbaar blijven van de Emminkhuizenberg als open akker;
- het verbeteren van de informatievoorziening voor alle herkenningspunten.

7.3 BIJZONDERE AANDACHT VOOR DRIE GEBIEDEN

Woudenberg-Scherpenzeel-Renswoude

De dorpen zijn in de loop der jaren sterk gegroeid en dreigen tegen elkaar aan te groeien. Vanuit de wens om grote hoeveelheden verkeer uit het dorpshart te weren zijn nieuwe rondwegen ontstaan of deze zijn in ontwikkeling. Het doorgaande karakter van de oude weg door de dorpen is hierdoor verloren gegaan.

Het landschap van de Gelderse Vallei vraagt om:

- **het waarborgen van de individuele dorpskernen en behoud van doorzichten op het landschap ertussen. Mede door het feit dat de wegen tussen de dorpen de verborgen structuren kruisen, mag op die plaatsen geen uitbreiding plaatsvinden;**
- **het versterken van de (oude) doorgaande weg door het oorspronkelijke tracé met bomen te accentueren. De rondwegen zijn functioneel maar landschappelijk ondergeschikt. Het omliggende landschap is hier bepalend voor de groene inrichting van de weg. Dit betekent dat (oude) kavelgrenzen met bijbehorend groen de basis vormen voor het beplantingspatroon langs de weg;**
- **aandacht voor de kruisingen van de weg met verborgen structuren, zoals Woudenbergse Griff, Ponlijn en Grebbelinie. Bij aanleg, herstructurering en/of onderhoud van de weg**

moet specifiek rekening worden gehouden met de vormgeving van deze structuren.

Stedelijk uitloopegebied van Amersfoort en Leusden in de oksel van A28 en A1

In dit gebied doen zich de laatste jaren veel ontwikkelingen voor. Het natuur- en recreatiegebied Bloeidaal is gerealiseerd. Waterbergings- en recreatiegebied De Schammer is in aanleg. Diverse wegenprojecten zijn in voorbereiding. Er zijn initiatieven voor landgoedontwikkeling en de afgelopen jaren zijn diverse malen woningbouwplannen de revue gepasseerd. Kortom, de dynamiek in dit gebied is groot.

Het landschap van de Gelderse Vallei vraagt om:

- **gebiedsontwikkeling met combinatie van uiteenlopende functies. Dit vereist een specifieke ontwerpopgave. Recreatieve ontwikkelingen, verbreding van snelwegen, ontwikkeling van bedrijventerreinen en nieuwe landgoederen moeten hun plek vinden zonder afbreuk te doen aan de gebiedskenmerken;**
- **het versterken van het landschappelijke raamwerk (zie deelgebied Mozaïek).**

Omgeving Veenendaal

Tussen de beboste Utrechtse Heuvelrug en de Gelderse Vallei ligt een bijzonder overgangsgebied, dat tevens het Binnenveld beslaat. In tegenstelling tot de overgang naar de Veluwe, aan de Gelderse kant van de Vallei, is dit gebied niet in hoge mate verstedelijkt. De natuur ligt vooral op de Heuvelrug en aan de oostkant van Veenendaal. Toch is er sprake van verstedelijkingsdruk vanuit Veenendaal en is de omgeving een belangrijk uitloopgebied voor de stad.

Het landschap van de Gelderse Vallei vraagt om:

- **het versterken van de relatie tussen stad en land. Veenendaal moet meer geleidelijk in de omgeving overgaan, zonder de herkenbaarheid van het landschap aan te tasten. Met name de functie van recreatief uitloopgebied aan de westkant en natuur aan de oostkant behoeven versterking;**
- **het versterken van het landschappelijke raamwerk (zie deelgebieden Stroken en Binnenveld).**

8. VERDIEPING DEELGEBIEDEN

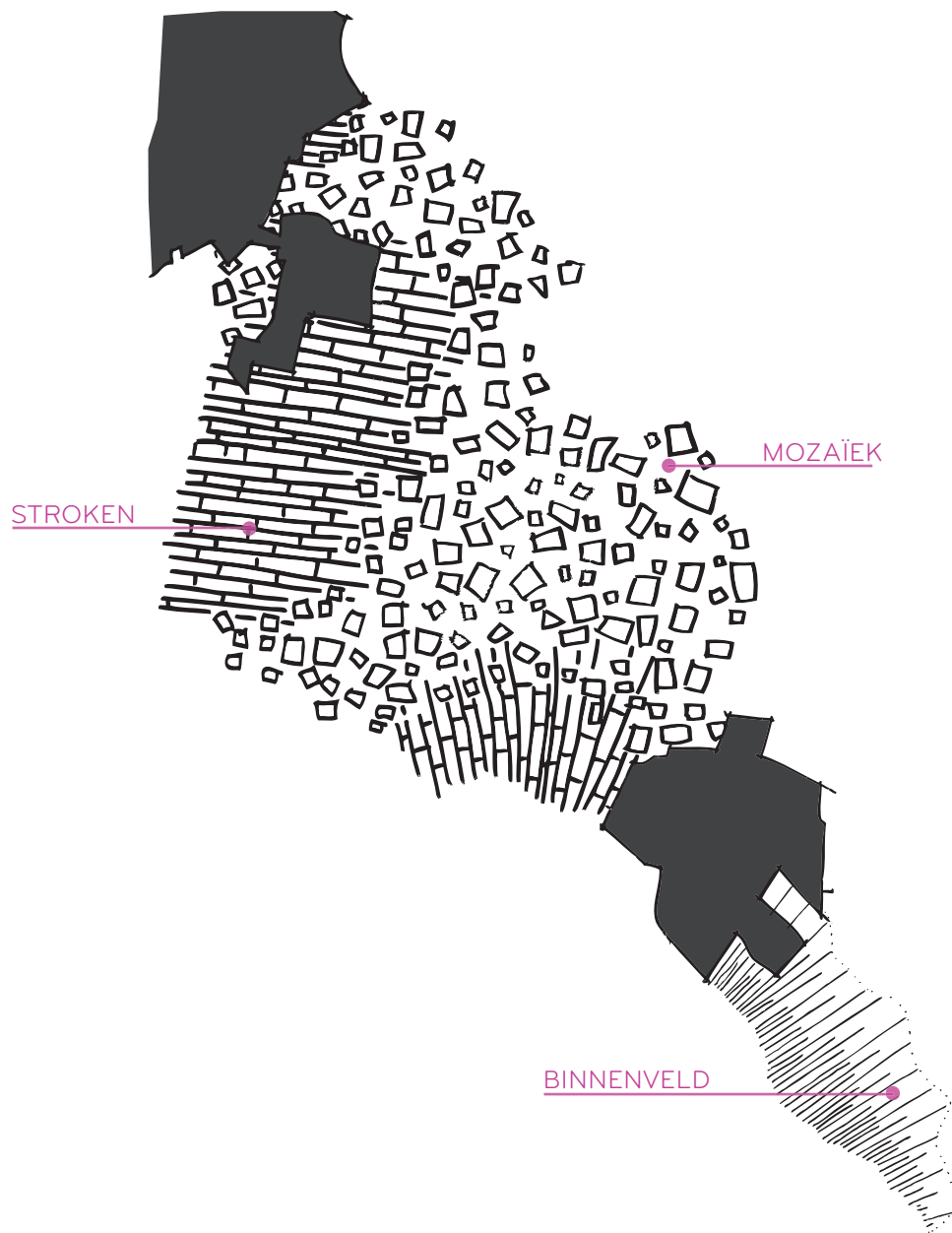
Hoofdstuk 6 geeft een overzicht van de kwaliteiten van de Gelderse Vallei, gevat in vijf thematische iconen per deelgebied. Er wordt een beschrijving gegeven van de landschappelijke essentie, gerelateerd aan de kernkwaliteiten van de Gelderse Vallei. Eén karakteristieke foto per deelgebied illustreert de ruimtelijke essentie ervan. Een isometrie toont de ruimtelijke samenhang tussen de thema's van de deelgebieden. Vervolgens worden de thema's verder uitgediept met series aanvullende iconen.

De vijf thematische iconen en hun uitwerking (verdieping) tonen de ruimtelijke principes van het betreffende deelgebied die bepalend zijn voor de kernkwaliteiten van het huidige landschap. Ruimtelijke ontwikkelingen uit het verleden zijn grotendeels via deze principes vormgegeven en ingepast en hebben zo bijgedragen aan de huidige kwaliteiten van dit deelgebied.

Ook nu staat het landschap niet stil. Hoofdstuk 4 beschrijft welke ontwikkelingen er zoal op het landschap van de Gelderse Vallei afkomen. Bij veel van deze ontwikkelingen is het niet de vraag of ze in dit landschap kunnen worden ingepast, maar vooral hoé dit gebeurt. Locatie en vormgeving bepalen of ze zullen gaan bijdragen aan de kernkwaliteiten van de Vallei, of daar juist

afbreuk aan doen. De beste garantie om nieuwe ontwikkelingen positief te laten bijdragen aan de kernkwaliteiten van de Gelderse Vallei is deze volgens de gedefinieerde ruimtelijke principes in te passen en vorm te geven.

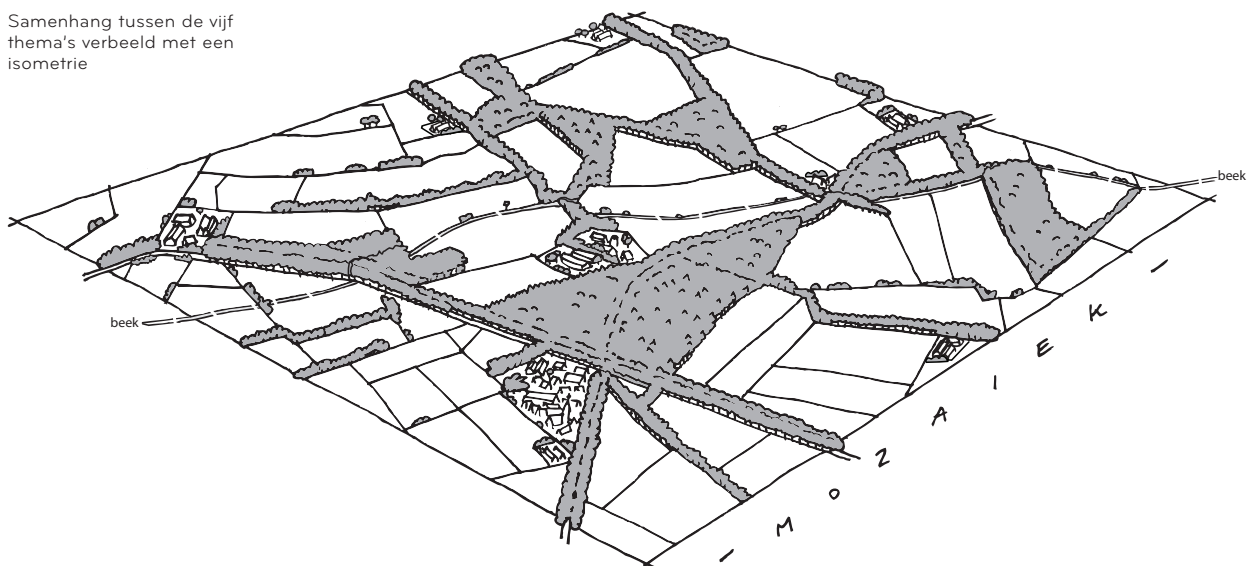
Bij sommige ontwikkelingen bieden deze principes echter onvoldoende houvast. Voor die gevallen worden per deelgebied aanvullende ontwikkelprincipes gegeven. Zij borduren voort op de kwaliteiten en karakteristieken van het deelgebied, zijn een aanvulling op de verdieping en dienen als inspiratie. Net als bij de behandeling van de dynamiek in hoofdstuk 4, zijn de principes gegroepeerd naar functies, zonder hierbij volledig te willen of kunnen zijn. Bij het optreden van onvoorziene ontwikkelingen of in het geval dat de ontwikkelprincipes onvoldoende houvast bieden, kunnen op grond van de thematische iconen en hun verdieping aanvullende principes worden ontworpen worden.

8.1 MOZAÏEK

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

De fijnmazige dooradering met houtwallen, bospercelen, lanen en bomenrijen en wisselend landgebruik maken het gebied uitgesproken kleinschalig. Onregelmatige mozaïekverkaveling en bochtige wegen met voortdurend veranderende perspectieven zorgen voor een grote variatie in de beleving. Erven en dorpen, beide met een fijnkorrelige menging van oude en nieuwe gebouwen, liggen verspreid in het landschap. Beken, griften, kanaal, Grebbelinie en PON-lijntje liggen als verborgen systemen in het beplante raamwerk. Op afstand zijn ze onopvallend, van dichtbij vormen het aanknopingspunten om te begrijpen hoe het landschap in elkaar zit. Verspreide landhuizen en forten dragen bij aan de oriëntatie. Van de stuwwalflank is in dit gebied nauwelijks iets merkbaar.

BEGRENSDE RUIMTEN

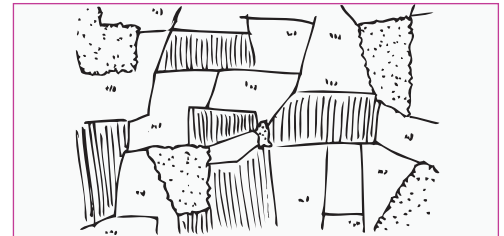
grote afwisseling in vorm en maat van ruimten zorgt voor een labyrintisch effect.

5 THEMA'S

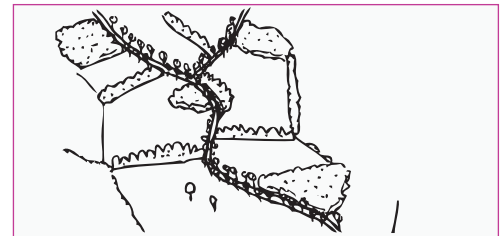
LANDGEBRUIK

mozaïekverkaveling met divers landgebruik

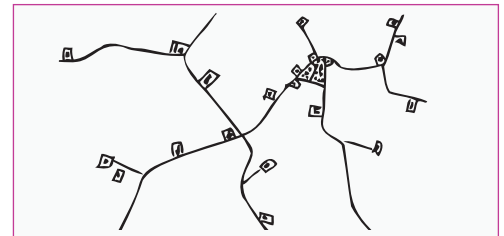
BEPLANTE WEGEN

steeds van richting veranderende wegen met wisselend perspectief, voornamelijk aangeplant met eik

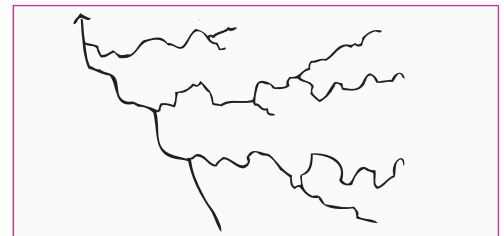
BEBOUWING

verspreide boerenerven en buurtschappen, ingebed in opgaande beplanting.

VERBORGEN SYSTEMEN

systeem van laaglandbeken als landschappelijke onderlegger

5 THEMA'S

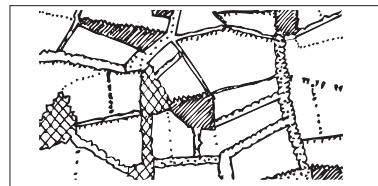
VERDIEPING DEELGEBIED MOZAÏEK

BEGRENSDE
RUIMTEN

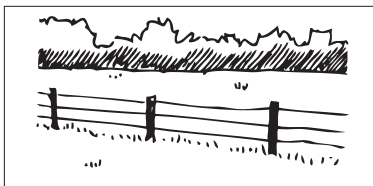
grote afwisseling in vorm en maat van ruimten zorgt voor een labyrintisch effect.

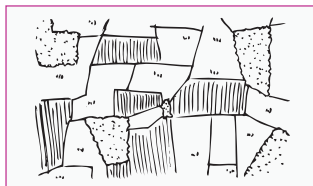
mozaïek, richtingloos, ruimten met massa ertussen, variërend in grootte

breed scala aan beplantingselementen; vele soorten, hoogtes en vormen

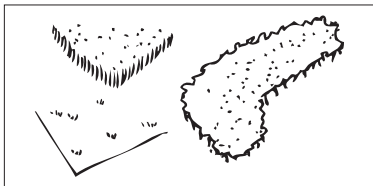

kavelgrens is meestal een houtwal of hek

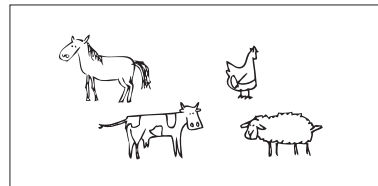

LANDGEBRUIK

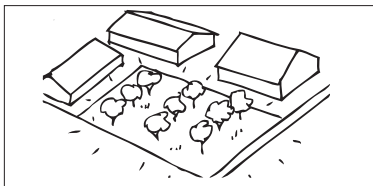
mozaïekverkaveling met divers landgebruik

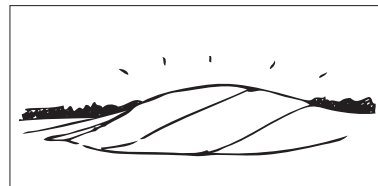
afwisseling van akker, weide en bosperceel met af en toe een kwekerij

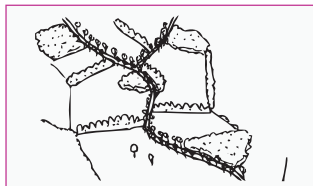
weidegrond begraaasd door koe, schaap, of paard maar ook scharrelkippen

vaak naast bebouwing een fruitboomgaardje en/of moestuin

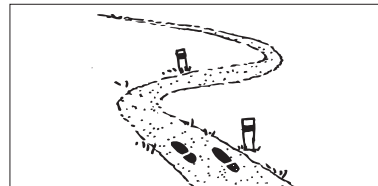
Emminkhuizerberg als opvallend hooggelegen akkercomplex met 'maaveld aan horizon'

BEPLANTE
WEGEN

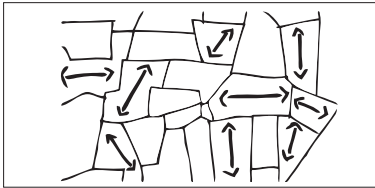
steeds van richting veranderende wegen met wisselend perspectief, voornamelijk aangeplant met eik

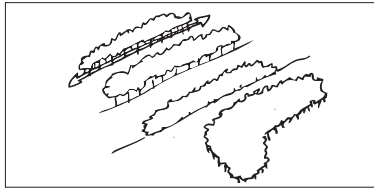
wegen met afwisselend bospercelen, houtwallen of laanbeplanting aan weerszijden

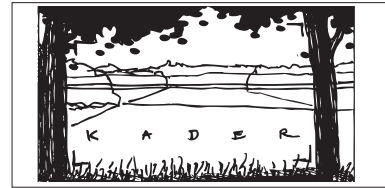
informeel netwerk van onverharde wegen, vaak onderdeel van recreatieve routes

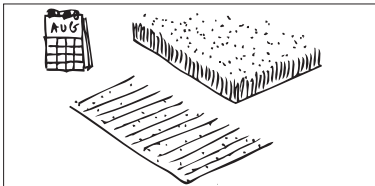
kavelrichting varieert sterk

veel opgaande landschapselementen, vooral houtwallen, lanen en bospercelen

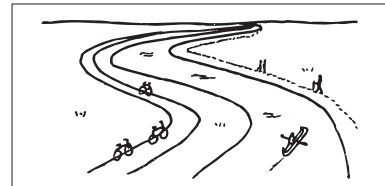
zicht op het landschap is ingekaderd door beplanting

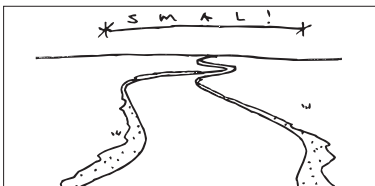
akker: seizoenswisseling levert afwisseling in beeld; mais hoog-laag-kale akker

nevenfuncties; minicamping, landwinkel, partyboerderij, manege, bed&breakfast

recreatief gebruik: fietsers en wandelaars langs, en kanoërs op het Valleikanaal

ondergedimensioneerde wegen met (puin/grastegel in) halfverharde berm; autobreed

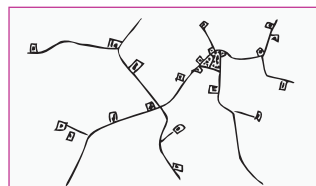
ruimmazig wegenpatroon van wegen die steeds van richting veranderen

wisselend zicht: geblokkeerd zicht en richtingverandering van blikveld vanaf de weg

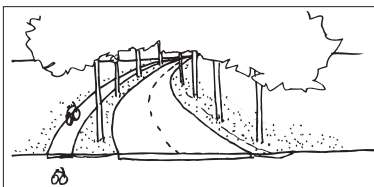
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED MOZAÏEK

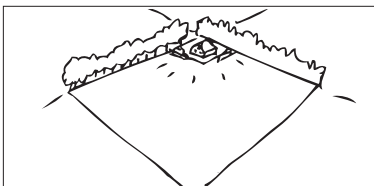

verspreide boerenerven en buurtschappen, ingebed in opgaande beplanting.

BEBOUWING

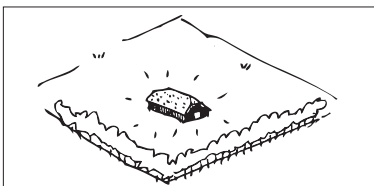
stevig aangeplante N-wegen met beperkte profielbreedte geeft 'groen dak' aan weg

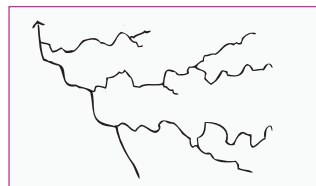
erf vaak in de hoek van de kavel, ingebed in groene kavel omrandingen

kastelen en landgoederen

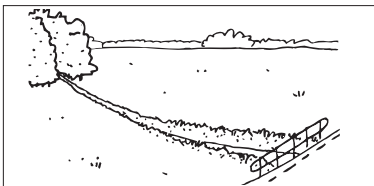

eenvoudige boerenschuurtjes of schaapskooien open in het veld, vaak zwartgeteerd

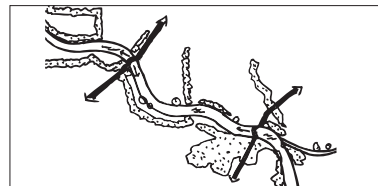

systeem van laaglandbeken als landschappelijke onderlegger

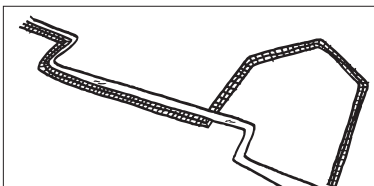
VERBORGEN SYSTEMEN

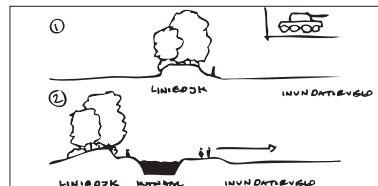
smalle beek valt bijna niet op t.o.v. een gewone sloot. Bruggetjes maken beken beleefbaar

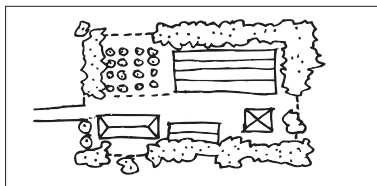
valleikanaal verscholen in groen wordt plots beleefbaar ter plaatse van kruisende wegen

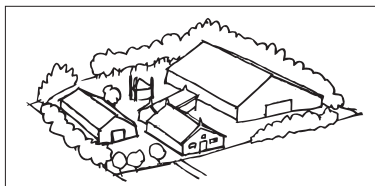
liniedijk soms gekoppeld aan Valleikanaal en soms los hiervan

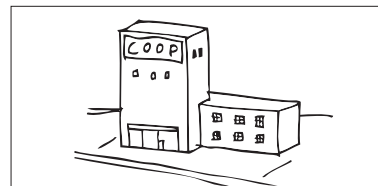
wisselend profiel langs liniedijk: soms gekoppeld aan Valleikanaal

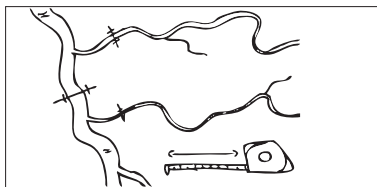
erfsamenstelling; historisch gelaagde bebouwing en opgaand groen

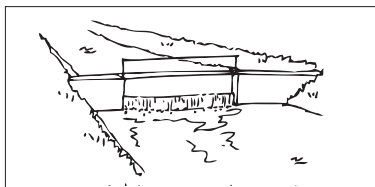
zowel kleinschalige oude boerderijen als grote stallen samen op een erf

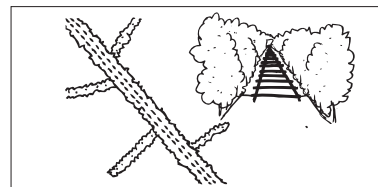
cooperatiegebouwen als agro-industrieel erfgoed

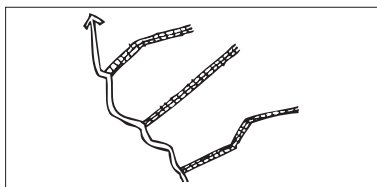
waterlopen hebben sterk wisselende breedte

stuwtes in beken maken hoogteverloop in watersysteem zichtbaar

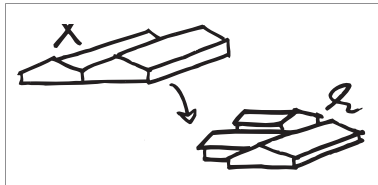
PON-spoorlijntje ingebed in groen is onderdeel van beplantingsstructuur

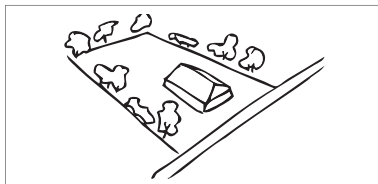
kades en dijken om inundaties te regelen zijn zwaar beplant, soms met struipad

ONTWIKKELPRINCIPES MOZAÏEK

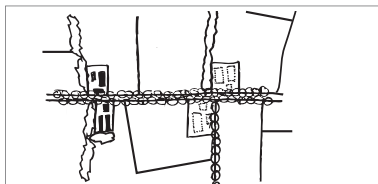
ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

nieuwe stallen hebben duidelijke variatie in bouwvolumes, gebouwhoogte en koprichtingen

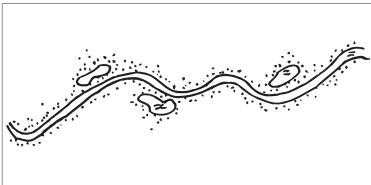

nieuwe erven hebben inheemse opgaande erfbeplanting, bij voorkeur in losse vorm

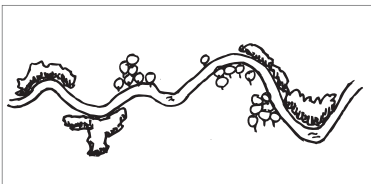

nieuwe boerderij aan beplante weg of tegen kavelrandbeplanting (met onverharde oprit)

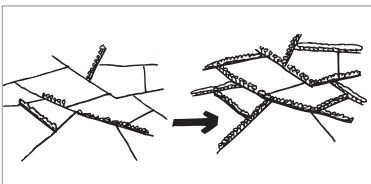
NATUURONTWIKKELING

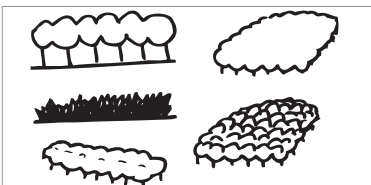
ecologische oevers langs beken variëren in breedte, poelen als plekken langs de beek

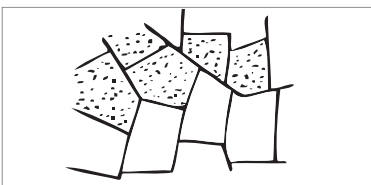
beek met gevarieerde beplanting van bosjes, bomen, elzenranden etc. en open stukken

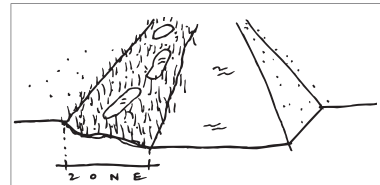
kavelranden gebruiken voor intensiever groen raamwerk

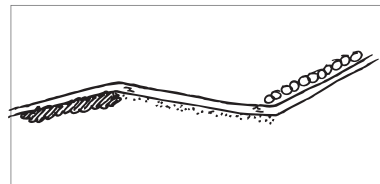
bomenrijen, houtwallen, lanen en bospercelen gebruiken tbv diversiteit en verdichting

bij natuurontwikkeling blijven verkavelingsvlakken zichtbaar

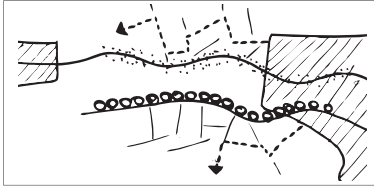

ecologische oevers langs gegraven water hebben een continue breedte

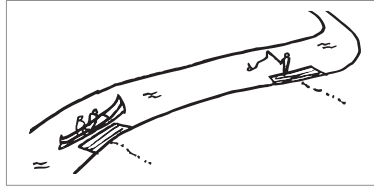

griften en weteringen met continue profiel per rechtstand

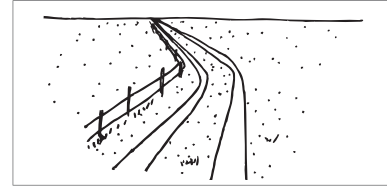
RECREATIEVE GROEI

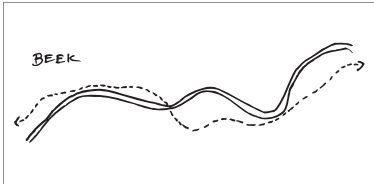
oude wegenpatronen en kavellijnen benutten voor recreatieve stad-land verbinding

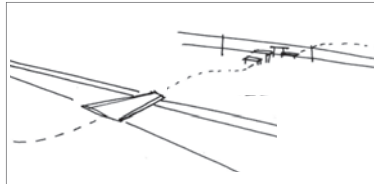
aanleg steigers en visplaatsen maken bredere watergangen toegankelijk

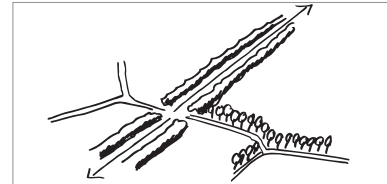
onverharde paden en karresporen ook gebruiken als recreatieve paden

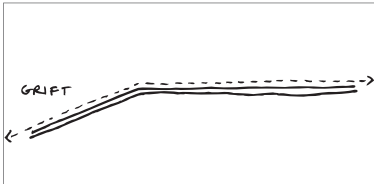
fietspad en recreatief pad meandert rond de beek

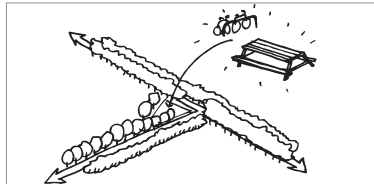
met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van landschap: plank over een sloot / opstap over afrastering

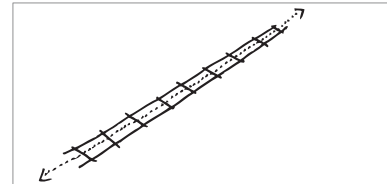
PON-lijn op kruisingen als open zichtlijn tussen beplanting

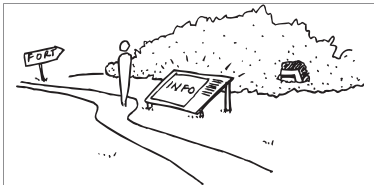
recreatieve paden parallel langs griften en wateringen

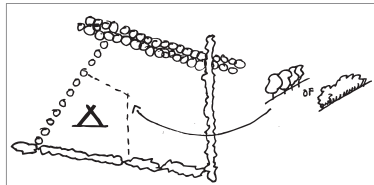
kleinschalige rust & pauzevoorzieningen door picknicktafel/bankje op kruising (recreatieve) wegen

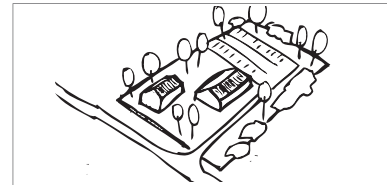
recreatief pad over PON-lijn

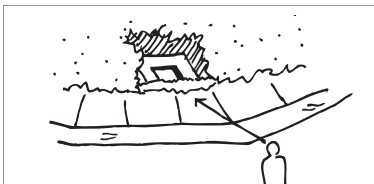
informatie en bewegwijzering voor Grebbelinie relictten

nieuwe (recreatieve) functies hebben elk een groen omrande kamer

parkeerplekken binnen het erf, uit het zicht van de straat

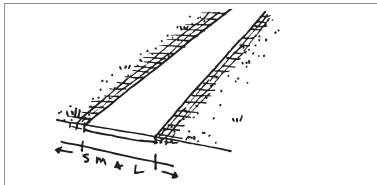

beleefbaar maken Grebbelinie door plaatsgewijs het fort zichtbaar te maken

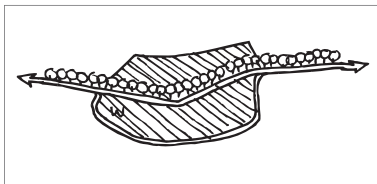

recreatief medegebruik bekostigd nieuwe kavelgrens beplanting

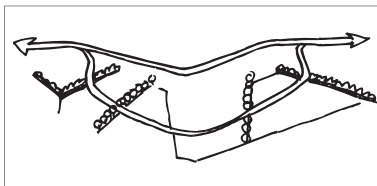
INFRASTRUCTURELE GROEI

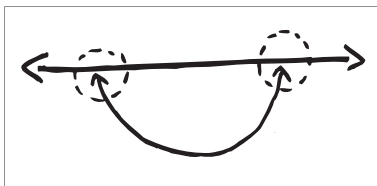
capaciteit wegen vergroten door halfverharde bermen; smal houden van het asfalt. (grasbeton blokken of puin)

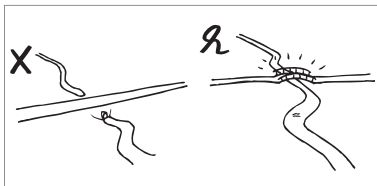
historische doorgaande wegen (o.a. hesse-wegen) hebben een continue beplanting

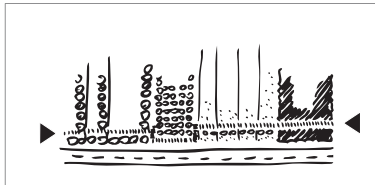
bypass om dorp heen: beplanting gebaseerd op kavelranden

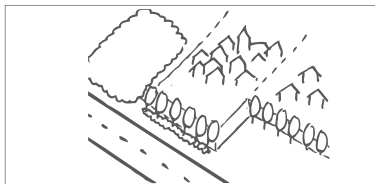
Aandacht voor de knooppunten van bypass op bestaande wegen

kruisingen van watergangen verduidelijken door zichtbare brugovergang (geen duikers)

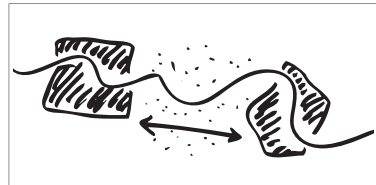

beplantingsstructuur is de drager van de geluidswand

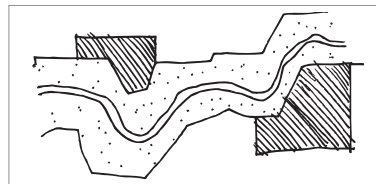

beplanting langs de snelweg komt voort uit de verkavelingsstructuur

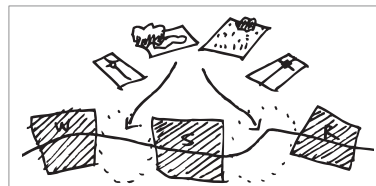
BEBOUWING WONEN EN WERKEN

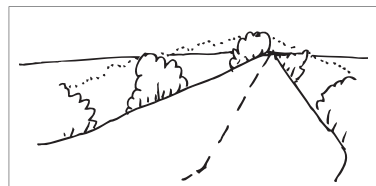
houd kernen los van elkaar

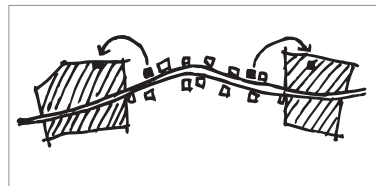
landschaps- en ecologische zone om beek vrijhouden van bebouwing: beek niet inknellen

landschap tussen kernen ontwikkelen met 1: groenrecreatieve functies 2: zo individuele kernen waarborgen

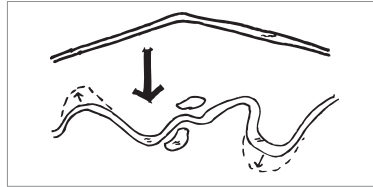
doorzichten op landschap verbeteren: schermbeplanting langs weg open maken

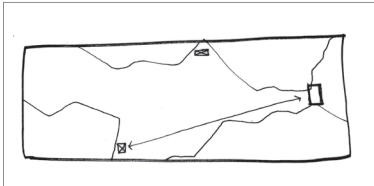
doorzichten op landschap verbeteren: bij vrijkomen bebouwing of erf uitplaatsen naar dorp

nieuwe landgoederen als statig landgoed of boerenerf ensemble

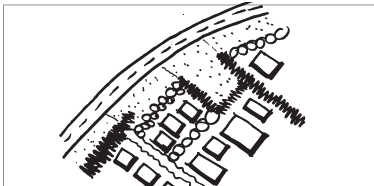
rechtgetrokken beken weer laten meanderen t.b.v. vertraagd afvoeren en waterberging

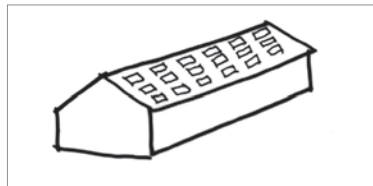
statig landgoed: bijgebouwen zijn ondergeschikt aan het hoofdgebouw; samen zijn ze een geënceneerd ensemble

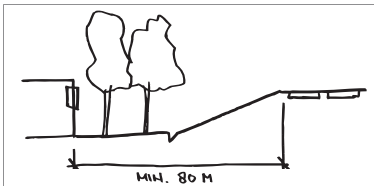
biogasinstallatie is een onderdeel van het boerenerf, grote biogasinstallaties plaatsen op een bedrijventerrein

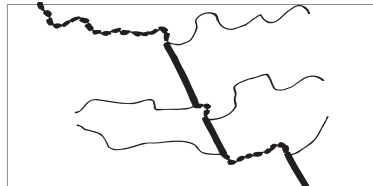
A28: nieuwbouw baseren op bestaande structuur met landschap tussen weg en bebouwing

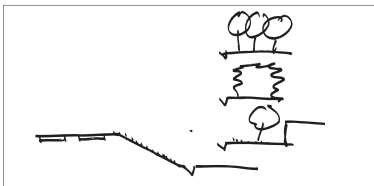
zonnepanelen op schuren; panelen opnemen in ritme van dakbedekking en daklichten

A28: landschapszone tussen nieuwbouw en snelweg minimaal 80 meter

Valleikanaal: verschil zichtbaar maken tussen gegraven delen en oude beeklopen

A28: landschappelijke omranding wisselt af per agrarische kavel

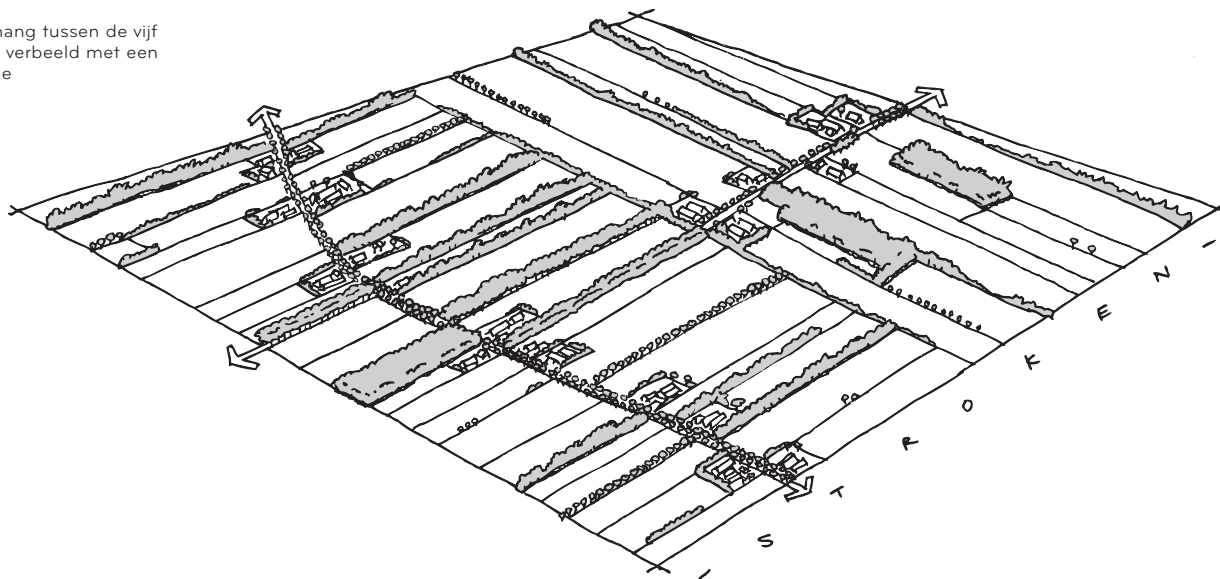

windturbines als onderdeel van het ge-laagde erf

8.2 STROKEN

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

Een kleinschalig landschap in een strokenverkaveling, met veel variatie in kavelgrootten en lengte-breedte verhoudingen, dooraderd met bomenrijen, knotbomen, houtsingels en bospercelen. De kavels zijn overwegend als grasland in gebruik. Erven met een combinatie van oude en nieuwe gebouwen bevinden zich in open linten in het landschap. Griffen, kanaal, beken, Grebbelinie en PON-lijntje liggen als verborgen systemen in het beplante raamwerk. Op afstand zijn ze onopvallend, van dichtbij vormen het aanknopingspunten om te begrijpen hoe het landschap in elkaar zit. Verspreide landhuizen en forten dragen bij aan de oriëntatie. De Stroken liggen onderaan de stuwwalflank.

BEGRENSDE RUIMTEN
 ingekaderde langerechte open ruimten

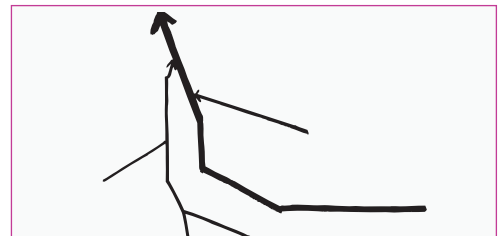
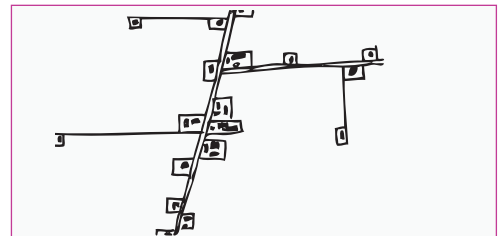
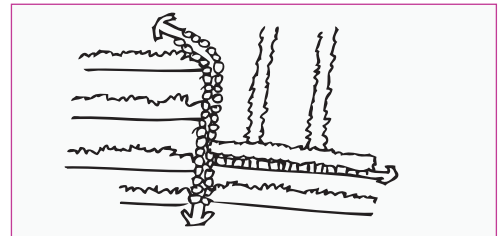
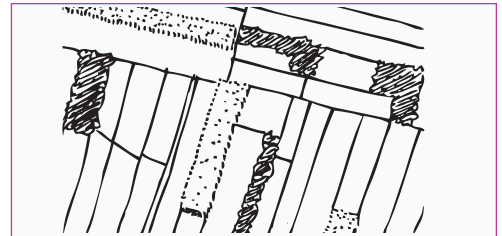
LANDGEBRUIK
 weiden met bospercelen en maisakkers

BEPLANTE WEGEN
 langgerechte infrastructuur met veelal beplanting aan weerszijden en wisselend perspectief

BEBOUWING
 bebouwing voornamelijk in linten

VERBORGEN SYSTEMEN
 rechtgegraven griffen en weteringen, rechtgetrokken beekrestanten

5 THEMA'S

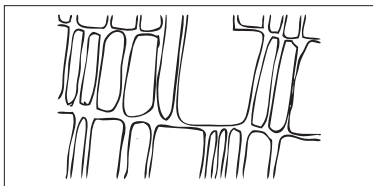

5 THEMA'S

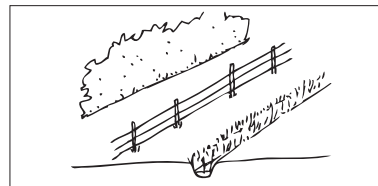
VERDIEPING DEELGEBIED STROKEN

BEGRENSDE
RUITEN

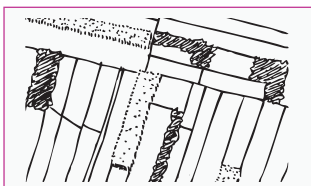
stroken bos omlijsten langerekte
open ruimten

beplante kavelranden, duidelijke richting

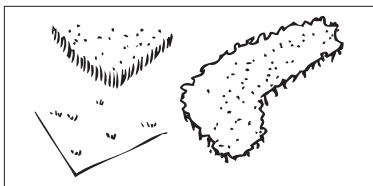

kavelgrens is een greppel, hek of hout-
singel

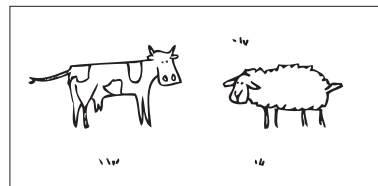

LANDGEBRUIK

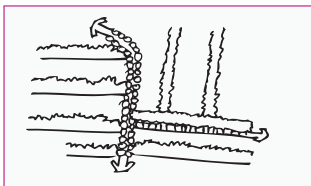
weiden met bospercelen en maïs-
sakkers

afwisseling van akker, weide en bosperceel
met af en toe een kwekerij

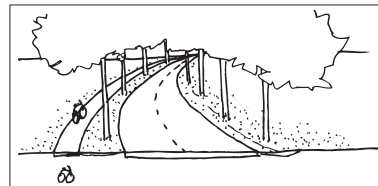
begrazing van weiden door koe en schaap

BEPLANTE
WEGEN

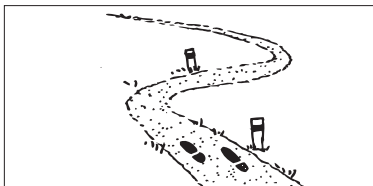
langgerekte infrastructuur met
veelal beplanting aan weerszijden
en wisselend perspectief

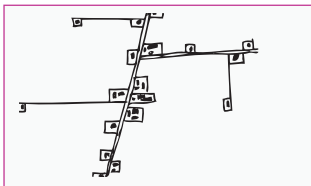
lanen, veel rechte stukken in wegen in
vergelijking met mozaïek

stevig aangeplante N-wegen met beperkte
profielbreedte geeft 'groen dak' aan weg

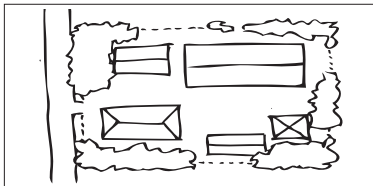

netwerk van onverharde landbouwwegen,
vaak onderdeel van recreatieve routes

BEBOUWING

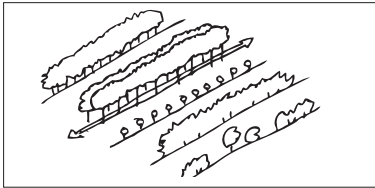
bebouwing voornamelijk in linten

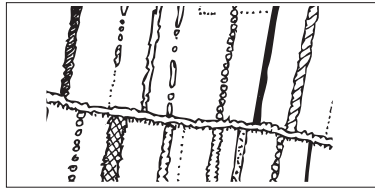
langgerekt erf bestaande uit bebouwing en
opgaand groen

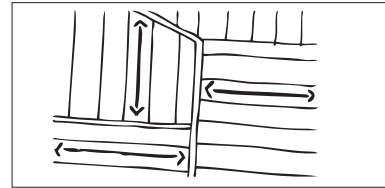
erf is een combinatie van oude en nieuwe
bebouwing. Vaak een klein veldje fruit-,
notenbomen en een tuintje aan voorzijde

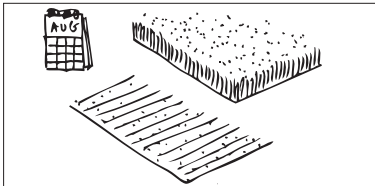
rijen, lanen knotrijen, houtsingels

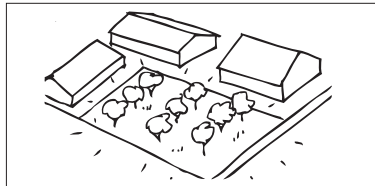
verschillende soorten hoogten en vormen van afscheidend kavelgroen

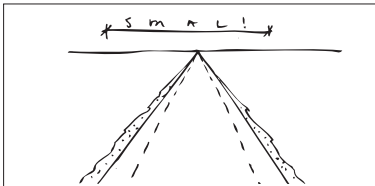
duidelijke lengterichting, veel verdraaiing in richting

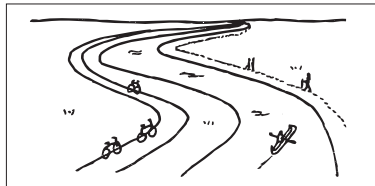
seizoenswisseling levert afwisseling in beeld; mais hoog-laag-kale akker

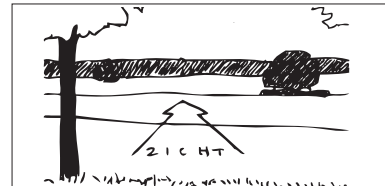
vaak naast bebouwing een fruitboomgaardje

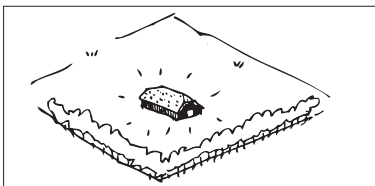
ondergedimensioneerde wegen en stegen

recreatieve infrastructuur: fiets- en wandelpad en kanoroute in en langs valleikanaal

nu en dan van afstand zicht op heuvelrug

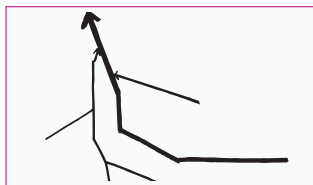
eenvoudige boerenschuurtjes en schaapskooien open in het veld, soms zwartgeëteerd

kastelen en landgoederen; voorname bebouwing

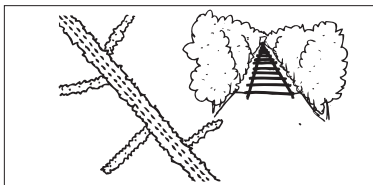
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED STROKEN

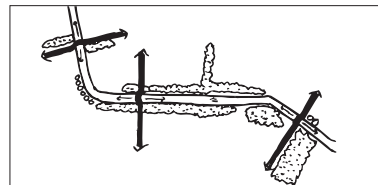

VERBORGEN
SYSTEMEN

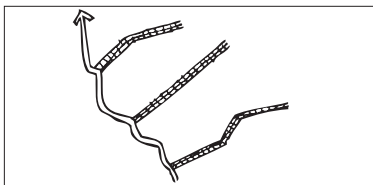
rechtgegraven griften en waterin-
gen, rechtgetrokken beekrestanten

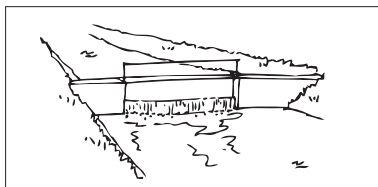
PON-spoorlijntje ingebed in groen is on-
derdeel van beplantingsstructuur

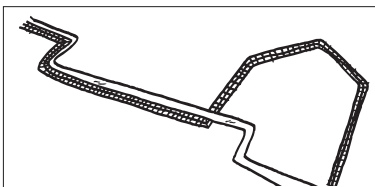
valleikanaal verscholen in groen wordt plots
beleefbaar ter plaatse van kruisende wegen

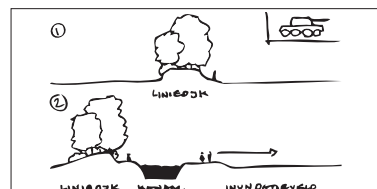
kaden en dijken om inundaties te regelen
zijn zwaar beplant, soms enkel struinp pad

sluisjes en waterlopen(beken en griften)
maken stroomrichting zichtbaar

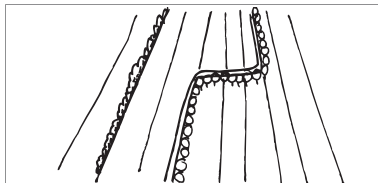
liniedijk soms gekoppeld aan Valleikanaal
en soms los hiervan

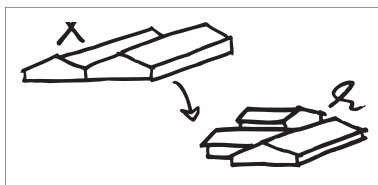
wisselend profiel langs liniedijk: soms
gekoppeld aan valleikanaal

ONTWIKKELPRINCIPES STROKEN

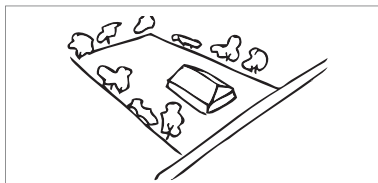
ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

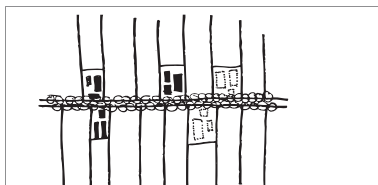
in landbouwontwikkelingsgebied: wegen en lange randen van kavels beplanten

nieuwe stallen hebben duidelijke variatie in bouwvolumes, gebouwhoogte en koprich-tingen

nieuwe erven hebben inheemse opgaande erfbeplanting, bij voorkeur in losse vorm

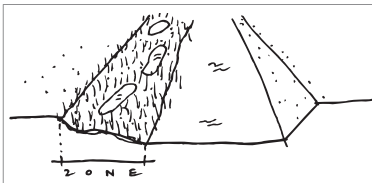

nieuwe boerderij in lint aan beplante weg

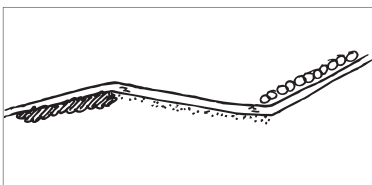

nieuwe bebouwing plaatsen achter huidige bebouwing op het erf

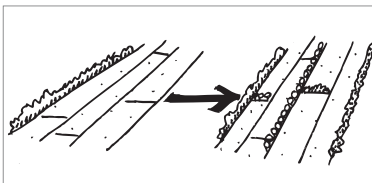
NATUURONTWIKKELING

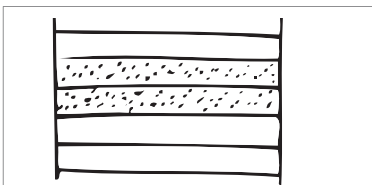
ecologische oevers langs gegraven water hebben een continue breedte

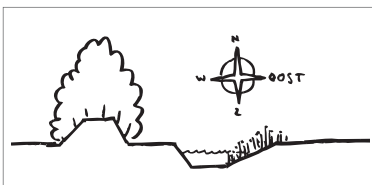
griften en wateringen met continue profiel per rechstand

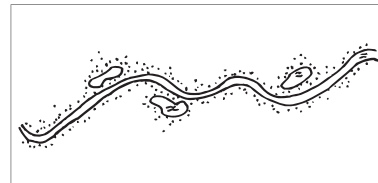
verkavelingsstructuur gebruiken voor intensie- siever groen raamwerk

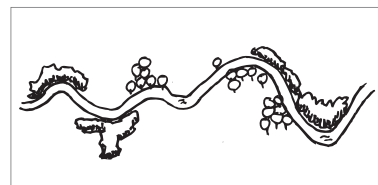
bij natuurontwikkeling blijft verkaveling zichtbaar

bij grebbedijk natuurontwikkeling aan de oostzijde van het valleikanaal

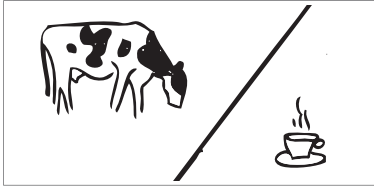

ecologische oevers langs beken variëren in breedte, poelen als plekken langs de beek

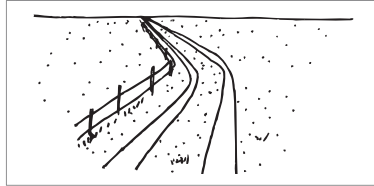

beek met gevarieerde beplanting van bosjes, bomen, elzenranden etc. en open stukken

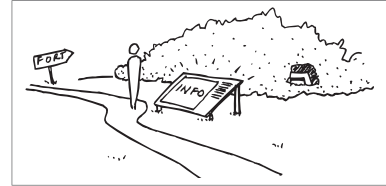
RECREATIEVE GROEI

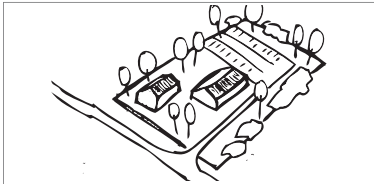
bij nevenfuncties blijft het agrarische karakter herkenbaar

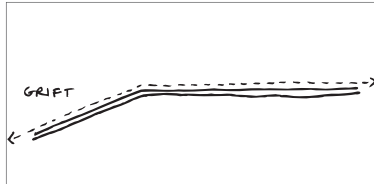
onverharde paden en karresporen ook gebruiken als recreatieve paden

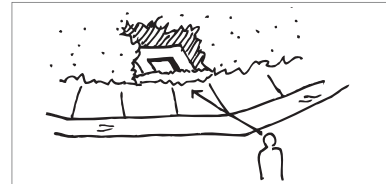
informatie en bewegwijzing voor Grebbelinie relictten

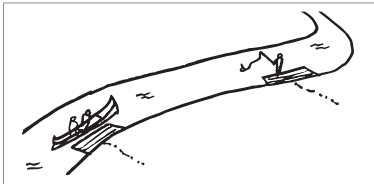
parkeerplekken binnen het erf, uit het zicht van de straat

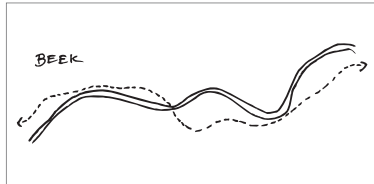
recreatieve paden parallel langs griften en wateringen

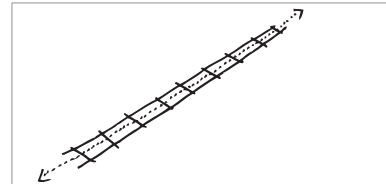
beleefbaar maken Grebbelinie: doorzicht tussen beplanting over schootsveld fort

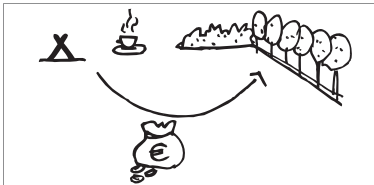
aanleg steigers en visplaatsen maken rivier toegankelijk

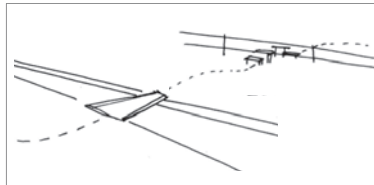
recreatief pad meandert rond de beek

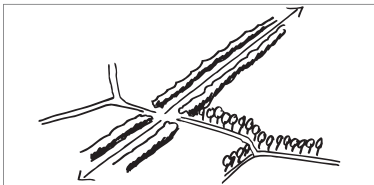
recreatief pad over PON-lijn

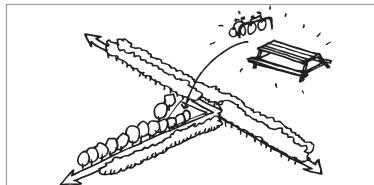
recreatief medegebruik bestondig nieuwe kavelgrens beplanting

met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van landschap: plank over een sloot / opstap over afrastering

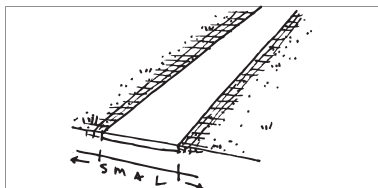

PON-lijn op kruisingen verduidelijken; zichtbaar maken van verborgen systeem

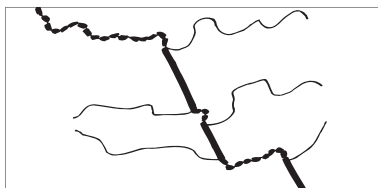

kleinschalige rust & pauzevoorzieningen door picknicktafel/bankje op kruising (recreatieve) wegen

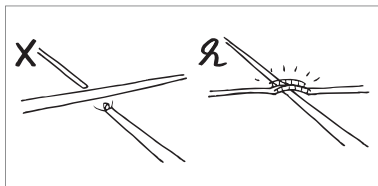
INFRASTRUCTURELE GROEI

capaciteit wegen vergroten door halfverharde bermen; smal houden van het asfalt. (gras-beton blokken of puin)

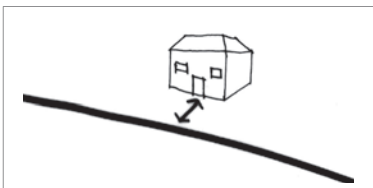

Valleikanaal: verschil zichtbaar maken tussen gegraven delen en oude beeklopen

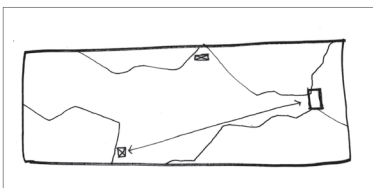

kruisingen van watergangen verduidelijken door zichtbare brugovergang (geen duikers)

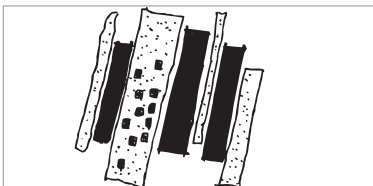
BEBOUWING WONEN EN WERKEN

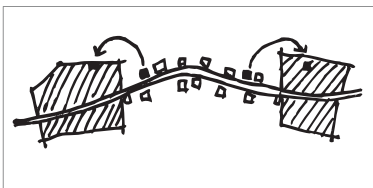
nieuwe landgoederen als statig landgoed

bijgebouwen zijn ondergeschikt aan het hoofdgebouw; samen zijn ze een geënsce-neerd ensemble

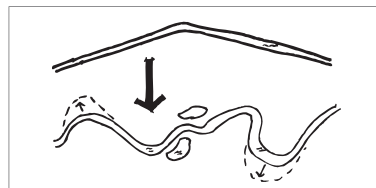

afwisseling omrande kavels en bosper-celen gebruiken als basis voor stedelijke uitbreiding

doorzichten op landschap verbeteren: bij vrijkomen bebouwing of erf uitplaatsen naar dorp

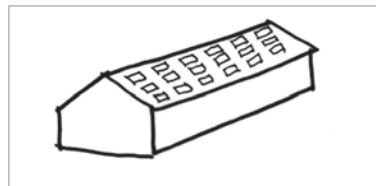
WATER EN ENERGIE

rechtgetrokken beken weer laten meandere-n t.b.v. vertraagd afvoeren en waterber-ging

biogasinstallatie is een onderdeel van het boerenerf, grote biogasinstallaties plaatsen op een bedrijventerrein

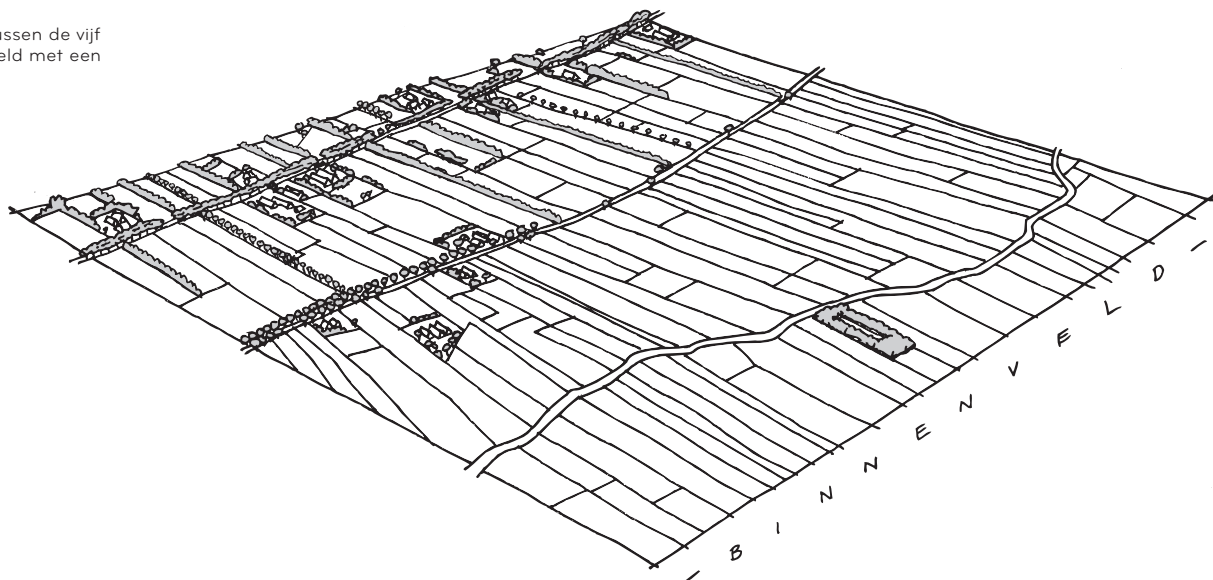

zonnepanelen op schuren; panelen opnemen in ritme van dakbedekking en daklichten

8.3 BINNENVELD

Samenhang tussen de vijf thema's verbeeld met een isometrie

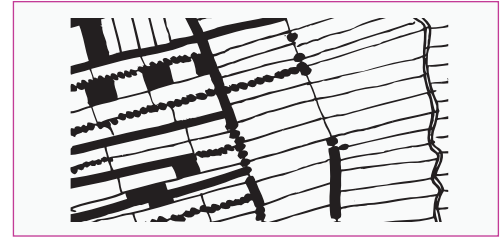

BEGRENSDE RUIMTEN

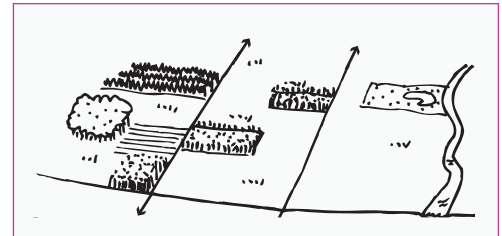
ingekaderde langgerekte ruimten in het westen worden naar oosten toe geheel open

5 THEMA'S

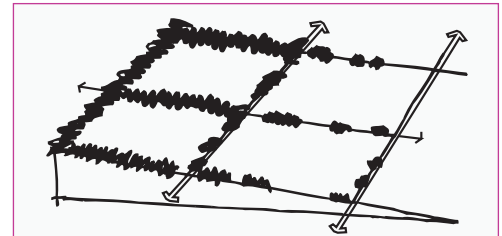
LANDGEBRUIK

verloop van akkers en weiden in het westen en zuiden naar weiden en hooiland in het lagere gelegen oosten

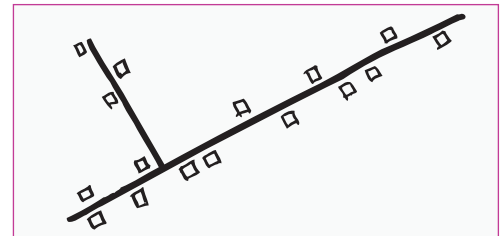
BEPLANTE WEGEN

rechte stegen (parallel aan stuwwal) en dwarswegen (haaks) waar hellingafwaarts de wegbeplanting uitdooft

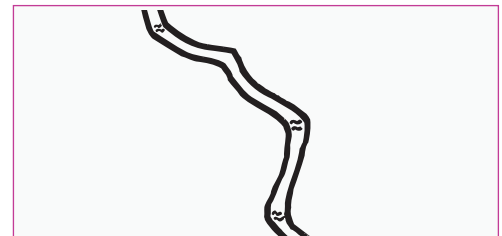
BEBOUWING

bebouwing op afstand van elkaar in losse, rechte linten

VERBORGEN SYSTEMEN

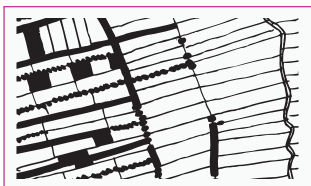
Valleikanaal verborgen in open veld

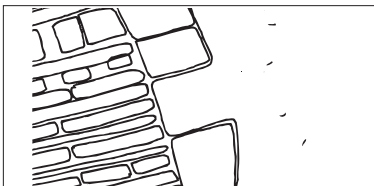
De geleidelijke overgang van het laaggelegen, natte open veld naar de hoge droge gronden van de beboste Heuvelrug zorgt voor een grote diversiteit. Houtsingels en bomenrijen nemen toe en glooiende akkers 'kruipen' het bos in. De strokenverkaveling, met veel variatie in kavelgrootten en lengte-breedte verhoudingen, geeft het Binnenveld een kleinschalig karakter. Erven liggen langs open linten parallel of haaks op de helling. Vergezichten met de helling mee, naar het open veld en de beboste Heuvelrug, geven een duidelijke oriëntatie. Grebbelinie, spoorlijn en grift liggen verborgen in het landschap. Op afstand zijn ze onopvallend, van dichtbij vormen het aanknopingspunten om te begrijpen hoe het landschap in elkaar zit.

5 THEMA'S

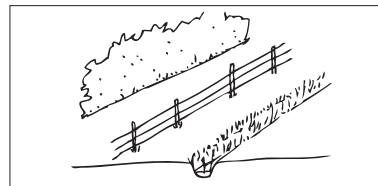
VERDIEPING DEELGEBIED BINNENVELD

BEGRENSDE
RUIMTEN

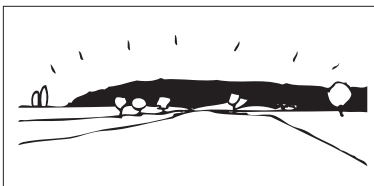
ingekaderde langgerekte ruimten in het westen worden naar oosten toe geheel open

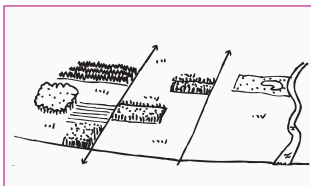
naar oosten toe worden ruimten groter en kavelbeplanting neemt af

kavelgrens in westen vaker houtsingel, naar oosten toe meer verruigde sloten

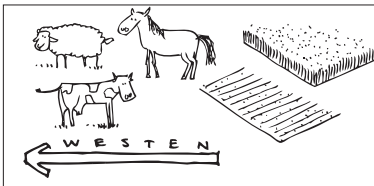

zicht op stuwwalflank, zelfs vanaf grote afstand; geeft oriëntatie en begrenst het open veld

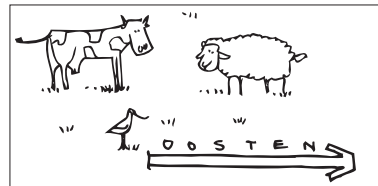

LANDGEBRUIK

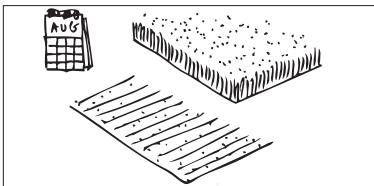
verloop van akkers en weiden in het westen en zuiden naar weiden en hooiland in het lagergelegen oosten

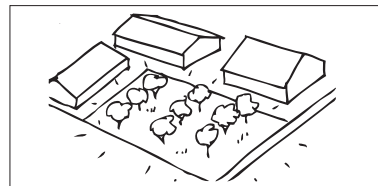
westen: weide of (mais)akkerland. begrazing door koe/schaap, maar ook paard

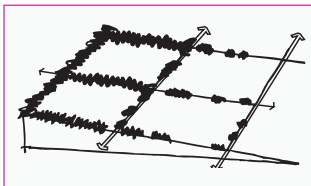
oosten: weide of hooiland begraasd door koe/schaap, tevens weidevogels

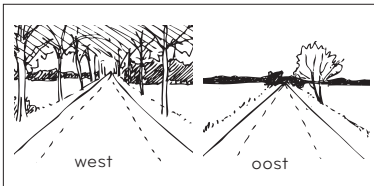
seizoenswisseling levert afwisseling in beeld; mais hoog-laag-kale akker en hooiland hoog-laag

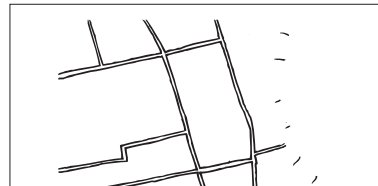
vaak naast bebouwing een fruitboomgaardje en/of moestuin op het erf

BEPLANTE
WEGEN

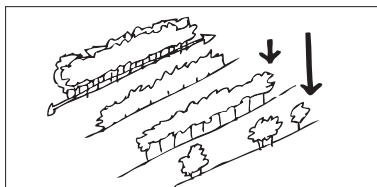
rechte stegen (parallel aan stuwwal) en dwarswegen (haaks) waar helling-afwaarts de beplanting uitdooft

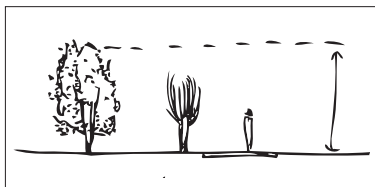
rechte wegen en stegen met veel tot zeer weinig beplanting

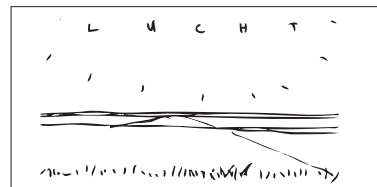
rechte wegen zowel parallel aan, als haaks op de hoogtelijnen

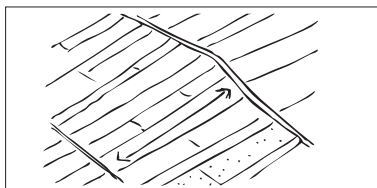
van houtsingels en schermen in westen naar open rijen en solitairen in oosten, soms geknot

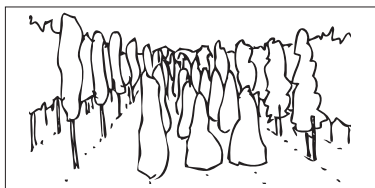
relatief lage beplanting in oostelijk binnenveld

enorme maat van open ruimte naar het oosten toe geeft weidse luchten

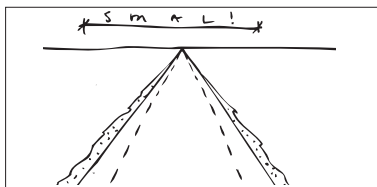
langgerekte kavels haaks op hoogtelijnen

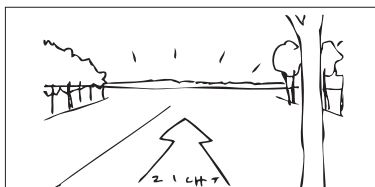
vele hoger op de helling gelegen boomkwekerijen in het westelijk deel

percelen natte natuur (EHS) met ruig grasland, riet en enkele bosjes langs het Valleikanaal

ondergedimensioneerde wegen en stegen

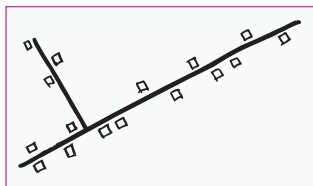
zicht vanaf 'rand' het binnenveld in; zicht op openheid (weteringsesteeg)

recreatieve infrastructuur: fiets- / wandelpad en kanoroute langs en op het Valleikanaal

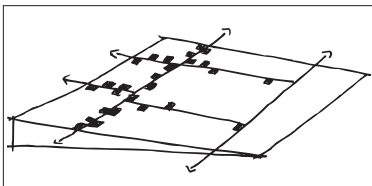
5 THEMA'S

VERDIEPING DEELGEBIED BINNENVELD

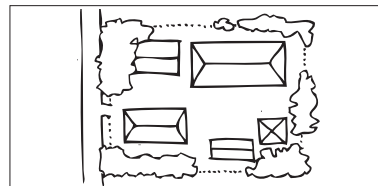

bebouwing op afstand van elkaar in losse, rechte linten

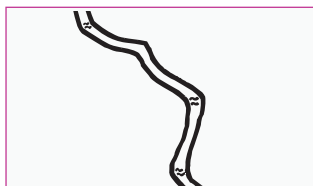
BEBOUWING

verder de helling af worden bebouwingslinten opener

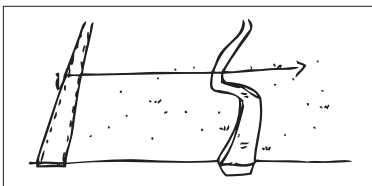

erf is een samenstelling van bebouwing en opgaande beplanting

Valleikanaal verborgen in open veld

VERBORGEN SYSTEMEN

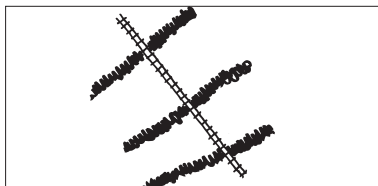
vanaf weg geen zicht op Valleikanaal

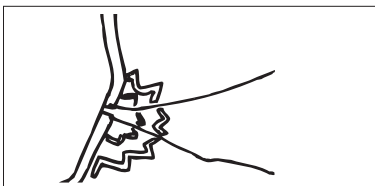
solitaire bomen in het open veld markeren soms de lijn waar het Valleikanaal stroomt

oude en nieuwere boerderijen met gevarieerde erven en historische gelaagdheid

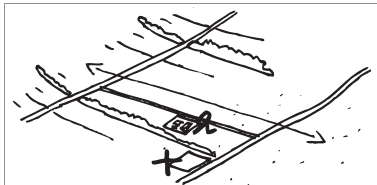
spoorlijntje naar Rhenen veelal open in landschap, ingebed in beplantingsstructuur

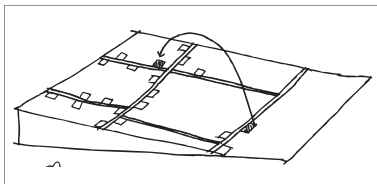
Grebbewerk met accessen als verborgen element aan het begin van het Valleikanaal

ONTWIKKELPRINCIPES BINNENVELD

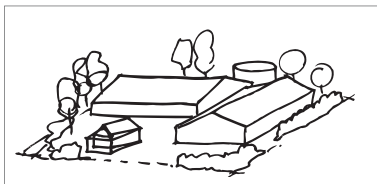
ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

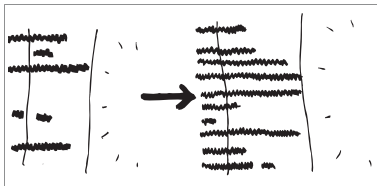
nieuwe erven (uit-)plaatsen aan dwarswegen om zicht op helling open te houden

bij ruimte voor ruimte regeling hoger op de helling terugbouwen

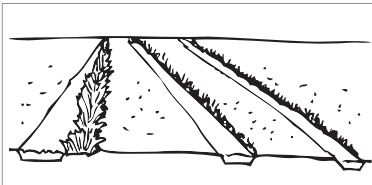

nieuwe erven bestaan uit samengestelde bouwvolumes en opgaande beplanting

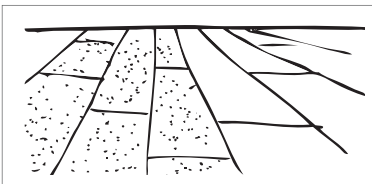

contrast langs flank versterken door verdichting hoger op de helling

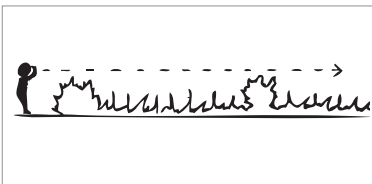
NATUURONTWIKKELING

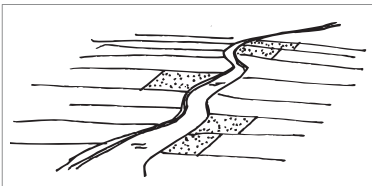
natte ecologische verbidingszone volgt slotenpatroon

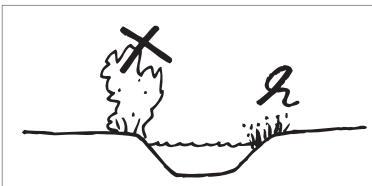
ecozone neemt kavelrichtingen over maar vormt geen autonome lijn

natuurontwikkeling zodanig dat men eroverheen kan kijken

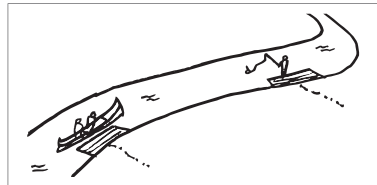

natte hooilanden langs het Valleikanaal

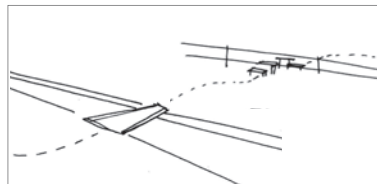

bij natuurontwikkeling langs Valleikanaal geen hoge opgaande beplanting realiseren

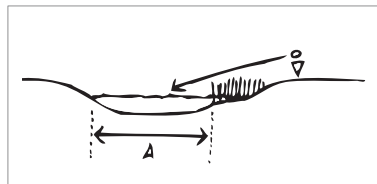
RECREATIEVE GROEI

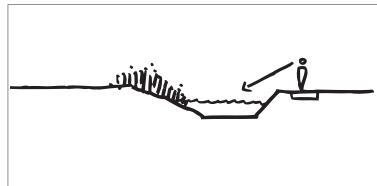
aanleg steigers en visplaatsen maken rivier toegankelijk

met minimale ingrepen recreatief toegankelijk maken van landschap: plank over een sloot / opstap over afrastering

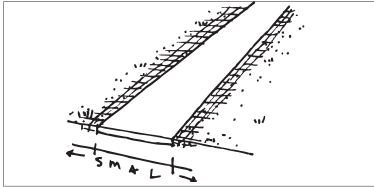

bij natuurvriendelijke oevers langs het Valleikanaal tussen pad en water het zicht behouden door laaghouden beplanting

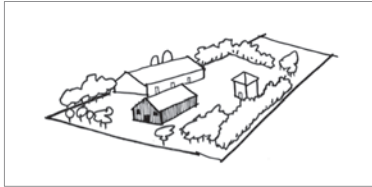
bij gegraven water de ecologische oever bij voorkeur aan overkant van het (voet)pad

INFRASTRUCTURELE GROEI

capaciteit wegen vergroten door halfverharde bermen; smal houden van het asfalt. (grasbeton blokken of puin)

BEBOUWING WONEN EN WERKEN

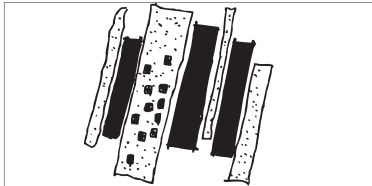

nieuw landgoed heeft het karakter van een boerenerf ensemble

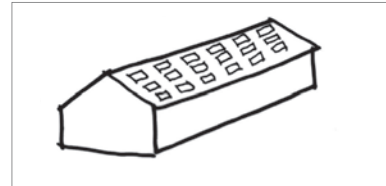
WATER EN ENERGIE

rietvelden voor de productie van biomassa

afwisseling omrande kavels en bospercelen gebruiken als basis voor stedelijke uitbreiding

zonnepanelen op schuren; panelen opnemen in ritme van dakbedekking en daklichten

BRONVERMELDING

LITERATUURLIJST

Bakker, A., & Blijdestijn, R. (1995). Utrechtse Heuvelrug-Zuid en Gelderse Vallei: *Cultuurhistorische routes in de provincie Utrecht*. Utrecht/Amsterdam.

Blijdestijn, R. & Provincie Utrecht (2005). *Tastbare Tijd: Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht*. Utrecht/Amsterdam.

Brons + partners landschapsarchitecten bv, & Landschap Erfgoed Utrecht (2009). *Landschapontwikkelingsplan Kromme Rijngebied+: Landschapsvisie*.

Brons + partners landschapsarchitecten bv, Gemeente Amerongen, Barneveld, Leersum, Leusden, Maarn, Renswoude, Scherpezeel & Woudenberg (2005). *Landbouwontwikkelingsplan Gelderse Vallei: Hoofdrapport Inventarisatie, analyse en visie*.

Brons + partners landschapsarchitecten bv & Gemeente Veenendaal (2007). *Landschapontwikkelingsplan Veenendaal: Landschap in beweging*.

Hof, J. van 't, Kooiman, M., & Stol, T. (1992). *Veenendaal, geschiedenis en architectuur: MIP-reeks provincie Utrecht*. Zeist.

Ministeries van VROM, LNV, VenW & EZ (2004). Nota Ruimte: Ruimte voor ontwikkeling.

Projectbureau WERF (2007). *Landschapontwikkelingsplan Binnenveld: voor de WERF-gemeenten*. Ede: Gemeente Ede.

Provincie Utrecht dienst Ruimte en Groen (z.j.). *Atlas aardkundig waardevolle gebieden*. Utrecht: Provincie Utrecht.

Provincie Utrecht (2006). *De grebbelinie boven water! Gebiedsvisie voor de Grebbelinie deel 1: Hoofdrapport*. Utrecht: Provincie Utrecht.

Provincie Utrecht (2008). *Streekplan 2005-2015: Streekplan-uitwerking Nationale Landschappen*. Utrecht.

Provincie Utrecht & Projectteam Grebbelinie (2008). *Inspiratieboek Grebbelinie*. Utrecht

Provincie Utrecht & Provincie Gelderland (2005). *Reconstructieplan Gelderse Vallei / Utrecht-Oost: van wet naar werkelijkheid*. Nieuwegein: Anraad.

Provincie Utrecht & Stuurgroep Grebbelinie (2006). *De Grebbelinie boven water: Gebiedsvisie voor de Grebbelinie*. Utrecht: Provincie Utrecht.

Renes, H., Vlaardingenbroek, H., & Wevers, L. (1998). *Leusden, geschiedenis en architectuur: MIP-reeks provincie Utrecht*. Zeist.

Rietberg, B. (2010). *Wandelgids Grebbeliniepad*. Utrecht/Zwolle.

Stades-Visscher, E., & Veenland-Heineman, K. (1999). *Woudenberg, geschiedenis en architectuur: MIP-reeks provincie Utrecht*. Zeist.

DIGITALE BRONNEN

<http://www.grebbelinie.nl>

ILLUSTRATIES

Tekeningen: OKRA Landschapsarchitecten

Foto's: OKRA Landschapsarchitecten & Provincie Utrecht

Kaarten: OKRA Landschapsarchitecten, op basis van GIS-informatie Provincie Utrecht, Tastbare Tijd en topografische atlas 1820 & 1920

COLOFON

Titel document:	Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen - Katern Gelderse Vallei
Datum:	Juli 2011
Auteur:	OKRA landschapsarchitecten i.s.m. Provincie Utrecht Tekst van de verhalen (§3.1 t/m §3.3): Kees Volkers
Opdrachtgever:	Provincie Utrecht Postbus 80300 3508 TH Utrecht
Documentnr:	OKRA_11-089

Voor het samenstellen van dit document heeft OKRA getracht alle auteurs, fotografen en andere rechthebbenden te benaderen. Mocht iemand in dit document een illustratie aantreffen, waarop hij of zij rechten kan doen gelden of een niet correcte bronvermelding aantreffen, gelieve zich dan te melden bij de Provincie Utrecht, afdeling Communicatie.

Alle rechten zijn voorbehouden, zowel voor het gehele werk als delen ervan. Niets uit dit document mag in enige vorm of op enige wijze worden verveelvoudigd, openbaar gemaakt of opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, fotokopie en digitale vermenigvuldiging inbegrepen. Voor iedere vorm van gebruik is schriftelijke toestemming van OKRA vereist.

